SHKRIMTARË BOTÉRORË

Sadek
Hedajat

BUFI I VERBËR

RILINDJA PRISHTINË

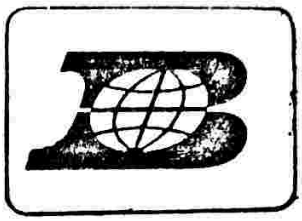

SHKRIMTARË BOTËRORË

Redaktor
ALI PODRIMJA

21.5-31

SADEK HEDAJAT

BUFI I VERBËR

RILINDJA
Redaksia e botimeve
PRISHTINË
1977

E përktheu
nga serbokroatishtja

MUSA RAMADANI

Lektor
RAMIZ KELMENDI

nr. inv. 79.234

Kopertinën e punoi
FATMIR KRYPA

I

Ekzistojnë plagë, të cilat ngadalë e lehtë, në vetmi, e kafshojnë shpirtin si ndonjë krimb.

Nuk ka fjalë të atilla, që në masë të plotë do ta shprehnin dhembjen e fuqishme që mund të shkaktojë kjo sëmundje. Njerëzit zakonisht janë të prirur që vuajtjet e pakuptueshme t'i dëbojnë si të pabesueshme. Çdo zënje ngoje e tyre, në bisedë ose në të shkruar, shqyrtohet në dritën e besimeve të tashme, sidomos të besimeve personale të njeriut, dhe synon të shkaktojë buzëqeshje të pabesisë e të talljes. Shkaku për këtë moskuptim qëndron në faktin se njerëzimi ende nuk e ka gjetur barin për këtë sëmundje. Lehtësimi nga ajo mund të gjendet vetëm në harresën që e sjell vera dhe në gjumin artificial të shkaktuar me opium dhe droga të ngjashme. Por medet, barërat e këtilla veprojnë vetëm përkohësisht. Pas një kufiri të caktuar, në vend se ta zbusin dhembjen, ato edhe më tepër e shtojnë.

Vallë, a do të depërtojë ndokush ndonjëherë në fshehtësinë e kësaj sëmundjeje, e cila e tejkalon përvojën e rëndomtë, këtë jehonë të hi-

jes së arsyes, që vërehet në një gjendje dalldie të thellë, ngjashëm me atë ndërmjet vdekjes e ringjalljes, kur njeriu as fle, as është i zgjuar?

Sa më takon mua, do të merrem vetëm me një rast të kësaj sëmundjeje. Ky rast më përket personalisht mua dhe deri në atë masë e tronditi tërë qenjen time, sa mendimin mbi këtë kurrë nuk do të mundem ta dëboj nga vetëdija ime. Përshtypjen e kobshme që e la e helmoi për sa të jetë jeta deri në atë masë, sa kjo e tejkalon kuptimin njerëzor. Thashë „e helmoi"; është dashur të them sesi që nga lindja e bart dhe sesi deri në fund të jetës do ta bart gjurmën e këtij lëndimi.

Do të rrekem të shkruaj atë që mund ta përkujtoj, që ka mbetur në vetëdijen time nga mori ngjarjesh. Ndoshta do t'ia dal që nga e gjithë kjo të nxjerr një përfundim të përgjithshëm — por jo, do të ishte e tepërt të pritet kjo. Mund të shpresoj se të tjerët do të më besojnë, ose të paktën do ta bind veten për këtë gjë; se, më në fund, nuk është me rëndësi në më besojnë ose jo të tjerët. E vetmja gjë prej së cilës droj është se nesër mund të vdes pa e pasë njohur vetveten. Kam zbuluar gjatë jetës se nga bota e të tjerëve më ndan një greminë dhe më është bërë e qartë se për mua është më së miri të hesht dhe t'i ruaj mendimet e mia për vete sa më gjatë të jetë e mundur. Nëse në këtë çast kam vendosur të shkruaj, këtë e bëj vetëm që t'ia sqaroj veten hijes sime, asaj hije që tashti shtrihet mbi mur dhe e cila sikur me gjakim të pangopur kapërdin çdo fjalë që e shkruaj. Për shkak të saj edhe do t'i rrekem kësaj pune. Kushedi? Ndoshta do të mundemi ta njohim më mirë njëri-tjetrin. Që kur i kam ndërprerë fijet e mbrama, që më lidhnin për këtë botë, kam pasur vetëm një dëshirë — që ta njoh veten më mirë.

Mendime të kota! Mbase. Megjithatë, më mundojnë më shumë se çdo realitet. Vallë, nuk ekzistojnë këta njerëz, të cilët duken si dhe unë,

të cilët, më bëhet, kanë të njëjtat nevoja dhe të njëjtat epshe si dhe unë, vetëm e vetëm që të më mashtrojnë mua? Nuk janë, vallë, këta një tufë hijesh të krijuara vetëm që të më përqeshin dhe të më gënjejnë? A nuk është krejt kjo që po ndjej, që po shoh dhe që po mendoj, diçka fare e trilluar, diçka fare e ndryshme nga realiteti?

Shkruaj vetëm për hijen time, që shtrihet mbi mur pranë dritës së llambës. Patjetër më duhet të njihem me të.

II

Në këtë botë të mjerë plot munxyrë dhe fatkeqësi, për të parën herë besova se një rreze dielli ndriti jetën time. Medet, ajo nuk kishte qenë dritë dielli, veçse reflektim i përciptë, meteor, që shkëlqeu mbi mua si fanitje femre — ose, më parë, engjulli. Pranë dritës së saj, në moment, në të vetmin çast, pashë tërë mjerimin e ekzistimit tim dhe ndjeva famën dhe shkëlqimin e yllit. Përnjëmend, ajo dritë përsëri u zhduk në vorbullën e errësirës, në të cilën edhe në mënyrë të paepur është dashur të zhduket. Nuk dita ta ndal atë rreze kalimtare.

Kaluan tre muaj — jo, kaluan dy muaj e katër ditë — qëkur ia humba gjurmën, por kujtimi për ata sy magjikë, për rrezatimin e kobshëm të atyre syve, mbeti në mua për të gjitha kohërat. Si mund ta harroj atë, e cila aq afërsisht është e lidhur me ekzistimin tim.

Jo, kurrë nuk do ta shqiptoj emrin e saj. Silueta e saj e hedhur, ajrore, e mjegulltë; sytë e saj të mëdhenj, të shkëlqyer dhe të hutuar, në thellësitë e të cilëve lehtazi e dhembshëm jeta ime digjet e zhduket, nuk i takojnë më kësaj

bote të poshtër e mizore. Jo, nuk duhet ta njollos emrin e saj duke e lidhur me gjëra të tokës.

Meqë shkoi, u tërhoqa nga shoqëria e njerëzve, nga qarqet e të marrëve e të të lumturve, dhe që të harroj, kërkova ngushëllim në verë e opium. Jeta ime rridhte dhe ende rrjedh ndërmjet katër mureve të dhomës sime. E tërë jeta ime ka kaluar brenda katër mureve.

Rëndom tërë ditën punoja në përpunimin artistik të kutiave për lapsa. Ose më mirë, në këtë zeje e kam shpenzuar atë kohë që s'ja kushtoja verës e opiumit. Zgjodha këtë punë qesharake vetëm e vetëm t'i topis ndjenjat e mia, që në një mënyrë ta bjer kohën.

Për fat, shtëpia ku banoj gjendet jashtë qytetit, në një pjesë të qetë, larg zhurmës dhe nxitimit të botës. Plotësisht është e ndarë dhe e rrethuar me gërmadha. Vetëm në anën tjetër të grykës mund të shihet një numër shtëpizash të pagdhendura prej balte, të cilat shënojnë kufirin e mbramë të qytetit. Me gjasë, ndonjë budalla ose i marrë do t'i ketë ndërtuar kushedi se kur. Kur i mbyll sytë, jo vetëm se shoh çdo imtësi në to, por edhe më bëhet se ndjej sesi pesha e tyre m'i shtyp shpatullat. Ato janë shtëpi të cilat mund të gjenden të vizatuara vetëm në kapakët e kutiave të tjera për lapsa.

Patjetër më duhet të shënoj krejt këto që t'i zgjidh të gjithë penjtë e rrëfimit tim. Patjetër të gjitha këto duhet t'ia shpjegoj hijes sime në mur.

Po, më ka mbetur një i vetmi ngushëllim në të kaluarën, madje fare i vogël. Pikturoja në kutiat për lapsa, dhe ashtu duke iu falënderuar këtij profesioni qesharak, ia dilja që të më kalojë dita. Mirëpo, meqë njëherë i pashë ata dy sy, meqë njëherë e pashë atë çfarëdo veprimtarie qoftë për mua humbi çdo rëndësi, çdo përmbajtje, çdo vlerë.

Po zë ngoje diçka të parëndomtë, diçka të pabesueshme. S'e di shkakun e kësaj, por, objek-

ti i tërë pikturimit që nga fillimi më ishte gjithmonë i njejtë. Gjithnjë ai objekt ishte një selvi nën të cilën gjendej një plak i kërrusur kruspull, që i gjasonte fakirit hindas. Ishte i mbështjellë me pallto të gjatë, e në kokë mbante turbanin. Me gishttreguesin e dorës së majtë shtypte buzët, duke shprehur befasi. Para tij qëndronte vajza me fustan të zi të gjatë dhe tek prirej kah ai, ia zgjaste lulen e gardhpulëçës. Ndërmjet tyre gurgullonte përroi i vogël. A e kam parë ndonjëherë në të kaluarën këtë pamje, ose më është paraqitur në ëndërr, këtë s'e di. E di vetëmse kurdo që ulesha të pikturoj, e bëja këtë vizatim. Pavarësisht nga vullneti, dora ime gjithnjë pikturonte pamjen e njëjtë. Ç'është edhe më e çuditshme, gjeja edhe blerësit për këto piktura të mia. Madje disa kutia për lapsa, në të cilat pata pikturuar, i dërgoja në Hindi, përmes xhaxhait tim, që i shiste dhe m'i dërgonte të hollat.

Disa prore e ndjeja sesi ky motiv më është i huaj dhe, në të njëjtën kohë, jashtëzakonisht i afërt. Nuk më kujtohet mirëfilli... Më sillet ndër mend sesi njëherë i pata thënë vetes se duhet patjetër të shkruaj krejt seç më kujtohet në lidhje më të — por kjo ngjau shumë më vonë dhe nuk ka asfarë lidhjeje me pamjen, të cilën e pikturoja. Për më tepër, pasoja e asaj përpjekjeje ishte se fare e braktisa pikturimin. Ndodhi kjo para dy, ose, më sakt, para dy muaj e katër ditësh.

Ishte dita e trembëdhjetë e Noruzit.[1]) Tërë bota kishte dalë në fushë. Mbylla dritaret në dhomën time që të mundja të punoj në qetësi Dielli ishte në të perënduar. Punoja pa ndër-

---

[1]) *Noruzi* (Nevruzi, Dita e re), që bie më 21 mars, është viti i ri persian. Kjo festë zgjat 13 ditë. Është zakon që dita e fundit, domethenë e trembëdhomën time që të mundja të punoj në qetësi. nëse rrihet në shtëpi, mund të sjellë ndonjë fatkeqësi.

prerje, kur befas u hap dera dhe xhaxhai im hyri në dhomë. Në të vërtetë, ai tha se është xhaxhai im. Unë kurrë në jetë nuk e kisha parë xhaxhain, sepse ai që në rininë e hershme jetoi në botën e jashtme. Më duket se ishte kapiten marine. E merrja me mend se don të bisedojë me mua për ndonjë punë, meqë tha se merrej edhe me tregti. Sido që të jetë, xhaxhai im ishte plak i gërmuqur me turbanin hindas në kokë dhe me pallto të leckosur të verdhë në shpinë; fytyrën e kishte pjesërisht të fshehur me shaminë e mbështjellë rreth qafe; përmes këmishës së xhveshur i shihej gjoksi leshtor. Do të mundje të numërosh qimet e mjekrës së tij të rrallë, që lëvareshin mbi shaminë e qafës. Kapakët e syve i kishte të kallur e të sëmurë; e kishte buzë lepuri. Nga larg më gjasonte mua, në një mënyrë qesharake, si të ishte shprehja ime në pasqyrën e shtrembëruar. Gjithnjë ashtu e kam paramenduar babain tim. Duke hyrë në dhomë, ai mësyu drejt murin e përkundërt dhe u ul galuc në dysheme. Më ra ndër mend sesi, për nderë të ardhjes së tij, do të duhej t'i ofroja diçka me se do të freskohej. Ndeza llambën dhe u nisa në depon e vogël të errët, ku hyhej nga dhoma ime. Gjurmova çdo skutë me shpresë se do të gjej diçka me se do ta shërbeja, ndonëse e dija se në shtëpi nuk kishte gjësend nuk më kishte mbetur as opium, as pije. Përnjëherit, si rrufe më shkrepi një mendim. Ngrita sytë kah rafti më i lartë në mur. Aty qëndronte një shishe me verë të vjetër, që më kishte mbetur nga prindërit. Më kujtohet, më duket se kam dëgjuar sesi është lënë më rastin e lindjes sime. Dhe, ja, aty është, në raftin e fundit. Asnjëherë as kam menduar për atë; madje kisha pasë harruar krejtësisht se diç e tillë ekziston fare në shtëpi. Hypa në njëfarë karrige, që u gjet aty, në mënyrë që të arrij raftin e epërm. Kur e rroka shishen, rastësisht shikova përmes gavrës për ajrosje sipri rafti. Në hapësirën e hapur pas shtëpisë venerova plakun

e kërrusur tek rrinte nën selvi; para tij qëndronte vajza e re — jo, ishte një engjull qielli. Prirej kah ai dhe me dorën e djathtë ia zgjaste lulen e kaltërt të gardhpulëçës. Plaku brente me dhëmbë thonin në gishttreguesin e dorës së tij të majtë.

Vajza ishte aty, para meje, por dukej se nuk ishte e vetëdijshme për asgjë që ndodhte rreth saj. I kishte qepur sytë drejt para vetes, pa shikuar asgjë të caktuar. Në buzë i vezullonte një buzëqeshje e paqartë, e pavullnetshme, sikur mendonte në dikë që është larg. Atëherë, për herë të parë, i vura re ata sy frikësues, magjikë, ata sy të përmbushur me njëfarë qortimi të hidhur drejtuar tërë botës, atë shikim plot frikë e çudi, kërcnim e premtim. Rrjedha e jetës sime u drejtua kah ato bebëza të shkëlqyera të shprehjes misterioze dhe u kredh në thellësitë e tyre. Ajo pasqyrë e mbushur me fuqi tërheqëse tërhoqi tërë qenien time kah vetja me fuqinë e pamarrë me mend. Sytë që vështronin për së kithi si të turkmenes, me shkëlqim mbinatyror, të dalldisur, në të njëjtën kohë frikësonin dhe joshnin, sikur vështrojnë gjëra të tmerrshme, mbishqisore, të paarritshme për shikimin e kujtdoqoftë pos shikimit të saj. Mollëzat i kishte të qitura, e ballin e lartë. Vetullat e holla, të bashkuara në mjedis. Buzët të plota dhe gjysmë të hapura, thuase sapo janë tërhequr nga puthja e gjatë, epshore, që ende nuk i ka ngopur. Flokët e dendur, të zezë, të shprishur i kornizonte fytyra e saj e zbetë si dritëhëna, ndërsa një tufë i lëshohej në tamth. Brishtësia e gjymtyrëve të saj, shkujdesja ajrore e lëvizjeve të saj, flisnin se ajo nuk ishte krijesë së cilës i ishte shkruar të jetojë gjatë në këtë botë. Lëvizjet e saj kishin harmoni dhe hijeshi çfarë mund të shihen vetëm tek vallëzueset në tempullin-hindu.

Pamja e saj, ku përziheshin gëzimi dhe mallëngjimi, e shquante nga bota e rëndomtë. Bu-

kuria e saj ishte e jashtëzakonshme. Më dukej si pikturë e mrekullueshme nga gjumi i opiumit. Ajo zgjoi në mua epshin e valë, të atillë çfarë e ndez rrënja e mandragorës. Derisa shikoja figurën e saj të gjatë, të hedhur, linjat harmonike të shpatullave, duarve, gjinjve, belit, kofshëve e këmbëve të saj, më bëhej si të ishte e shkëputur nga përqafimi i burrit të vet, si mandragora me fytyrë femre, të cilën e kanë zhgulur nga gjiu i shokut të saj?)

Bante fustan të zi të ndrydhur, të ngjeshur ngushtë për trupi. Duke e shikuar ashtu, isha i sigurtë se donte ta kapërcejë përroin që e ndante nga plaku, por atë nuk mund ta bënte. Sakaq, plaku ia plasi gazit. Ishte kjo një qeshje boshe e krikëlluese, sa të të çohen flokët në kokë; një gaz jo i këndshëm, i kobshëm dhe tallës. E megjithatë, shprehja e fytyrës nuk iu ndryshua. Dukej sikur ky gaz jehoi diku nga thellësitë e trupit të tij.

Me shishe në dorë, brofa prej karrigës i tmerruar. Dridhesha, duke u gjendur në njëfarë gjendje lemerie e ngazëllimi çfarë mund të shkaktojë ndonjë ëndërr e bukur dhe e llahtarshme. E lëshova shishen me verë në dysheme dhe e futa kokën ndër duar. Nuk di sa minuta, ose sa orë, mbeta në atë pozitë. Kur erdha në vete, ngrita shishen dhe u ktheva në dhomën time. Xhaxhai im kishte shkuar dhe e kishte lënë derën e dhomës të rrijë e hapur si goja e të vdekurit. Në veshët e mi ende jehonte tingulli i qeshjes boshe të plakut.

Kishte rënë nata. Llamba tymonte. Ende i ndjeja pasojat e drithërimës së ëmbël e të tmerrshme që kisha pësuar. Prej atij çasti ndryshoi

---

[2]) *Mandragora* — bimë narkotike, magjike, për rrënjën e së cilës mendohej se ka ngjashmëri me fytyrën e njeriut.

rrjedha e jetës sime. Kishte mjaftuar vetëm një shikim që ai engjull qiellor, ajo vajzë ajrore ta vulosë qenien e vet në shpirtin tim më thellë se sa mund ta marrë me mend koka e njeriut.

Atë çast kam qenë i dalldisur. Më dukej se një kohë të gjatë e di emrin e saj. Shkëlqimi i syve të saj, ngjyra e lëkurës së saj, aroma e saj, lëvizjet e saj, çdo gjë më dukej aq e afërt sikur se në ndonjë jetë të mëparshme, në botën e ëndrrave, shpirti im dhe ai i saj të kenë jetuar bashkë, si të kishin rrjedhur prej të njëjtës rrënjë dhe të njëjtit dru, kështu që ishte e paevitueshme që përsëri të bashkohen. Ishte e pashmangshme se në këtë jetë unë duhet të jem pranë saj. Kurrë nuk kam ndjerë dëshirë ta prek. Rrezet e padukshme, që vinin nga trupat tanë dhe përziheshin, ishin lidhje e nevojshme midis nesh. Sa i përket të dhënës së parëndomtë se më dukej mirëfilli e njohur, kur e pashë për herë të parë, pyes, a nuk e kanë dashnorët gjithnjë atë ndjenjë se diku janë takuar më parë dhe se njëfarë lidhse e fshehtë midis tyre ka ekzistuar qëmoti. E vetmja gjë, që dëshiroja në këtë botë të mjerë ishte dashuria e saj: nëse kjo do të më ndalohej, atëherë nuk më nevojitej dashuria e askujt. Është e mundur që askush, pos saj, nuk do të mund ta pushtojë zemrën time? Por ajo qeshje boshe e krikëlluese, ai gaz smirëzi plaku, e prishi lidhjen që na bashkonte.

Tërë natën kam qenë i pushtuar me këto mendime. Disa herë kam ndjerë dëshirë të shikoj përmes gavrës në mur, por më ka ndaluar frika, kur më ka shkuar mendja se do ta dëgjoj gazin e plakut. Ditën tjetër, poashtu, nuk kam qenë në gjendje të mendoj për asgjë tjetër. A do të mundja të përmbahem përgjithmonë dhe të mos shkoj që ta shoh? Më në fund, ditën e tretë vendosa, përkundër frikës me të cilën isha i preokupuar, ta kthej shishen me verë në vendin e vet. Por, kur e tërhoqa perden dhe shikova në depo, para meje pashë murin e zbrazët e të errët si terri që mbështillte jetën time. Nuk

kishte më as gjurmë prej zgavre a dritareje. Zgavra katrore ishte e plotësuar; ishte shkrirë me murin, sikur kurrë të mos kishte ekzistuar. Hypa në karrigë dhe, meqë godita murin me shuplaka, duke dëgjuar i nderë, ndonëse e drejtoja llambën sipas tij dhe e gjurmoja me kujdes, nuk kishte as gjurmë më të vogël prej çfarëdo zgavre qoftë. Goditjet e mia në murin e madh, të fortë, nuk ishin asgjë më pak të kota se sa do të ishin sikur t'i bija ndonjë pllake të jashtëzakonshme plumbi.

A mund ta braktisja shpresën se do ta shoh përsëri ndonjëherë? Ishte jashtë mundësive të mia që ta bëja këtë. Që atëherë kam jetuar posi ndonjë shpirt në mundime. E gjithë pritja, kundrimi dhe kërkimi im ishin të kotë. Gjurmova çdo pëllëmbë toke përreth shtëpisë. I gjasoja vrasësit, i cili kthehet në vendin e krimit. Jo një ose dy ditë, por për çdo ditë gjatë dy muaj e katër ditësh bridhja rreth shtëpisë në orët e vona të pasditës, si pula së cilës ia kanë prerë kokën. E njohta çdo gur dhe guralec në rrethinë, por nuk gjeta gjurmë të selvisë, të përroit të vogël, ose të dy njerëzve që i pata parë atje. Poaq net u gjunjëzova në truall pranë dritës së hënës, luta dhe mallëkova drunjt, gurët dhe hënën — sepse, ndoshta edhe ajo atë moment e ka shikuar hënën — kërkoja ndihmë prej kujtdo, por asnjë gjurmë e saj gjëkundi. Në fund kuptova se të gjitha provat e mia janë të padobishme, për shkak se është e pamundur që ajo të ketë çfarëdo lidhjeje me këtë botë: uji me të cilin i lante flokët vinte nga një burim i veçantë, i panjohur; fustanin e saj nuk e kishin qepur duart e njëmendta, njerëzore, as ishte i endur nga material i rëndomtë. Ajo ishte një krijesë e jashtëzakonshme. M'u bë e qartë se edhe ajo lule e gardhpulëçës nuk i takon luleve të rëndomta. Isha i sigurtë se fytyra e saj do të ishte venitur në takim me ujin e rëndomtë, e nëse do të duhej të këpusë ndonjë lule të rëndomtë me gishtë-

rinjt e saj të gjatë, të hollë, ata do të thaheshin si petale lulesh.

Tërë këtë e kuptoja. Ajo vajzë, ajo engjëllushë, ishte për mua burim i çudirave dhe shpikje që nuk tregohet me fjalë. Qenia e saj, delikate dhe e paprekur, zgjoi në mua ndjenjën e adhurimit. E dija se nën shikimin e të huajit, njeriut të rëndomtë, do të rrudhej dhe do të fishkej.

Prejse e humba, prejse zgavra u mbyll dhe unë u ndava prej saj me mur të rëndë, me pengesën e ftohtë, të fortë si mur prej plumbi, e ndjeja se jeta ime është bërë e paqëllimtë, se përgjithmonë e ka humbur kuptimin. Edhe pse miklimi i shikimit të saj dhe mahnitja e thellë, që përjetoja duke e shikuar qoftë vetëm për një çast dhe leçitur nga reciprociteti — ngase ajo mua nuk më shihte — megjithatë gjakoja i tëri për ata dy sy. Vetëm një shikim i saj do të mjaftonte të zgjidh të gjitha problemet e filozofisë dhe enigmat e teologjisë. Vetëm një shikim i saj dhe do të zhdukeshin të gjitha misteret e fshehtësirat që i mbaj në vete.

Që nga ajo kohë fillova të marr sasi më të mëdha të verës e opiumit, por medet; këto barëra për zhgënjim nuk e topitën as e paralizuan mendjen time. Nuk mundesha ta harroj. Përkundrazi, dita më ditë, orë më orë, nga një çast në tjetrin, kujtimi për të, trupin e saj, fytyrën e saj, merrte në vetëdijen time trajtë më të qartë se më parë.

Si ta harroj? Edhe në më qofshin sytë të hapur apo të mbyllur, qoftë kur fle apo kur jam zgjuar, ajo gjithnjë ishte para meje. Para syve të mi, midis dritarzës në murin e depos, si natë e zezë që mbështjell shpirtin dhe arsyen e njeriut, gjithnjë ishte aty midis zgavrës katrore që shikon botën e jashtme.

Pushim për mua nuk kishte fare. Si kam mundur të gjej qetësi dhe paqë,

E kisha bërë shprehi të dal çdo ditë për të shetitur para se të lind dielli. Për disa arsye të

pakuptueshme dëshprueshëm dëshiroja të gjej përroin e vogël, selvinë dhe gëmushën e gardhpulëçës. I tëri iu pata dhënë atyre shetitjeve, sikundër që i jipesha edhe opiumit. Sikur për këtë të më detyronte ndonjë fuqi mbinatyrore. Gjatë kohës së këtyre shetitjeve të mia, isha i kredhur në mendime për të, në kujtimin kur e pashë për herë të parë dhe dëshiroja ta gjej vendin ku e kam parë ditën e trembëdhjetë të Noruzit. Jam i sigurtë se do të qetësohesha vetëm po ta gjeja atë vend, po të mundja të ulem nën atë selvi. Por medet, asgjë prej gjëje. Ballafaqohesha vetëm me mbeturina, rërën e prushtë, eshtra kuajsh dhe grumbull bërllogu të cilin e nuhatnin qentë.

A e kam takuar përnjëmend ndonjëherë? Jo, askurrë. Vetëm e kam shikuar vjedhurazi, i paluar pas zgavrës, dritarzës së mallëkuar në murin e depos sime. I gjasoja qenit të uritur, që shpupurit dhe rëmon në grumbullin e bërllogut: kur njerëzit vijnë ta hedhin bërllogun, ai ik dhe fshihet, e më vonë kthehet që edhe më tutje të nuhasë në mënyrë që të gjejë ndonjë kafshatë të shijshme. Ja, në gjendje të tillë gjendesha. Por zgavra në mur ishte e mbyllur. Vajza për mua ishte si tufë lulesh e hedhur në grumbull bërllogu.

Kur mësyva natën e fundit në shetinë time të zakonshme, qielli ishte i vrërët dhe rigonte shi. Mjegulla e dendur ishte lëshuar gjithkund përreth. Nëpër atë shi të imtë, që zbuste fuqinë e ngjyrave dhe qartësinë e konturave, përjetova ndjenjën e shlirimit dhe të paqjes. Thua se shiu kishte shplarë mendimet e mia të zeza. Atë natë ngjau ajo që nuk duhej të ngjante.

Bridhja i pavetëdijshëm për rrethinën time. Gjatë atyre orëve, atyre çasteve vetmore, që zgjatnin kushedi sa, fytyra e saj që të shkakton respekt të thellë, paqartësisht, sikur njeriu e shikon përmes resë së mjegullës, e leçitur lëvizjesh e shprehjeplotësie, si pikturat që shihen në

ЈАВНА БИБЛИОТЕКА „МИЛАДИН... ПРИ... 79.234

kapakët e kutiave për lapsa, rrumbullaksohej para syve të mi më qartë se asnjëherë më parë.

Kujtoj se kishte kaluar një pjesë e mirë e natës, kur u ktheva në shtëpi. Mjegulla ishte bërë aq e dendur, sa nuk mund të shihja as dheun para këmbëve. Megjithatë, e gjeta rrugën për në shtëpi, duke i falënderuar shprehisë dhe një shqise të posaçme, që e kam zhvilluar në vete. Kur iu afrova hyrjes, vura re siluetën e një femre, veshur në të zeza, tek po rrinte në bangën e gurtë para derës. Ndeza shkrepsën, që të gjej vrimën për çelës, dhe, nuk di pse, padashur, e shikova siluetën në të zeza. I njohta dy sy të mëdhenj, të zez, të mbëltuar kitas në fytyrën thatuke, të zbetë si dritëhëna, dy sy që më ishin qepur në fytyrën time më parë. Edhe po të mos e kisha parë kurrë më parë, prapë do ta njihja. Jo, nuk ishte mashtrim. Silueta në të zeza ishte ajo vetë. Qëndroja i hutuar, si njeriu që ëndërron, i cili e di se po ëndërron dhe don të zgjohet, por nuk mundet. Nuk isha në gjendje të lëviz. Fija e shkrepsës u dogj e tëra dhe m'i përcëlloi gishtërinjt. Sakaq erdha në vete dhe e rrotullova çelësin në bravë. Dera u hap, e unë mbeta anash. Ajo u ngrit nga banga, dhe, sikur rruga t'i ishte e njohur, kaloi përmes korridorit të errët dhe hapi derën e dhomës sime. Unë hyra pas saj. Vrik e ndeza llambën dhe e pashë se si shkoi dhe u shtri në shtratin tim. Fytyrën e kishte në hije, kështu që nuk e dija në më sheh a jo, amund ta dëgjojë zërin tim a jo. Nuk dukej as e frikësuar, as e prirur për të kundërshtuar. Sikur kishte ardhur në dhomën time pavarësisht nga vullneti i saj.

A është e sëmurë? Ose ka humbur? Ecte pavetëdijshëm, si somnambul. Askush as për së afërmi nuk mund ta marrë me mend se ç'kam përjetuar atë çast. Ndjeja një dhembje të këndëshme, që nuk rrëfehet. Jo, nuk ishte mashtrim. Kjo krijesë e cila pa fije befasie, pa folur asnjë fjalë, hyri në dhomën time, ishte ajo grua, ajo vajzë. Gjithnjë e kam marrë me mend se takimi

ynë i parë do të jetë i tillë. Vetëdija ime sikur flente në gjumë të thellë, të pafund. Njeriu duhet të kridhet në gjumë të thellë, në mënyrë që të sholë një vegim siç është ky. Heshtja për mua kishte fuqinë e jetës së amshuar; sepse në amshim, që nuk ka as fillim as mbarim, mungon të folurit.

Ajo për mua ishte grua, por në të njëjtën kohë kishte në vete diçka mbinjerëzore. Kur e shikoja fytyrën e saj, më zënte një marramendje, që shlyente nga kujtimi im të gjitha fytyrat e tjera. Derisa i qepja sytë në të, nisa të dridhem me çdo pjesë të trupit, edhe gjunjtë më dridheshin. Në thellësinë e syve të saj të mëdhenj, në një çast pashë tërë mjerimin e jetës sime. Sytë e saj ishin të lagur e të shkëlqyer si dy diamantë të mëdhenj, të zez, të mbushur me lotë. Në ata sy të zez e gjeta natën e amshuar të errësirës së padepërtuar, të cilën e kërkoja; u zhyta në terrin tmerrues magjik të greminës së tyre. Më bëhej se nga thellësia e qenies sime ma shtrydh dhe ma harxhon fuqinë. Toka më luhatej nën këmbë dhe, po të rrëzohesha, do të ndjeja kënaqësi të parrëfyeshme.

Zemra më pushoi së rrahuri. Fryma m'u ndal. Droja se do të zhdavaritet si re ose tym, po qe se marr frymë. Heshtja e saj e çuditshme sikur të kishte ngrehur njëfarë muri kristal midis saj e meje, mur që më ngulshonte në atë çast, në atë moment, ose në atë amshim. Sytë e saj mbylleshin lehtas, mbase të lodhur nga të shikuarit e gjërave të mbinatyrshme, të cilat njerëzit e tjerë nuk mund t'i shohin — ndoshta edhe të vetë vdekjes. Kapakët e syve të saj u mbyllën. Unë e ndjeja veten si i mbyturi që pas luftës e rropatjes së tërbuar ia doli në syprinë të ujit. Dridhesha në ethe. Me kindin e mëngës fshiva djersët që më dolën në ballë.

Fytyra e saj e ka ruajtur palëvizshmërinë e njëjtë, qetësinë e njëjtë, vetëmse dukej më thatime dhe më lënguese. Derisa rrinte shtirë në shtratin tim, gicte thonin e gishttreguesit të do-

rës së saj të majtë. Fytyrën e kishte të zbetë si dritëhëna. Përmes fustanit të hollë, të zi, të ngjitur për trupi, vëreheshin vijat e këmbëve të saj, të zokthave, të gjinjve — të tërë trupit të saj.

Meqë i mbylli sytë, u prira mbi të që ta shoh më mirë. Sado gjatë që ia qepja sytë fytyrës së saj, gjithnjë më bëhej se është pafundësisht larg meje. Papritmas ndjeva se nuk di asgjë mbi fshehtësitë e zemrës së saj dhe se nuk ekziston asfarë lidhjeje midis nesh.

Dëshirova të them diçka, por drojta se zëri im do t'i lëndojë veshët e saj, veshët e saj të ndieshëm, padyshim të mësuar me muzikën e largët, qiellore, të butë.

Më ra ndër mend se është ndoshta e uritur apo e etur. Ndonëse e dija se nuk ka asgjë në shtëpi, mësyva në depo të gjej diçka për ta shërbyer. Atëherë, sikur më erdhi njëfarë frymëzimi. M'u kujtua se në raftin më të lartë është një shishe verë e vjetër, që më kishte mbetur nga babai. Në majë gishtërinjsh erdha deri te shtrati. Flente si fëmijë i lodhur. Ishte në giumë të thellë dhe qepallat e saj të gjatë, të kadifenjtë, ishin të lëshuara. E hapa shishen dhe lehtas e me kujdes ia derdha një gotë verë në gojë, ndërmjet dy rendave të dhembëve të shtrënguar.

Fare papritur, të parën herë në jetë, më pushtoi një ndjenjë paqje. Derisa shikoja ata sy të mbyllur, m'u duk sikur për një çast kishte fjetur demoni që më mundonte, shpirti i keq që me shuplakën e vet të hekurt ma shtrëngonte zemrën time. E solla karrigën dhe e lashë pranë shtratit. I shtangur, ia ngula sytë fytyrës së saj. Ç'fytyrë fëmijërore! Ç'shprehje jotokësore në të! A është e mundur që kjo grua, kjo vajzë, ose kjo engjëllushë e mallëkuar (nuk dija më me ç'emër ta thërras), a është e mundur që kjo, kështu e butë dhe e natyrshme, të çojë këso jete të dyfishë?

Tash mund ta ndjeja ngrohtësinë e trupit të saj dhe ta thith erën e lagështisë, që ngrihej flokëve të saj të dendur, të zez. Nuk di as vetë

përse, ngrita dorën e dridhshme — nuk e udhëhiqja më atë — dhe e vura në blenin e flokëve të saj, në atë kaçurrel që vazhdimisht i binte në tamth. Pastaj i futa gishtërinjtë në flokët e saj. Ishte e ftohtë dhe e lagësht. E ftohtë, plotësisht e ftohtë, sikur të ishte vdekur ka disa ditë. Nuk u mashtrova. Ishte e vdekur. E futa dorën në dekolte rreth qafes dhe e vura në gjinj mbi zemër. Nuk dëgjohej as të rrahurit më të dobët. Mora pasqyrën dhe e vura para vrimave të hundës, por nuk kishte shenja jete.

Mendova se ndoshta do të mundem ta ngroh me ngrohtësinë e trupit tim, t'ia jap ngrohtësinë time, e si shërbim ta marr frymën e akullt të vdekjes; ndoshta në atë mënyrë do të mundja ta derdh shpirtin tim në trupin e saj të vdekur. U zdesha dhe rashë në shtrat pranë saj. Ishim të puthitur njëri për tjetrin posi mandragorat me fytyrë mashkullore e femërore. Trupi i saj i gjasonte mandragorës femër të shkëputur nga shoku i saj; digjej flakë me të njëjtin epsh si mandragora. Gojën e kishte të vathët dhe të idhtët si ana e topitur e kastravecit. Tërë trupi i ishte i ftohtë si akulli. Ndjeva sesi gjaku po akullohej edhe në damarët e mi dhe sesi kjo ftohtësi po depërton deri në fund të fundit të zemrës sime. Të gjitha orvatjet e mia ishin të kota. U çova prej shtratit dhe u vesha. Jo, nuk ishte mashtrim. Ajo erdhi këtu, në dhomën time, në shtratin tim dhe ma dha trupin e vet. Ma dha trupin dhe shpirtin e vet.

Derisa ishte gjallë, derisa sytë i kishte përplot jetë, mua më mundonte vetë kujtimi për sytë e saj. Tash, e pajetë dhe e palëvizur, e ftohtë, me sy të mbyllur, ma dha veten — me sy të mbyllur.

Kjo ishte fëmra që ma helmoi jetën që nga çasti, kur e pashë së pari — pos nëse fati nuk më ishte caktuar ashtu që nga fillimi, të jem i helmuar dhe çdo mënyrë tjetër jetese të më jetë e pamundur. Erdhi që këtu, në dhomën time, të ma japë trupin dhe hijen e vet. Shpirti i saj i

butë, jetëshkurtër, që nuk kishte asgjë të përbashkët me botën tokësore u tërhoq pa zhurmë nën fustanin e zi të ndrydhur nga trupi, përshkak të të cilit vuante, dhe shkoi të bredhë në botën e hijeve, e mua më dukej sikur e kishte marrë me vete edhe shpirtin tim. Por trupi i saj ishte i shtrirë këtu, i pajetë dhe i palëvizur. Muskulat e saj të butë e të lëshuar, venat e saj, dhe damarët, si dhe eshtrat ishin të gatshëm të kalben dhe t'i ofrojnë ëmbëlsinë krimbave dhe minjve në varr. Duhej që me një kufomë, kufomën e saj, në errësirën e natës së amshuar që mbështillej rreth meje dhe depërtonte madje edhe në vetë muret, ta kaloj natën e gjatë, të errët, të ftohtë, të pafund, në këtë dhomë të varfër, të mjerë, të zymtë që edhe vetë i gjasonte varrezës. Më bëhej se qëkur ekziston bota, qëkur jetoj, gjithmonë me mua në dhomën e errët ka qenë njëfarë kufome, e ftohtë, e pajetë dhe e palëvizshme.

Gjatë tërë asaj kohe mendimet e mia ishin të vdekura. Në mua zgjohej një jetë e re, e veçantë. Qenia ime në një mënyrë ishte e lidhur për të gjitha krijesat që më rrethonin, për të gjitha hijet që drithëronin rreth meje. Isha i lidhur ngushtë, në mënyrë të pandashme me botën e jashtme, me ritmin e krijesave dhe të natyrës; sistemi i ndërlikuar i përçuesve të padukshëm përçonte pareshtur rrymimin e impulseve midis meje dhe të gjitha elementeve në natyrë. Nuk kishte nocion, nuk kishte mendim që do të më ishin të huaj. Pa vështirësi mundja të depërtoj në fshehtësitë e piktorëve të vjetër, në misteret e filozofisë që kuptohen vështirë, në pakuptueshmërinë e lashtë të ideve dhe të kategorive. Në atë çast mora pjesë në rrotullimin e Tokës dhe Qiellit, në mugullimin e bimëve, në lëvizjen instinkteve të shtazëve. Në jetën time ndjenjore bashkoheshin dhe derdheshin e kaluara dhe e ardhmja, e afërta dhe e largëta.

Në raste të këtilla çdo njeri gjen strehim në ndonjë shprehi të rrënjosur fort, në pasionin e

vet personal. Pijaneci marroset me pije, shkrimtari shkruan, skulptori i rreket gurit. Duke iu shmangur motivit të vet, secili e liron mendjen e vet dhe atëherë artisti i vërtetë mund të krijojë kryeveprën. E unë, që nuk kam pasur kurrfarë prirjeje, unë, që i stolisja kutiat për lapsa, ç'mund të bëja unë? Si kam mundur unë të krijoj kryeveprën, kur kutiat e mia të pajetë, të vogla, të njëjta njëra me tjetrën, ishin krejt çka dija të punoj? E, megjithatë, e ndjeja sesi tërë qenien time e vërshon njëfarë ngazëllimi, një ngrohtësi e papërshkruar frymëzimi. Dëshirova që në letër t'i ruaj ata sy, që u mbyllën përgjithmonë; pikturën gjithnjë do e mbaja pranë. Kjo dëshirë ishte aq e fuqishme, sa m'u desh gjithsesi ta zbatoj në vepër. Nuk munda ta kundërshtoj atë instikt e impuls. Si do të mund ta zbrapsja, unë, artisti, i mbyllur në dhomë pranë një trupi të vdekur? Ky mendim më pëmbushi me njëfarë gëzimi të parëndomtë.

Fika llambën që tymonte, solla dy qirinj, i ndeza dhe i vura mbi kokën e saj. Pranë dritës drithëruese të qirinjve fytyra i dukej edhe më e qetë se përpara; në gjysmëterrin e dhomës kishte shprehje misterioze, privuar nga thelbi. Solla letrën dhe çdo gjë tjetër që më nevojitej për pu nën time dhe iu qasa shtratit të saj — sepse prej tashti shtrati do të jetë i saj. Desha që hollësisht ta pikturoj atë fytyrë, të gjykuar në kalbje të ngadalshme dhe zhdukje, fytyrë që tash ishte e palëvizshme dhe kishte shprehje të shtangur. E ndjeja sesi duhet të bart në letër vijat e saj më qenësore, t'i zgjedh ato, fuqinë e të cilave e përjetova personalisht. Piktura, edhe kur është e thjeshtë dhe pa thellësi të posaçme, megjithatë duhet të bëjë përshtypje, të mpleks në vete jetën. Unë, pra, e kisha bërë shprehi të bëja vizatime serike në kapakët e kutiave për lapsa. Tash duhej të vihej në veprim arsyeja ime, në mënyrë që t'i jipte trajtë pikturës që ekzistonte në vetëdijen time, pikturës, që, duke dalë nga fytyra e saj, kishte aq ndikim në të gjitha mendi-

met e mia. Së pari do ta kundroj fytyrën e saj dhe do t'i mbyll sytë. Pastaj do t'i bart në letër tiparet që më kanë mbetur në kujtim. Shpresoja se në këtë mënyrë ndoshta do të gjej opiumin që do të shutiste mundimet e mia. Në fund kërkova strehim në jetën e linjave dhe të trajtave.

Motivin që e zgjodha, gruaja e vdekur, jashtëzakonisht i përgjigjej pikturimit tim të llahtarshëm. Në të vërtetë, unë q'prej kohësh kam qenë piktor i kufomave. Tash e pyeta veten a më është e nevojshme që përsëri t'i shoh sytë e saj, ata sy që tash janë të mbyllur. Ose janë ngulitur mjaft qartë në kujtimin tim?

Nuk e di sa e sa herë gjatë asaj nate vizatova portretin e saj, por asnjëherë nuk isha i kënaqur. I shkyeja me të njëjtën shpejtësi, sikundër edhe i pikturoja. Puna nuk më lodhte, ndaj edhe nuk vëreja se si kalonte koha.

Zu të agojë dhe drita e përhimtë përmes xhamit të dritares hynte në dhomën time. Isha i preokupuar me një pikturë, që më dukej më e mirë se të tjerat. Por sytë? Ata sy plot nemitje, të cilët sikur më shihnin tek po bëja ndonjë mëkat të pafalshëm — ata sy nuk mundja t'i pikturoj. Thuase pamja e tyre më ishte shlyer sakaq nga kujtimi. Të gjitha orvatjet e mia ishin të kota. Gjatë e shikova fytyrën e saj, por nuk ia dola të përkujtoj shprehjen e syve të saj.

Derisa e shikoja ashtu, përnjëherë të skuqurit zu të shfaqet në faqet e saj. Ato gradualisht vuloheshin me ngjyrë alle të mbyllët, që të kujtonte ngjyrën e mishit që lëvaret para kasaphanes. Kthehej në jetë. Sytë e saj nemitës, në ethe, që feksonin me një shkëlqim të kumbueshëm, u hapën ngadalë dhe drejtuan shikimin në mua. Për herë të parë tashti ishte e vetëdijshme për prezencën time, për të parën herë më shikoi. Mandej sytë përsëri u mbyllën. Krejt kjo me gjasë nuk zgjati asnjë çast të vetëm, por për mua mjaftoi të mbaj në mend shprehjen e syve të saj dhe ta qes në letër. E zura atë shprehje me majën e

brushës sime dhe kësaj here nuk e shqeva pikturën.

Pastaj u ngrita dhe qetas iu qasa shtratit. Mendoja se është e gjallë, se është ngjallur, se dashuria ime i dha jetë trupit të saj të vdekur. Por, kur u gjeta në afërsinë e saj, ndjeva erën e kufomës, erën e kufomës në kalbje e sipër. Krimbat mistrecë i ngjiteshin trupit të saj, e dy kacabunë bënin hark rreth qirinjve të ndezur. Ishte e vdekur. Por përse dhe si iu hapën sytë? Vallë ishte ky një vegim apo ngjarje e njëmendtë.

Do të dëshiroja që për këtë të mos më pyesë gjë askush. Kryesorja ishte fytyra e saj, respektivisht sytë e saj — e ata tashti ishin të mitë. E ruajta në letër shpirtin që banonte në atá sy. Trupi nuk do të më nevojitet më, ky trup që është i gjykuar të tretet, të bëhet pre e krimbave dhe e minjve në varr. Prej tashti kjo do të jetë nën pushtetin tim; unë pushova të jem mjet i saj. Kurdo që dëshiroja, mund t'i shihja sytë e saj. Mora pikturën time sa më me kujdes që munda, e vura në kutinë e llamarinës, në të cilën mbaja të hollat, dhe skutova kutinë në depo pas dhomës sime.

Nata përvidhej qetas, thuase kishte pushuar mjaft nga lodhjet e veta. Dëgjoheshin tinguj të largët dhe te qetë. Ndoshta kjo ishte rritja e barit ose ëndërr e ndonjë shpendi shtektar. Hijet e zbeta treteshin pas skajeve të reve. Ndjeva në fytyrën time frymën e butë të mëngjezit. Në të njëjtin çast diku në largësi u dëgjua gjeli.

Ç'të bëj me trupin, me kufomën që tashmë ka zënë të kalbet? Së pari mendova ta varros në dhomën time, pastaj ta shpie e ta hedh në ndonjë pus të rrethuar me lule të kaltërta të gardhpulëçës. Sa më është dashur të mendoj, sa përpjekje e mjeshtri sesi do ta bëj këtë në mënyrë të padiktueshme nga të tjerët! Pos kësaj, nuk doja që shikimi i ndonjë të huaji të bie mbi të. Më duhej që të gjitha t'i kryej vetë, pa ndihmën e askuj. Por jo ngase droja për vetveten. Ç'qëllim ka

tashti jeta ime, kur ajo nuk është më. Për këtë — kurrë asnjë krijesë e rëndomtë, askush pos meje, nuk guxon ta shohë trupin e saj të vdekur. Kjo erdhi në dhomën time, më dha trupin e vet të ftohtë dhe hijen e saj që të mos e shohë askush tjetër, që të mos e ndyejë shikimi i huaj. Më në fund më erdhi një mendim: do ta copëtoj trupin e saj, do ta vendos në arkë, në arkën time për rroba, do ta shpie në ndonjë vend të largët, shumë larg syve të njerëzve, dhe atje do ta varros.

Kësaj here nuk ngurrova. Mora thikën me dorëz ashti, që e ruaja në depo pranë dhomës, dhe nisa mjaft me kujdes të shkyej fustanin prej materiali të bukur, të zi, që e mbështillte si rrjeta e marimangës. Kjo ishte krejt çfarë kishte në trup. Dukej sikur ishte rritur pakëz: sikur ishte më e gjatë se sa kur ishte gjallë. Pastaj ia preva kokën. Disa pika gjaku të ftohtë, të ngrirë, pikuan nga qafa e saj. Atëherë ia hoqa duart e këmbët. Me kujdes e vura trupin në arkë pranë kokës e gjymtyrëve dhe të gjitha i mbulova me fustanin e saj, me atë fustan të njëjtë, të zi. E mbylla arkën me çelës dhe e futa çelësin në xhep. Kur u bëra gati, m'u shkëput një psherëtimë e thellë lehtësimi. Ngrita arkën që ta peshoj. Ishte e rëndë. Kurrë në jetë nuk kam ndjerë aso lodhjeje. Jo, kurrë nuk do të mundem ta vë në lëvizje arkën.

Përsëri jashtë u mjegullua dhe zu të bjerë shi. Dola jashtë me shpresë se do ta gjej dikë që do të më ndihmonte ta nxjerr arkën. Askund njeri i gjallë. Dola për një kohë duke ia ngulur sytë mjegullës. Përnjëherë vërejta një plak të kërrusur tek rrinte nën selvi. Fytyra nuk i shihej nga shamia e gjerë që e kishte mbështjellë rreth qafe. Ngadalë iu qasa. Ende s'e kisha thënë asnjë fjalë, kur plaku ia dha qeshjes boshe, kërkëlluese e të kobshme prej së ciles flokët m'u çuan përpjetë. Ai tha:

„Nëse të duhet hamalli, ja ku jam. Po. Kam madje edhe karrocën mordare. Unë çdo ditë bart të vdekurit për në Shah Abdol — Azim[3]) dhe atje i varros. Po. Poashtu bëj edhe arkivole të gjitha madhësish që për mrekulli i bien secilit. Të jam në dispozicion dhe që tash".

Ai uluroi nga gazi, e unë mësyva në shtëpi. Hyra në dhomë dhe mezi nxora arkën me trupin e vdekur te dera. Derisa qëndroja në rrugë para derës, venerova karrocën e labërguar, të vjetër, në të cilën ishin ngjitur dy kuaj të zez, të dobët, skeletë. Në pjesën e përparme të karrocës, në vendin e karrocierit, rrinte plaku i kërrusur dhe mbante kamxhikun e gjatë në dorë. Nuk ktheu kokën të shohë se ku jam. Me mund të madh e ngrita arkën në karrocë, ku gjendej një pjesë e thelluar posaçërisht, që mban arkivolet, pastaj hypa edhe vetë dhe u shtriva në hapësirën për arkivole, duke mbështetur kokën në skaj, kështu që të mund të shoh përreth derisa vozitemi. E afrova arkën në parzmën time dhe e përqafova fort me të dy duart.

Kamxhiku fërshëlloi nëpër ajër; kuajt u nisën, duke marrë frymë me vështirësi. Përmes shiut që rigonte shihej avulli që ngrihej prej vrimave të hundëve të tyre si ndonjë lumë prej tymi. Ecnin me hapa të mëdhenj, të njëllojtë. Ngadalë dhe padëgjueshëm ngriheshin dhe lëshoheshin në tokë këmbët e tyre të holla; më kujtonin duart e hajnave, të cilëve, sipas ligjit, ua kanë prerë gishtërinjt, e ashtu të këputur ua kanë kredhur në vaj të valë. Lingat që i kishin rreth qafe kumbonin çuditshëm përmes ajrit të lagët. Një qetësi e thellë, të cilës s'ia dija shkakun, mbretë-

---

[3]) Xhamia dhe varrezat që gjenden në gërmadhat e Rejit (Raxhezit), disa kilometra në jug të Teheranit. Reji ishte qendër e rëndësishme që nga fillimi i shekullit VIII para erës sonë. Deri në shkatërrimin e tij nga ana e Xhinkis-Kanit në shekullin XIII të erës sonë, ishte njëri nga qytetet më të mëdhenj të Iranit. Xhamia Shah Abdel-Azim ishte vend mjaft i popullarizuar, ku shkohej për haxhillëk.

roi tërë qenies sime, kështu që nuk e veneroja as tundjen e karrocës. E vetmja gjë që ndjeja ishte pesha e arkës në parzmën time. Më bëhej se pesha e trupit të saj të vdekur dhe e arkivolit, në të cilin pushonte ajo pareshtur, më shtrëngonin gjoksin tim.

Mjegulla e dendur shtrihej nga të dy anët e rrugës. Karroca shkonte jashtëzakonisht shpejt dhe lehtas nëpër bregore, fushë e përrenj. Para meje zgjërohej njëfarë pamje e re e vetme, çfarë nuk kam hasur kurrë, as ëndërr as zhgjandërr. Nga të dy anët e rrugës zgjatej vargu i bregoreve të veçuara qartë. Rrëzë tyre gjendeshin shumë drunj me hije, të shtrembëruar, të mallëkuar, mes të cilëve dukeshin shtëpi të përhimta në trajtë piramide, katrorësh e prizmash, me dritare të vogla, të errta, pa xhame. Këto dritare i gjasonin syve të shqetësuar të njeriut të dalldisur. Muret e shtëpive thuase kishin atë veti të derdhnin ftohtësi të jashtëzakonshme në zemrën e kalimtarit. Njeriut i bëhej se në ato shtëpi kurrë nuk ka mundur të banojë gjë e gjallë. Ndoshta i kanë ndërtuar që në to të banojnë shpirtrat e krijesave jashtëtokësore.

Karrocieri më shpiente padyshim ndonjë rruge sekundare, ose disi të posaçme për të. Në disa vende, nga të dy anët e rrugës, shiheshin vetëm cungat dhe drunjt e lakuar të gërshetuar, pas të cilëve ishin shtëpitë, disa të sheshuara, disa të larta, por të gjitha trajtash gjeometrike — të konit të rregullt, të konit të rrafshuar — me dritare të ngushta, të pjerrta, prej të cilave dilnin lulet e kaltërta të gardhpulëçës të gërshetuar përmbi derë dhe mure. E pastaj papritur kjo pamje u tret në mjegullën e dendur.

Retë e rënda, të mbushura, shtypnin majat e bregoreve, era e zhdavariste shiun e imtë dhe e shakulliste nëpër ajër si ajrin. Udhëtuam mjaft gjatë, kur karroca u ndal rrëzë një bregoreje të gurtë të xhveshur, ku nuk kishte asnjë gjurmë gjelbërimi. E shtyva arkën nga parzma dhe u ngrita.

Në anën tjetër të bregores gjendej njëfarë vendi i paprekur, i qetë dhe plot gjelbërim. Ishte ai një vend që s'e kisha parë kurrë më parë, e megjithatë më dukej i afërt, thuase gjithmonë ishte i pranishëm thellë në vetëdijen time. Toka ishte e mbuluar me lozë të gardhpulëçës së kaltërt, të paerë. Kisha përshtypjen se askush asnjëherë, deri në këtë moment, nuk kishte shkelur në këtë vend. E nxora arkën dhe e lëshova në tokë. Karrocieri i moçëm u kthye dhe tha:

„Nuk jemi larg varrezave Shah Abdol — Azim. Nuk ka vend më të mirë se ky për atë që të nevojitet ty. Këtupari as zogu kurrë nuk fluturon. Askurrë".

Futa dorën në xhep, me qëllim që t'ia jap bakshishin karrocierit. Kisha vetëm dy kranë dhe një abas.[4]) Karrocieri shpërtheu në një qeshje boshe e krikëlluese dhe tha:

„Nuk ka gjë. Në rregull është. Do të më japësh tjetër herë. E di se ku banon. Nuk ke ende ndonjë punë për mua, ë? A di, unë di të hap varre. Po! Nuk është kjo kurrfarë turpi. A i hymë punës? Këtu afër është një përrua, bri një selvie. Do ta hap gropën tamam sa për arkën tënde, e mandej mund të shkojmë".

Plaku brofi nga vendi i vet me lehtësi që më befasoi. Ngrita arkën; ecnim njëri pas tjetrit, përderisa nuk erdhëm te një cung që gjendej përbri një shtrati të shteruar lumi. Përcjellësi im tha:

„Ky është vend i mirë".

Pa e pritur përgjigjen, ai sakaq zuri të gropojë me njëfarë qyreku të vogël dhe kazme që e kishte sjellë. E lëshova arkën dhe i shtangur qëndroja pranë saj. Me shpinë të gërmuqur dhe

---

[4]) Monedhë me vlerë të vogël; përafërsisht 50, respektivisht, 10 para.

kokë të kërrusur, plaku punonte me shkathtësi të njeriut të mësuar me atë punë. Duke gropuar ashtu, hasi në një send që i gjasonte qypit të zmaltuar. E mbështolli në faculetën e ndyer, u drejtua dhe tha:

„Ja varri yt. Po! Tamam për arkë. Masë e njëmendtë. Po".

Futa dorën në xhep që t'ia paguaj mundin. Kisha vetëm dy kranë dhe një abas. Plaku shpërtheu në qeshje boshe, nga e cila u rënqetha i tëri, dhe tha:

„Nuk ka gjë. Në rregull është. E di se ku banon. Po. Tekembramja, e gjeta një qyp që do ta kem në vend të bakshishit. Kjo është saksi për lule nga Raxhezi, nga Reji i lashtë. Po".

Pastaj, derisa qëndronte ashtu i gërmuqur, zuri përsëri të qeshet sa edhe shpatullat i dridheshin. Futi nën sqetull qypin e mbështjellë në faculetën e ndyer dhe mësyu kah karroca. Me lehtësi të befasueshme kërceu në vendin e vet përanash. Kamxhiku fërshëlloi në ajër; kuajt u nisën, duke marrë frymë me të vështirë. Lingat që kishin rreth qafe kumbonin çuditërisht nëpër ajrin e lagët. Mengadalë, ata u tretën në mjegullën e dendur.

Teksa mbeta vetëm, m'u shkëput një psherëtimë e thellë lehtësimi. M'u duk se sikur ndonjë barrë e rëndë m'u hoq prej krahërorit; qetësi e thellë mbretëroi në tërë qenien time. Shikova rreth vetes. Vendi ku qëndroja ishte një lëndinë e vogël rrethuar nga të gjitha anët me bregore dhe penda. Përgjatë një kreshte mali shtriheshin gërmadhat e godinave të vjetra të ndërtuara me tulla të forta. Në afërsi gjendej shtrati i shterur lumi. Ishte ky një vend i vetmuar dhe i shkretë, larg zhurmës njerëzore dhe rrëmujës. Isha thellësisht i lumtur dhe mendoja sesi këta sy të mëdhenj, kur të zgjohen nga ëndrra tokësore, do të kundrojnë anën që i përgjigjet natyrës dhe du-

kjes së tyre. Poashtu, ishte fat i mirë që do të mbetet larg botës tjetër, larg të vdekurve të tjerë, mu sikundër edhe gjatë jetës që ishte e largët nga njerëzit e tjerë.

Me kujdes ngrita arkën dhe e lëshova në varr, që ishte i përmasave përkatëse; ishte përsosmërisht i matur sakt. Mirëpo, ndjeva sesi edhe njëherë më duhet të shikoj në arkë. Hodha shikimin përreth. Askund njeri i gjallë. Mora çelësin prej xhepit dhe e hapa. Tërhoqa anash kindin e fustanit të saj të zi dhe midis gjakut të piksur dhe krimbave që vlonin, pashë dy të mëdhenj të zez tek më shikonin ngultas, privuar nga çdo shprehje. Ndjeva sesi e tërë qenia ime u kredh në thellësinë e atyre syve. Shpejt e lëshova kapakun në arkë dhe shtyva dheun e shkrifët mbi të. Kur e mbusha humnerën, e shkela dheun mirë, solla disa loza gardhpulëçe të kaltërta, të paerë dhe i mbolla mbi varrin e saj. Pastaj mblodha rërën e zhurin dhe e shpërndava përreth, në mënyrë që ta shlyej çdo gjurmë të varrit, që askush të mos mund të dyshojë se gjendet aty. Aq mirë e kreva punën, sa as vetë nuk munda të dalloj varrin e saj nga dheu përreth.

Pasi e kreva punën, shikova rrobet e mia dhe vërejta se ishin të shkyera e të laparosura me baltë dhe me gjak të zi të ngjizur. Dy kacabunë qarkullonin rreth meje, e disa krimba të imtë zvarriseshin dhe paloheshin rrobeve të mia. Që t'i mënjanoja gjurmët e gjakut nga kindet e palltos, laga skajin e mëngës me pështymë dhe zura t'i fërkoj; por njollat e gjakut vetëm u tretën në shajak, depërtuan përmes tij në trupin tim dhe unë ndjeva gjakun e ftohtë të ngjitshëm në lëkurën time.

Deri në perëndim të diellit nuk kishte shumë. Binte shi i imtë. U nisa dhe pa vetëdije zura të ndjek gjurmën që kishin lënë rrotët e karrocës mordare. Meqë u lëshua nata, e humba gjurmën, por vazhdova të kaptoj nëpër terrin e dendur, ngadalë dhe pa cak, pa asfarë mendimi të caktuar qartë në vetëdije, si në ëndërr. Nuk kisha

ide se në ç'drejtim po shkoj. Prejse ajo nuk është më, prejse i pashë ata sy të mëdhenj mes gjakut të piksur, ndjeja sesi po kaptoj nëpër terrin e thellë, i cili plotësisht e mbështjell jetën time. U fikën përgjithmonë ata sy që e ndriçonin rrugën time jetësore dhe tashti më ishte njësoj në do të arrija ndokund ndonjëherë.

Gjithkund mbretëronte qetësi e plotë. Ndjeja se prej meje ka hequr dorë e tërë bota; kërkoja strehim në sendet e pajetë. Isha i vetëdijshëm për lidhjen, e cila ekzistonte midis meje dhe ritmit të natyrës, midis meje dhe territ të thellë, që lëshohej në shpirtin tim. Kjo qetësi është gjuhë, të cilën ne nuk e kuptojmë. Zunë të më merren mendtë si të isha dehur. Më pushtoi neveria dhe këmbëve më lëshoi fuqia. Ndjeja raskapitje të pakufishme. Hyra në varreza skaj rrugës dhe u ula në një përmendore varri. Lëshova kokën në duar dhe u përpoqa të mejtoj me ngulm për pozitën, në të cilën u gjeta.

Papritmas më përshkoi një qeshje boshe dhe krikëlluese. U ktheva dhe pashë njeriun, fytyra e të cilit ishte e fshehur me shaminë e mbështjellë rreth qafe. Rrinte pranë meje dhe nën sqetull mbante diçka të mbështjellë në shami. U kthye kah unë dhe tha:

„Me siguri don të shkosh në qytet? E ke humbur rrugën, ë? Gjithsesi e pyet veten se ç'bëj unë në varreza në këtë kohë të natës? Nuk ke se ç'frikësohesh. Të vdekurit janë puna ime e rregullt. Hapja e varreve më është profesion. Nuk është keq, ë? E njoh çdo skutë dhe çdo birucë këtu. Ja, për shembull sot, shkova ta hap një varr dhe e gjeta këtë qyp në tokë. A di se ç'është? Është vazë për lule nga Raxhezi, nga Reji i lashtë. Po. Në rregull, mund ta marrësh. Ruaje si kujtim nga unë".

Futa dorën në xhep dhe nxora dy kranë dhe një abas. Përmes qeshjes boshe, prej së cilës u rënqetha i tëri, plaku tha:

„Jo, jo. Në rregull është. Unë të njoh. E di edhe se ku banon. Këtu, fare afër, e kam karro-

cën mordare. Eja të të shpie në shtëpi. Ja, vetëm dy hapa prej këtu".

Ma vuri vazën në krah dhe u ngrit. Qeshej aq me zë, sa krejt shpatullat i dridheshin. Mora vazën dhe u nisa pas siluetës së gërmuqur. Në kthesën e rrugës qëndronte karroca e labërguar mordare, në të cilën ishin ngjitur dy kuaj të dobët, të zez. Plaku kërceu me lehtësi befasuese dhe u ul anash. Unë hypa në karrocë dhe u shtriva në pjesën e thelluar, në të cilën vëhen arkivolet duke mbështetur kokën në skajin e lartë, kështu që të mund të shikoja përreth përderisa vozitemi. Vazën e vura në parzmë dhe e zura me duar.

Kamxhiku fërshëlloi nëpër ajër; kuajt u nisën, duke marrë frymë me të vështirë. Ecnin me hapa të mëdhenj, të njëllojtë. Patkonjt e tyre preknin tokën lehtas dhe pa zë. Lingat që kishin rreth qafe cingëronin çuditërisht nëpër ajrin e lagët. Yjet përmes reve soditnin tokën, ngjashëm me sytë e ndritshëm, që dalin nga gjaku i piksur. Një paqë e mrekullueshme mbretëroi në tërë qenien time. Vetëm në parzmë e ndjeja vazën, që nuk ishte më e lehtë se trupi i vdekur. Drunjt e gërshetuar, me degë të kthyera, të shtrembëra, dukeshin në errësirë si të mbaheshin për dore nga frika që të mos rrëshqasin e të bien në tokë. Nga të dy anët e rrugës vargoheshin shtëpitë e hijesuara trajtash të ndryshme gjeometrike, me dritare te vogla, të zeza. Muret e shtëpive lëshonin një dritë të dobët e të zbetë, si xixëllojat. Drunjt kalonin përskaj nesh, frikshëm, grumbull e në varg, dhe zhdukeshin në largësi. Por mua m'u bë se loza e gardhpulëçës ishte ngatërruar rreth tyre dhe i kishte rrëzuar përtokë. Era e vdekjes, era e mishit që kalbet, depërtoi në shpirtin dhe trupin tim. Derisa plaku i kërrusur, fytyrën e të cilit s'e shihja, më voziste nëpër mjegull dhe hijet që përdhoseshin, më dukej se gjithmonë kam qenë i përshkuar me erërat e vdekjes dhe se tërë jetën e kam shkuar duke fjetur në arkivolin e zi.

Karroca ndaloi. Mora vazën dhe këceva në tokë. Gjendesha para derës së shtëpisë sime. Me nxitim hyra brendë. E lëshova vazën në tavolinë, shkova drejt në depo dhe nga skuta solla kutinë e llamarinës, në të cilën i mbaja të hollat. U ktheva deri te dera, duke menduar t'ia jap, në vend të shpërblimit, karrocierit të moçëm të karrocës mordare, por ai ishte zhdukur. Asnjë gjurmë nuk mbeti nga ai, as karroca e tij. U ktheva në dhomë i dëshpëruar. Ndeza llambën, nxora vazën nga faculeta, në të cilën ishte e mbështjellë, dhe me mëngë e shkunda dheun nga ajo. Ishte kjo një vazë e vjetër, e zmaltuar, ngjyrë vjollce dhe e tejdukshme, që përhapej në atë të murrmë në të kuqe të kacabunit të dërmuar. Në pjesën e kurrizuar të vazës, nga njëra anë, gjendej sipërfaqja ovale e kornizuar me lulet e kaltërta të gardhpulëçës, e në atë sipërfaqe...

Në sipërfaqen ovale ishte pikturuar portreti i saj... fytyra e gruas me sy të mëdhenj, të zez, me sy më të mëdhenj se të grave të tjera. Kishin dukje qortuese, sikur të më shihnin sesi po bëja ndonjë mëkat të pafalshëm për të cilin unë personalisht nuk dija gjë. Ishin këta sy të frikshëm, magjikë, me shprehje të frikës e të çudisë, të kërcnimit dhe të premtimit. Më frikësonin dhe më joshnin në të njëjtën kohë. Prej thellësive të tyre rrezatonte diçka e mbinatyrshme dhe dehëse. Kishte mollëza të shquara dhe ballë të gjerë. Vetullat i kishte të holla, të puqura në mes. Buzët të plota dhe gjysmë të hapura. Flokët i kishte të shprishur, e një ble i lëshohej tamthit.

Nxora nga kutia e llamarinës portretin që e pikturova një natë më parë dhe e krahasova me vizatimin në vazë. Midis pikturës sime dhe kësaj në vazë nuk kishte asfarë ndryshimi. Thuase njëra paraqiste reflektimin e tjetrës në pasqyrë. Që të dyja ishin plotësisht të njëjta dhe, ishte e qartë, vepër e të njëjtit njeri, pikturuesit fatkob të kutiave për lapsa. Ndoshta shpirti i artistit që e kishte stolisur vazën ka hyrë në mua dhe e ka udhëhequr dorën time derisa e kam bërë këtë

portret. Ishte e pamundur të dallosh njërin vizatim prej tjetrit, pos që imi ishte në letër, ndërsa piktura në vazë ishte e bërë me zmalt të vjetër, tejdukës, që i jipte pamje të parëndomtë, të fshehtë dhe të mbinatyrshme. Në thellësinë e syve i digjej shkëndija e së keqes. Jo, kjo ishte e pabesueshme: sy të njëjtë, të mëdhenj, privuar mendimesh; shprehja e njëjtë, e përmbajtur, e prapë e natyrshme e fytyrës. Askush nuk mund të kuptojë se ç'ndodhte në mua. Dëshiroja të ikja nga vetvetja. Vallë, janë të mundshme koincidenca të këtilla? Përsëri më doli parasysh e tërë fatkeqësia e jetës sime. A nuk ishte e mjaftueshme që gjatë jetës sime të takoj një person me sy çfarë janë këta? E tashti në mua nguliten dy krijesa prej syve të njëjtë, syve *të saj*. Kjo nuk mund të durohej më. Këta sy, të cilët i varrosa atje, skaj bregores, rrëzë selvisë së fishkur, skaj shtratit të shterur të lumit, nën lulet e kaltërta të gardhpulëçës, mes gjakut të dendur, mes krimbave dhe insekteve të tjera të ndyta e të neveritshme që mblidheshin nëpër të, ndërsa rrënjët e bimëve shtriheshin teposhtë që t'ia hapin vetes rrugën deri të bebëzat e saj dhe prej tyre të thithin lëngjet — këta sy të njejtë, plot gjallëri jete, ishin ngulur në mua në këtë çast. Nuk e kam ditur se deri në atë masë jam i mallëkuar dhe i lindur nën yllin e pafat. Mirëpo, njëkohësisht, ndjenja e fajit që përvidhej përmes vetëdijes sime, rritej në një gjendje të çuditshme, të pashpjegueshme ngushëllimi. E kuptova se dikur e kam pasur bashkëvuajtësin në fatëkeqësi. Athua ky piktor, që para njëqind, e ndoshta edhe një mijë vjetësh, ka pikturuar sipërfaqen e kësaj vaze, a nuk ka qenë ky bashkëvuajtës i im në fatkeqësi? A nuk ka kaluar përmes gjendjeve të njëjta shpirtërore si edhe unë? Deri tashti veten e kam konsideruar për krijesë më fatkobe në botë. Tashti përnjëherë kuptova se në këto bregore, në shtëpitë e këtij qyteti të rrënuar prej tullave të forta, kanë jetuar dikur njerëzit, eshtrat e të cilëve qëmoti janë shndërruar në pluhur, e thërimet e trupave të

tyre jetojnë ndoshta jetën tjetër në lulet e kaltërta të gardhpulëçës; dhe se mes atyre njerëzve ka qenë një piktor i pafat, një piktor i mallëkuar, një vizatues fatkob i kutiave për lapsa, i cili ka qenë i ngjashëm me mua, fare si unë. Dhe tashti e kuptova (kjo ishte krejt çka munda të kuptoj) se jeta e tij, mu si edhe imja, poashtu është djegur dhe është tretur në thellësitë e dy syve të mëdhenj, të zez. Ky mendim më ofroi ngushëllim.

Vura vizatimin tim pranë vazës dhe shkova ta ndez qymyrin në mangallin për opium. Kur u ndez mirë, e vura mangallin para këtyre dy pikturave. Thitha disa herë opiumin nga llulla, dhe kur droga zuri të veprojë, ia ngula sytë pikturave. Desha t'i përqëndroj mendimet dhe të arrij paqën shpirtërore, e për këtë mund të më ndihmonte vetëm tymi i hollë i opiumit.

E piva tërë rezervën e opiumit me shpresë se droga çudibërëse do t'i zgjidhë problemet që më mundonin, do ta mënjanojë kurtinën që pezullonte para syrit tim shpirtëror dhe do të zhdavarisë stivën e kujtimeve të largëta, të përhimta. Shpresat e mia u sendërtuan, madje më shumë seç kam pritur; mendimet arritën skofiaritetin dhe madhështinë çfarë mund të ofrojë vetëm opiumi. U kredha në njëfarë gjendje ndërmjet ëndrrës dhe dalldisë.

Atëherë m'u bë sikur një barrë e rëndë m'u hoq nga parzma, sikur ligji i gravitacionit pushoi së ekzistuari për mua, dhe unë lirisht sillem rreth e qark duke ndjekur mendimet e mia, që u bënë të gjëra, mendjeholla dhe pakufishmërisht të qarta. Më pushtoi gëzimi i thellë dhe i pashprehshëm. U lirova nga pesha e trupit tim. Tërë qenia ime zhytej në botën e lehtë dhe të pandjenja të vegjetacionit — botë të qetë, por plot trajta e ngjyra magjike, të jashtëzakonshme. Atëherë fija e mendimeve të mia u këput dhe u përgjysmua mes ngjyrave e trajtave. Notoja nëpër det valët e të cilit më ledhatonin butë. Mund të dëgjoja sesi më rrahte pulsi, mund t'i ndjeja damarët në vete.

Ky ishte çast i jetës plot kuptim të thellë dhe lumturi.

Me gjithë zemër dëshiroja t'i dorëzohem ëndrrës së harresës. Sikur vetëm të mund të arrihej harresa, sikur të mund të zgjaste përgjithmonë, sikur sytë e mi, duke u mbyllur, të mundën ngadalë të kalojnë nga ëndrra në hiç, ndërsa unë, për të gjitha kohërat të humb vetëdijen mbi ekzistimin tim, sikur të ishte e mundur që qenia ime të tretet në një pikë ngjyre, në një tingull muzikor, në një rreze drite të ngjyrosur dhe sikur, pastaj, ato valë e trajta të rriteshin e të rriteshin deri në aso përmasash sa në fund të zbehen dhe të zhduken — atëherë dëshira ime do të plotësohej.

Gradualisht më pushtoi letargjia. I gjasonte një lloj molisjeje të këndëshme. Kisha përshtypjen se valët e buta pareshtur derdheshin prej trupit tim. Pastaj ndjeva sikur të ishte ndërruar rrjedha e jetës sime. Njëra pas tjetrës, më kthehesin ngjarjet nga e kaluara, gjendjet shpirtërore dhe kujtimet e harruara, të humbura nga fëmijëria. Jo vetëm se të gjitha ato i pashë, porse që të gjitha përsëri i përjetoja, isha i kredhur plotësisht në to. Nga çasti në çast bëhesha gjithnjë e më i vogël, gjithnjë e më shumë i ngjaja fëmijës. Pastaj përnjëherë m'u errësua vetëdija, ndjeva një zbrasti dhe m'u bë se jam i varur për kurbë të hollë në fund të humnerës së errët. Atëherë u hoqa nga kurba. Bija nëpër ajër; nuk hasja në asfarë pengese. Bija në greminë të pakufishme të natës së amshuar. Tekembramja, para syve të mi, si rrufe shkrepi një vargan i ngjarjeve të harruara, të cilat ndërroheshin njëra pas tjetrës. Përjetova çastin e harresës së plotë. Kur erdha në vete, gjendesha në një dhomë të vogël, në njëfarë pozite të veçantë, prej së cilës u ngrita, sepse ishte e parëndomtë, e në të njëjtën kohë e natyrshme.

III

Kur u zgjova në botë të re, gjithçka më dukej intime dhe e afërt; për më tepër, në të e ndjeja veten më këndshëm se sa në rrethanat e përparshme dhe në mënyrën e jetës të cilat, më dukej, ishin vetëm reflekse të jetës sime të njëmendtë. Ishte kjo një botë tjetër, por në harmoni aq të përsosur me personalitetin tim, sa më dukej se jam kthyer në mjedisin, të cilit i takoja. Përsëri linda në botën tjetër, të vjetër, por për mua më të afërt dhe më të natyrshme se botërat e tjera.

Ende mbretëronte gjysmëterri. Llamba e vajit digjej në raft. Në një kënd të dhomës gjendej shtroja e çrregulluar, por unë nuk flija. Trupi më digjej. Në pelerinën time, në faculetë dhe në duar shiheshin njollat e gjakut. Por përkundër etheve dhe zalisë, përjetova gjallëri dhe shqetësim të parëndomtë, që ishin më të fuqishme se çfarëdo mendimi për atë se si duhet t'i mënjanoj gjurmët e gjakut, më të fuqishme se mendimi që mund të vijë policia dhe të më arrestojë. Në të vërtetë, qëmoti pritja të më arrestojnë dhe pata vendosur që në atë rast të pija një gotë verë hel-

muese, që e ruaja në raftin e sipërm. Burim i emocionimit tim ishte nevoja që të shkruaj, të cilën e ndjeja si një lloj obligimi të imponuar. Shpresoja se në këtë mënyrë do ta dëboj demonin që më mundonte aq gjatë, do të lëhtësohem shpirtërisht nga vetëdija ime dhe t'i bart në letër. Më në fund, pas njëfarë ngurrimi, e afrova pranë llambën dhe fillova të shkruaj:

IV

Qëmoti kam menduar se rruga më e mirë që njeriu mund të zgjedhë në jetë është të tërhiqet në vetmi, si korbi i natës që hap krahët e vet skaj ndonjë liqeni të harruar. Por tash, meqë ndodhi ajo që nuk është dashur të ngjajë, ç'mund të bëj! Kush e di? Ndoshta për disa çaste, ndoshta brenda një ore, do të vijnë pesë-gjashtë policë të dehur të më burgosin. Fare nuk dua ta shpëtoj kokën time të gjorë. Do të ishte fare e pamundur ta mohoj krimin, madje edhe sikur t'ia dilja t'i mënjanoj njollat e gjakut. Por para se t'u bie në dorë, do ta pi një gotë verë nga shishja, trashëgim i im, që e ruaj në raftin më të lartë.

Tash dëshiroj të shtrydh çdo pikë lëngu nga jeta ime, si nga kalaveshi i rrushit, dhe ta derdh lëngun — jo, verën — nga një pikë, si ujin nga Karbali[5]) në fytin e tharë të hijes sime. Para se të shkoj, dua t'i qes në letër të gjitha mundimet e mia, që më kanë mbytur si gangrena ose kanceri,

---

[5]) Vendi ku është varrosur martiri Shija Hysein. Uji ku qitet pak dhe nga Karbali pordoret si ilaç.

këtu, në dhomën time të vogël. Ky është mjeti më i mirë të cilin disponoj që t'i vë në rregull mendimet e mia. A është ky ndoshta qëllimi im ta shkruaj dëshirën time të fundit dhe testamentin? Jo, assesi. Sepse, as kam pasuri që t'ia lë me testament shtetit, as kam besim që t'ia fal djallit. Veç kësaj, a ekziston gjë në këtë botë që për mua do të kishte të paktën vlerën më të vogël? Me qëllim kam hequr dorë nga çdo gjë që është jetë. E kur unë të mos jem më, nuk më intereson se ç'do të bëhet. Fare më është njësoj a do t'i lexojë ndokush letrat e shkreta, të cilat do t'i lë pas vetes, apo ato do të mbesin të palexuara sa të jetë jeta. Ajo që më shtyn të shkruaj — është nevoja për të shkruar, nevojë që gjithnjë e më shumë mbisundon, në këtë çast më e fuqishme se sa kurrë në të kaluarën, nevoja që të krijoj lidhjen midis mendimeve të mia dhe qenies sime jotrupore, hijes sime, asaj hije fatkobe, e cila në këtë çast shtrihet mbi mur në dritën e llambës së vajit, e cila sikur lexon me kujdes dhe kapërdin çdo fjalë që e shkruaj. Kjo hije me siguri i kupton gjërat më mirë se unë. Vetëm kësaj mund t'ia them të vërtetën. Kjo më cyt të flas. Vetëm kjo mund të më njohë. Kjo gjithsesi kupton... Derisa derdh lëngun — jo, verën e hidhur — të jetës sime në fytin e tharë të hijes sime, dëshiroj t'i them: „Kjo është jeta ime".

Kushdo që më ka parë dje, ka mundur të shohë njeriun e ri, të raskapitur e të sëmurë. Sot ai mund të shohë vetëm plakun e kërrusur, me flokë të thinjur, me shikim të fikur, me buzë lepuri. Droj të shikoj përmes dritares jashtë, ose të shikohem në pasqyrë, sepse në të gjitha anët e shoh hijen time të shumëzuar shumë herë. Mirëpo, që t'ia sqaroj jetën time hijes sime të zgjatur, më duhet ta rrëfej një rrëfim. O, sa rrëfime tashmë ekzistojnë mbi dashurinë, marrëdhëniet seksuale, bashkëshortësinë e vdekjen, prej të cilëve asnjëri nuk e thotë të vërtetën. Mundi më vjen prej thurjeve të trilluara mirë dhe të shkruarit e mrekullueshëm!

Do të rropatem të shtrydh lëngun nga ky kalavesh rrushi, por ende nuk e di a do të nxjerr prej tij thërrimën më të vogël të së vërtetës. Nuk di ku gjendem në këtë çast, athua ky kënd qielli përmbi kokën time ose ky truall i pakët nën mua i takon Nishapurit, Balkut ose Bernaresit.[6]) Unë nuk jam i sigurt për asgjë në këtë botë.

Kam parë aq gjëra kundërthenëse dhe kam dëgjuar aso fjalë të llojllojshme; sytë e mi e kanë parë aq shumë sipërfaqen e lëmuar të sendeve të ndryshme — lëvoren e hollë, të fortë, pas së cilës është i fshehur shpirti — sa tash nuk besoj asgjë. Në këtë çast madje dyshoj nëse ekzistojnë sende fare të prekshme e reale, dyshoj në të vërteta të qarta dhe që shihen sheshazi. Po ta goditja me dorë shtyllën e gurtë, që gjendet në këndin e oborrit tonë, dhe po ta pyetja nëse përnjëmend ekziston, nuk di në do t'i besoja po të përgjigjej në mënyrë pohuese.

Qenkësha unë ndonjë krijesë e pavarur dhe e ndarë nga bota tjetër? Nuk di. Por kur pak më parë u shikova në pasqyrë, nuk e njohta veten. Jo, „uni" i vjetër ka vdekur dhe është shndërruar në pluhur, por midis atij dhe „unit" të ri nuk ekziston asfarë kufiri, asfarë gremine.

Më duhet patjetër ta rrëfej rrëfimin tim. Por, ku t'ia filloj? Jeta është, në të vërtetë, një trillim, përrallë e vërtetë. Më duhet patjetër ta shtrydh lëngun nga kalaveshi i rrushit dhe ta derdh nga një lugë në fytin e kësaj hije të mplakur. Ku t'ia filloj? Të gjitha mendimet që në këtë çast grafullojnë në trurin tim i takojnë këtij çasti efemer dhe nuk dijnë gjë për orët, minutat e datat. Ndonjë ngjarje që ka ndodhur dje mund të më duket më e parëndësishme, më e vjetër nga diçkaja që ka ndodhur para një mijë vjetësh.

Ndoshta kujtimet nga e kaluara më dalin para syve për shkak se janë ndërprerë të gjitha lidhjet, që më kanë mbajtur me botën e të gjallë-

---

[6]) Reminiscencë në një katrenë nga „Rubairat" e Khajamit.

ve. E kaluara, e ardhmja, ora, dita, muaji, viti — të gjitha këto për mua janë të njëjta. Kohët e ndryshme të fëmijërisë dhe të pjekurisë për mua janë vetëm fjalë boshe. Kjo do të thotë diçka vetëm për njerëzit e rëndomtë, turmën — kjo është fjalë të cilën e kërkoja — turma, jeta e të cilëve, si viti, ka njësitë e caktuara kohore dhe stinët, vendosur në brezat e matur të gjallërimit. Mirëpo, jeta ime gjithmonë ka ditur vetëm për një stinë dhe një gjendje gjallërimi. Kjo është sikur gjatë tërë kohës të kem jetuar në ndonjë vend të ftohtë dhe në errësirë të përhershme, derisa në mua ndizej zjarri që më zhdukte, si flaka që djeg qiriun.

Mes katër mureve të dhomës sime, asaj kështjelle që e kam ndërtuar rreth jetës sime dhe mendimeve të mia, jeta ime tretet mengadalë si qiriu. Jo, nuk është ashtu. Ajo më parë i gjason cungut të ri, që është rrokullisur në një skaj të vatrës, është djegur dhe karbonizuar nga flaka e cungave të tjerë; as është djegur, as ka mbetur i freskët dhe i gjelbërt; e kanë ngulshuar tymi dhe zyfnimet e të tjerëve.

Dhoma ime, si edhe të gjitha dhomat, është e ndërtuar prej tullave të pjekura e të terura në diell dhe qëndron në gërmadhat e mijëra ndërtesave të vjetra. Muret janë të gëlqerosura bardhë, me stoli horizontale përreth. Krejt i përngjan varrit. Edhe imtësia më e vogël në këtë dhomë mjafton që me orë të tëra të preokupojë mendimet e mia, po qe e nevojshme — si, për shembull, marimanga e vogël në zgavrën në mur. Sepse, qyshse jam i shtrirë në shtrojë, njerëzit pak ma vënë veshin mua.

Në mur është një gozhdë në trajtë patkoi, për të cilën lidhej kolovajza ku gruaja ime dhe unë shpesh flinim dhe ku prej atëherë ndoshta zunë të flinin edhe fëmijët e tjerë. Menjëherë nën gozhdë gjendet një arnë në mur, ku ka rënë malteri, kështu që përmes saj mund të ndjehen erërat e sendeve dhe njerëzve, të cilët dikur në të kaluarën kanë qenë në atë dhomë. Asfarë rryme

ajri ose ere nuk ka qenë kurrë në gjendje të shpërndajë ato erëra të dendura, të ngjitshme, të ndenjura: era e djersës, era e këmbëve, era e fortë e shurrës, era e vajit të përvëluar, era e hasrës së kalbur, e omëletës së djegur, e qepës së fërguar, era e barërave, e mullagës, e peshqirave të ndyer, era të cilën e ndjeni në dhomat e djaloshëve me pubertet të vonuar, zyfnimet e depërtuara brendë nga rruga, erërat e të vdekurve dhe të të vdekshmëve. Të gjitha këto erëra ende janë të gjalla dhe akcila e ka ruajtur vetinë e vet. Ka, poashtu, shumë erëra të tjera, që kanë lënë gjurmë këtu, e prejardhja e të cilave nuk dihet.

Dhoma ime shpie në një depo të errët. Vetë dhoma ka dy dritare përmes të cilave shihet turma e njerëzve jashtë. Njëra syresh shikon në oborrin tonë, tjetra në rrugë, duke krijuar në atë mënyrë lidhjen midis meje dhe qytetit Rej, që e quajnë „Nusja e botës", me gërshetimin njëmijëfish të rrugëve lakadredhake, me shumë shtëpiza të ngjeshura, shkolla dhe karavansaraje. Këtu, pas dhomës sime, frymon dhe jeton qyteti që konsiderohet më i madhi në botë. Kur këtu, në dhomëzën time, mbyll sytë, hijet e pacaktuara dhe të mjegulluara të qytetit (të cilat mendja ime gjithnjë i vëren, qoftë me vetëdije ose pa të) fitojnë trajtë të njëmendtë dhe rriten para meje si shëpiza, xhamia e kopshte.

Këto dy dritare janë lidhja ime me botën e jashtme, me njerëzit e thjeshtë. Në murin e dhomës sime rri lëvarur pasqyra, në të cilën shikoj fytyrën time. Në jetën time të ndrydhur kjo pasqyrë ka rëndësi më të madhe se sa turma me të cilën nuk kam asgjë të përbashkët.

Qendrën në pamjen e qytetit, të shikuar përmes dritares sime, e zë kasaphanja e vogël, e shkretë, mu përtej rrugës së shtëpisë sonë. Shet gjithsejt dy dele në ditë. Kurdo që shikoj përmes dritares, e shoh atë kasap. Çdo ditë heret sjell para shitores qerren me dy kuaj të dobët, kulufishanë. Tërfëllojnë thellë dhe zbrazët, e këmbët

e tyre të dobëta, që mbarojnë në patkonj të topitur, duken sikur sipas ndonjë ligji të vrazhdët t'ua kishin prerë gishtërinjtë e ashtu të curruar t'ua kishin zhytur në vaj të valë. Secili bart nga dy dele të prera. Kasapi ngre dorën e vet të yndyrshme deri te mjekra e ngjyrosur me kanë dhe me sy tregtari zë të çmojë trupat. Zgjedh dy dhe me dorë i peshon bishtat e tyre. Më në fund i tërheq dhe i var në çengela në të hyrë të shitores. Kuajt nisen duke marrë frymë me të vështirë. Kasapi rri pranë këtyre dy trupave të njollosur me gjak, me qafa të prera, me sy të zgurdulluar, kapakët e përgjakur të të cilëve spërkasin prej kafkave kaltroshe. Ai ua prek mishin me gishtërinj. Pastaj e merr thikën e gjatë me dorëz ashti, me kujdes çan trupat e tyre dhe me buzëqeshje në buzë ua çapëlon mishin myshterinjve të vet. Me ç'kënaqësi e bën këtë punë ai! Jam i bindur se kjo i ofron kënaqësinë më të madhe që është e mundur, madje edhe gëzim. Çdo ditë në këtë kohë para kasaphanes është edhe qeni i verdhë me qafë të majur, i cili prej anës sonë ka bërë rrethakun e vet. Me kokë të lëshuar në një anë, ai pikëllueshëm, me sytë e tij të padjallëzuar, e shikon dorën e kasapit. Madje edhe ai qen e kupton, madje edhe ai e di se kasapi kënaqet me punën e vet.

Pak më tutje një plak i parëndomtë rri ulur nën një qemer; para tij në pëlhurë është shtruar malli i llojllojshëm. Aty janë drapëri, dy patkonj, rruaza ngjyrash të ndryshme, thika me teh të gjatë, kurtha për minj, danat e ndryshkura, një pjesë e mjeteve për shkrim, krahëri me dhëmbë të thyer, lopata dhe një saksi e zmaltuar, përmbi të cilën e ka qitur njëfarë faculete të ndyer. Me ditë, orë e muaj e kundroj përmes dritares së dhomës sime. Gjithmonë mban shami të ndyer, pallton prej leshi të deves dhe këmishën e shqyer, prej së cilës i lëvaren qimet e thinjura të gjoksit. Qepallat i ka të kallura, shihet qartë se i janë grimcuar nga ndonjë sëmundje këmbëngulëse dhe që vështirë shërohet. Në dorë mban hajma-

linë e lidhur dhe gjithnjë rri ulur në të njëjtën pozitë. Të enjteve në mbrëmje e lexon më zë Kuranin, duke treguar dhëmbët e vet të verdhë, të prishur. Njeriu do të mundte të besojë lehtë sesi me këtë lexim të Kuranit ai e fiton bukën, ngase kurrë s'e kam parë kë të blejë gjë te ai. Më duket se fytyra e këtij njeriu më është paraqitur në shumë vuajtje të mia. Çfarë mendime të topitura, kryevete, mund të lindin, si barojë, në atë kafkë të rruar, murrçime, nën turbanin e lidhur, prej atij balli të ngushtë? Thuase pëlhura e shtruar para plakut, me sende të ndryshme, ka njëfarë farefisërie me vetë jetën e tij. Disa herë pata vendosur të shkoj dhe të bisedoj me të, ose të blej diçka nga koleksioni i tij, por nuk kam gjetur mjaft guxim që ta bëja këtë. Sipas fjalëve të dadës sime, plaku në rini kishte qenë vorbëtar. Pasi e kishte braktisur atë punë, e kish ruajtur për vete vetëm këtë vazë të vetme dhe tashti fitonte sa për të gjallëruar duke gjurmuar sende të vjetra.

Të tilla ishin lidhjet e mia me botën e jashtme. Sa i përket jetës sime personale, krejt ç'më ka mbetur ishte dada ime dhe ajo lavire, gruaja ime. Por Dada ime ishte edhe dadë e saj; ishte dada jonë. Jo vetëm se gruaja ime dhe unë ishim në farefisëri, të ngushtë, veçse Dada që të dyve na kish dhënë gji. Nëna e gruas sime poashtu ishte edhe nëna ime, sepse unë kurrë s'i kam parë prindërit e mi; më ka edukuar një grua e gjatë, grua flokëthinjur, nëna e saj. E kam dashur si ta kisha nënë të njëmendtë; kjo është edhe arsyeja pse jam martuar me vajzën e saj.

Kam dëgjuar disa rrëfime të ndryshme për babain dhe nënën time. Mendoj se vetëm njëra, të cilën ma ka rrëfyer Dada, mund të jetë e vërtetë. Ja se çfarë më ka thënë Dada:

Babai dhe xhaxhai im ishin bineq. Kishin shtat plotësisht të njëjtë si dhe fytyrë e shprehi; madje edhe zërin e kishin të njëjtë. Për këtë shkak nuk ishte lehtë që t'i dalloje. Për më tepër, midis tyre ekzistonte njëfarë lidhje shpirtërore,

ashtu që, për shëmbull, kur njëri sëmuhej, kjo i ndodhte edhe tjetrit. Si thuhet rëndom, i gjasonin njëri-tjetrit si dy pjesë të njejta të një molle.

Në kohën e vet, vendosën të merren me tregti. Kur kishin nga njëzet vjet, shkuan në Hindi, ku zunë të tregtojnë me mallin nga Reji, siç janë pëlhurëra të ndryshme, mëndafsh me lara, materiale të stolisura me luleroba, denga pamuku, xhybe, shalla, gjilpëra, sende vorbëtarie, humëz dhe kutia për lapsa. Babai im banonte në Benares, e vëllaun e vet e dërgonte në qytete të tjera të Hindisë të bënte punë afariste. Pas do kohësh, babai im u dashurua në vallëzuesen Bugam Dasi, që vallëzonte në tempullin Lingam.[7]) Pos interpretimit para shtatores së madhe të perëndisë, i duhej të kujdesej edhe për tempullin. Ishte ajo një vajzë me gjak të valë, lëkurë ngjyrë ulliri, me gjinj në trajtë të limonit, me sy të kithët e vetulla të holla, të puqura në mes. Në ballë kishte një rrethëz të ngjyrosur kuq.

Në këtë çast e përfytyroj Bugam Dasin, nënën time, në mallotë të qendisur me ar prej mëndafshi të larmë, me shami kumashi në kokë, gjinj lakuriq, me kaçurrela të rënda, të zeza si nata e errët e amshimit, të mbledhur në zverk, me bylyzykë në duar e këmbë dhe gur të çmuar në hojzi, me sy të mëdhenj, të errët, të molisur, të kithët e dhëmbë bardhë si bora, sesi vallëzon me lëvizje të lehta e të matura nën tingujt e muzikës setar.[8]) daulles, lahutës, buzukut dhe bririt, muzikë e butë e njëllojtë, që bënin njerëzit lakuriq me turbanë, muzikë plot domethënie misterioze, që mpleks në vete të gjitha fshehtësitë e magjive, legjendave, pasioneve dhe të pikëllimit të hindasve. Dhe derisa interpreton me lëvizje harmonike, elastike e epshore, me lëvizjet e shenjta të vallëzueseve të tempullit, Bugam Dasi hapet si petale e lules. Shpatullat e duart i dri-

---

[7]) *Lingam* — amblemi i falusit, simbol i Shivës.

[8]) *Setar* — instrument me tre tela, që i ngjan mandolinës.

dhen, priret përpara dhe përsëri përdridhet mbrapa. Çdo lëvizje e ka domethënien e vet të saktë dhe flet me gjuhën e vet memece. Çfarë ndikimi do të ketë pasur krejt kjo në babain tim! Pos të gjithave, sensualiteti i kësaj pamjeje ishte i sforcuar me erën e ashpër, të prerë, të djersës së saj, që përzihej me erën e vajit të shampakut[9]) dhe të santalit, erëra që të kujtojnë erën e drunjve ekzotikë dhe të ngjallin ndjenjat, të cilat deri atëherë pushonin në fund të vetëdijes. Unë mendoj se ato erëra u ngjajnë atyreve në barnatore, erës së barërave që ruhen në dhomën e fëmijëve dhe të cilat, na thonin, janë sjellë nga Hindia — vajra të panjohura nga vendi i mistereve, civilizimi i lashtë. Jam i sigurt se barërat që i përdorja kundërmonin kësodore.

Krejt kjo i ngjalli kujtimet e largëta, të vdekura, të cilat babai im i mbante në vete. Aq me epsh ishte dashuruar në vallëzuesën, sa e pranoi fenë e saj, kultin e lingamëve.

Pas do kohesh, vajza mbeti shtatzënë dhe e dëbuan nga tempulli. Së shpejti pas lindjes sime, xhaxhai im u kthye në Benares nga një udhëtim i tij. Si duket, kur janë femrat në pyetje, si dhe të gjitha të tjerat, reagimet e tij ishin të njëjta si edhe të babait tim. Në mënyrë të pasionuar u dashurua në nënën time dhe në fund e kënaqi dëshirën e vet, për çfarë nuk e kishte vështirë, duke pasur parasysh ngjashmërinë shpirtërore e fizike me babain tim. Por, nëna ime i zbuloi të gjitha. Teksa e kuptoi të vërtetën, tha se nuk don të dëgjojë për asnjërin syresh deri atëherë përderisa të mos pranojnë t'i nënshtrohen „sprovimit të gjygjit të kobrës". Në atë rast ajo do t'i takojë njërit prej atyre të dyve, që do të mbetet gjallë.

Ja prej çkaje përbëhej ai sprovim: babain tim dhe xhaxhain tim do t'i mbyllnin në dhomë të errët, të ngjashme me burgun, ku do ta

---

[9]) *Shampak* — dru nga Hindia Lindore, prej luleve të verdha të të cilit shtrydhet vaji.

lëshonin kobrën. Cilin syresh ta kafshojë së pari, ai, natyrisht, do të bërtasë. Zbutësi aty për aty do ta hapë derën e dhomës dhe do ta nxjerrë tjetrin jashtë. Bugam Dasi do t'i takojë atij që mbetet gjallë.

Para se këta të dy i mbyllën në dhomën e errët, babai im e luti Bugam Dasin që edhe njëherë ta luajë para tyre vallen e shenjtë të tempullit. Ajo pranoi dhe vallëzoi nën dritën e vravashkës, nën tingujt e fyellit të zbutësit. Lëvizjet e saj ishin harmonike, plot domethënie të thellë; dredhohej, përkulej dhe gjarpërohej si kobra. Pastaj babain dhe xhaxhain tim i mbyllën në atë dhomë me gjarpërin. Në vend të klithjes së tmerrit, u dëgjua një rënkim i përzier me jehonën e egër të qeshjes prej së cilës të rënqethet trupi. Kur e hapën derën, doli xhaxhai im. Fytyra përnjëherë i ishte mplakur, e flokët — frika që shkaktoi fërshërima e trupit të kobrës derisa zvarrisej dyshemesë, fërshëllima e saj e harbuar, shkëlqimi i syve të saj, të menduarit në dhëmbët e saj helmues dhe trupin e neveritshëm, që i ngjan qafës së gjatë që mbaron me gungëzimin në trajtë të lugës dhe kokën e vogël — frika prej gjithë kësaj e ndryshoi xhaxhain tim në plak flokëthinjur.

Sikundër edhe premtoi, Bugam Dasi që atëherë i takoi atij. Gjëja më e tmerrshme ishte se nuk dihej me siguri athua ky që mbeti gjallë ishte vërtet xhaxhai im. „Sprovimi" ia ngatërroi mendjen dhe fare e humbi mbamendjen. Mua nuk më njohti dhe për këtë shkak mendonin se ai do të duhej të ketë qenë xhaxhai im. A nuk është ky rrëfim i lidhur ngushtë me jetën time personale? Jehona e asaj qeshjeje prej së cilës të rënqethet trupi, lemeria prej „sprovimit të gjygjit të kobrës" — krejt kjo a nuk ka lënë vulë në mua dhe në njëfarë mënyre e ka paracaktuar fatin tim?

Që atëherë e tutje unë isha vetëm një ndërfutës i rëndomtë një gojë më shumë që duhet ushqyer. Më në fund xhaxhai im (ose babai im,

ose kushdo që të ishte) bashkë me Bugam Dasin u kthye në punë në Rej. Më morën edhe mua dhe më lanë tek motra e tij, tezja ime.

Dada më rrëfente sesi nëna ime, kur ishte falur me ne, ia kishte dhënë një shishe verë që ta ruajë për mua. Ajo ishte verë e zezë, e përzier me helmin e kobrës. Ç'kujtim më të përshtatshëm një grua e tillë, si është Bugam Dasi, mund t'i lente fëmijës së vet? Verën e zezë, pijen vdekjepruse që sjell paqën e amshuar. Ndoshta edhe ajo e ka shtrydhur jetën e saj si kalaveshin e rrushit dhe tashti ma jep lëngun e saj, atë helm të njejtë, qe e mbyti babain tim. Tash po e kuptoj se sa e çmueshme ishte dhurata që më dha.

A është ende e gjallë nëna ime. Ndoshta në këtë çast, derisa unë po shkruaj këtë, përkulet e dredhohet si gjarpëri, thuase mu atë e ka kafshuar kobra, duke vallëzuar në sheshin e ndonjë qyteti të largët në Hindi, ndërsa gratë, fëmijët, njerëzit lakuriq qëndrojnë besnikisht rreth saj, e babai im (ose xhaxhai im), i thinjur dhe i kërrusur, rri diku anash duke e kundruar dhe duke kujtuar burgun dhe fërshëllimet e kobrës së harbuar që qaset me kokë të ngritur larg, me qafë të fryrë që i gjason lugës së gungëzuar, me shenjën e murme posi syze.

Sidoqoftë, isha ende kërthi, kur më besuan dadës që të më ruaj. Dada i jipte gji dhe vajzës së tezës sime, asaj lavireje, gruas sime. U rrita në familjen e tezes sime, gruas së madhe, së cilës flokët i binin në tamtha, në të njëjtën shtëpi ku u rrit edhe ajo lavire, vajza e saj.

Gjithmonë tezen e konsideroja nënë dhe e doja sinqerisht. E doja aq thellë, sa ma vonë u martova me vajzën e saj, motrën time prej qumështi, thjesht për shkak se i gjasonte asaj.

Të them më saktë, isha i detyruar të martohem me të. Ajo më është dorëzuar vetëm njëherë. Kurr nuk do ta harroj atë. Kjo ndodhi pranë shtratit të vdekjes së nënës së saj. Ishte natë e vonë. Të gjithë flinin. U ngrita dhe në

këmishë nate e në brekë hyra në dhomën ku ishte e shtrirë gruaja e vdekur, më dëshirë që herën e fundit t'i them lamtumirë. Përmbi kokë i ndizeshin dy qirinj të kamforit. Në bark i kishin vënë Kuranin, në mënyrë që ta pengonin djallin të hyjë në trupin e saj. E tërhoqa pëlhurën, që e mbulonte dhe përsëri e pashë tezen time me fytyrën e saj të këndëshme e dinjitoze, nga e cila, dukej, ishin shlyer të gjitha gjurmët tokësore. Kishte aso shprehje të fytyrës, sa para saj, edhe përkundër vullnetit tim, e prira kokën kah ajo dhe njëkohësisht ndjeva sesi vdekja është diçka e zakonshme dhe e natyrshme. Në këndet e buzëve të saj ishte ngrirë buzëqeshja ironike. Sa desha t'ia puth dorën dhe të dal, kur, duke kthyer kokën, pashë sesi për habinë time të madhe hynte ajo lavire që tashti është gruaja ime. Aty, në praninë e nënës së saj të vdekur, ajo u puthit fuqishëm për trupin tim; më përqafoi dhe gjatë e me epsh m'i puthi buzët. Dëshirova të hyj në tokë nga turpi, por nuk isha psikikisht mjaft i fortë që të bëj atë që është dashur të bëj. Dukej sikur gruaja e vdekur, dhëmbët e së cilës shiheshin, na përqeshte; kisha përshtypjen se shprehja e fytyrës së saj ndryshoi dhe se u tret buzëqeshja e qetë, që e kishte më parë. Duke humbur çdo sundim mbi veten, e mbaja vajzën ngrykë dhe ia ktheja puthjet. Papritmas dikush e tërhoqi perden nga dera, që shpie në dhomën fqinje, dhe burri i tezes sime, babai i kësaj lavireje, hyri në dhomë. Ishte ai plaku i kërrusur me shaminë e mbështjellë rreth qafe.

Ai shpërtheu në qeshje boshe, krikëlluese prej së cilës të rënqethet trupi, një qeshje prej jehonës së të cilës flokët të çohen në kokë. Shpatullat i dridheshin. E, megjthatë, nuk shikonte në drejtim tonin. Dëshirova të hy në tokë nga turpi. Po të kisha fuqi, do ta kisha goditur atë fytyrë të vdekur, që në mënyrë tallëse na shikonte. I mposhtur nga turpi, ika nga dhoma. Madje për shak të asaj lavireje! Ka gjasa që

ajo krejt këtë punë ta ketë rregulluar që më parë, në mënyrë që të më sjellë në pozitë që domosdo të martohem me të.

Në të vërtetë, meqë ishin vëlla e motër prej qumështi, patjetër më është dashur të martohem me të, në mënyrë që t'ia ruaja autoritetin. Nuk ishte e virgjër, por unë këtë s'e kam ditur. E si mund ta dija? E kuptova këtë më vonë nga përgojimet e njerëzve. Kur u gjetëm vetëm në dhomë, ku duhej ta kalojmë natën e parë të martesës, ajo refuzoi të zhvishet, përkundër të gjitha lutjeve e mallëkimeve të mia. Fliste vetëm: „Kjo është ajo ditë e muajit, kur kjo është e pamundur". Nuk më lejoi as t'i afrohem, veçse e fiku llambën dhe shkoi të bjerë në skajin tjetër të dhomës. Dridhej si thupra. Njeriu do të mendonte se e kanë mbyllur në burg me djallin. Askush nuk do të më besojë kur them — sepse njëmend tingëllon pabesueshëm — se asnjëherë nuk lejoi t'ia puth buzët.

Natën tjetër fjeta në dysheme si edhe një natë më parë, e gjithashtu edhe më tutje. Nuk mund të merrja guximin që të bëj çfarëdo qoftë. Dhe, ashtu, një kohë të gjatë, unë flija në një skaj të dhomës, e gruaja ime në tjetrin. Kush do ta besonte këtë? Dy muaj — jo, dy muaj e katër ditë — flija larg saj, në dysheme, dhe nuk mund të merrja guximin t'i afrohem.

Që më parë e kishte përgatitur dëshminë e virgjinitetit të vet. Nuk e di — ndoshta e kishte spërkatur pëlhurën me gjakun e thëllezës, ose kjo ishte pëlhurë, të cilën e kishte ruajtur nga nata e saj e parë dashurore, që të më bënte budalla edhe më të madh. Në atë kohë të gjithë më uruan. Njerëzit ia bënin me sy njëri-tjetrit dhe padyshim flitnin: „Natën që kaloi, djaloshi e pushtoi kështjellën me turr". Unë sillesha ashtu si dija dhe si mundja më së miri dhe bëhesha se nuk po vërej asgjë. Talleshin pse jam i verbër. Mora vendim që për të gjitha këto të shkruaj një ditë.

Më vonë mora vesh se ajo ka dashnorë në të gjitha anët. Ndoshta më urrente pse predikonjësi, derisa shqiptonte mbi ne disa fjalë arabe, ia nënshtroi të drejtën e urdhërimit të saj times; ndoshta thjesht dëshironte të jetë e lirë. Tekembramja, një natë vendosa që të bie me dhunë pranë saj në shtrat dhe e zbatova mendimin tim në vepër. Por, pas përballcjes me mua, ajo u ngrit nga shtrati dhe shkoi. E vetmja kënaqësi që më mbeti ishte që të bëhem lëmsh dhe të bëj gjumë në pjesën e mbetur të natës në shtratin e saj, të përshkuar me ngrohtësinë e erën e trupit të saj. Vetëm atë natë u kënaqa në gjumë të qetë. Pas kësaj, ajo fliste në dhomën tjetër.

Kur vija mbrëmjeve në shtëpi, ajo më kishte shkuar. Ose, nuk e dija në kishte kthyer fare në shtëpi, apo jo. As më duhej ta dija këtë, pasi vetmimi dhe vdekja më janë ndarë me fatin. Dëshiroja që me çdo kusht të bie në kontakt me dashnorët e saj — kjo është gjëja e dytë që duket e pabesueshme — dhe kërkoja çdonjërin për të cilin dëgjoja se asaj i pëlqente. Duroja nënçmime të llojllojshme vetëm që të njihesha me ta. U bëja lajka, i nxitja të vijnë te gruaja ime, madje edhe i sillja në shtëpi. E ç'njerëz që zgjedhte! Një shitës plëndësash, një avokat të drunjtë, mandej qebapxhiun, kapterin e policisë, myftinë matuf, filozofin. Emrat dhe profesionet ndërroheshin, por asnjëri syresh nuk mund të bëhej më shumë se ndihmës i shitësit të kokave të zjera delesh. E prapëseprapë, të gjithë ata m'i pandehte mua. Njeriu nuk do të mund të besonte se sa nënçmohesha para vetvetes, duke u zvarrisur dhe dredhuar para saj dhe para tyre. Sillesha kështu për shkak se droja që do të më braktisë. Dëshiroja që dashnorët e gruas sime të m'i mësojnë sjelljet, qëndrimet dhe mënyrat e shpërkëndimit! Mirëpo, si kodosh nuk kisha shumë sukses dhe të gjithë këta budallenj më përqeshnin në fytyrë. Më në fund, si do të mundja nga turma t'i mësoj qëndrimet dhe sjelljet? Tash e di se dashnorët e vet i donte veçanë-

risht për shkak se ishin të paturp, të marrë dhe të neveritshëm. Dashuria e saj ishte e padallueshme nga ndytësia dhe vdekja. A dëshiroja përnjëmend të fle me të? Athua pamja e saj më shtyri të dashurohem në të — neveria që ndjente ndaj meje, i tërë qëndrimi i saj, dashuria ime e thellë për nënën e saj që nga fëmijëria ime e hershme, ose të gjitha këto së bashku? Thjesht nuk e di. E di vetëm një gjë: gruaja ime, kjo lavire dhe shtrigë, ka derdhur në shpirtin tim njëfarë helmi që ka bërë jo vetëm të dëshiroj, por edhe që çdo pjesë e trupit tim të gjakojë për pjesët e trupit të saj dhe që t'i thotë me zë dëshirat e veta. Gjakoja të gjendem me të në ndonjë ishull të shkretë, ku do të jemi vetëm ne të dy. Dëshirova që tërmeti, fatkeqësia e madhe ose rrufeja nga qielli të zhdukin tërë këtë botë të turmës që frymon, emocionohet dhe kënaqet atje, pas mureve të dhomës sime dhe të mbetemi vetëm ne të dy.

Por edhe atëherë, a nuk do të donte ajo çfarëdo gjallese të gjallë — gjarpërin hindas, dragoin — para meje? Gjakoja që një natë ta kaloj me të dhe të vdes bashkë me të, në përqafimin e saj të fuqishëm. Ndjeja se ky do të ishte cak i lartësuar i ekzistimit tim.

Derisa unë shkatërrohesha nga vuajtjet, ajo lavire thuase gjente kënaqësi të posaçme që të më mundojë. Në fund braktisa të gjitha punët, pushuan të gjitha interesimet e mia dhe mbeta i mbyllur në dhomën time si kufomë e gjallë. Askush nuk dinte për fshehtësinë që ekzistonte midis nesh. Madje edhe dada ime e vjetër e cila ishte dëshmitare e vdekjes sime të ngadalshme, zakonisht më mallëkonte për shkak të asaj lavireje! Kahdo rreth vetes, dëgjoja njerëzit pranë meje tek flasin: „Si mundet ajo grua e mjerë ta durojë këtë burrë të vet të marrë?" Dhe kishin të drejtë, sepse nënçmimi im kishte tejkaluar gjithë kufijt e kuptimit.

Venitesha dita më ditë. Kur u shikova në pasqyrë, faqet më ishin të skuqura si mishi që rri

lëvarur para shitoreve të mishit. Trupi më digjej flakë, ndërsa sytë e mi kishin shprehje të rëndë dhe të deprimuar.

Isha i kënaqur me ndryshimin në dukjen time. Në sytë e mi pashë hijen e mordjes dhe e kuptova se duhet të vdes.

Më në fund thirrën mjekun, mjekun nga turma, mjekun familjar, i cili, sipas fjalëve të tij „të gjithë neve na ka rritur". Hyri në dhomë me një turban të qëndisur dhe mjekrën e gjatë tri pëllëmbë. Lëvdohej se në kohë të vet i kishte dhënë gjyshit tim barëra, të cilat ia kishin kthyer cilësitë e mashkullit, pastaj mua më dha pajton — pluhur, e tezen e shtyri të gëlltisë lëvorën e kanellës. U ul pranë meje në shtrat dhe, pasi ma preku pulsin dhe ma shikoi gjuhën, më dha këshillë profesionale: duhet të mbaj dietë, të pi qumësht gomarice e ujë elbi dhe dy herë në ditë të ma kemosin dhomën me mastikë dhe arsenik. Dadës sime, poashtu, i dha disa reçeta të gjata, që përbëheshin prej ekstrakteve të bimëve dhe vajrave të çuditshëm, të parëndomtë: trumëza, vaji i ullirit, lëngu i jamballit, kamfori, barmbështjellësi, vaji i kamomiles, vaji i dafinave, uji i lirit, grerëza të bredhit dhe marri të ngjashme.

Sëmundja ime keqësohej. Vetëm dada ime e vjetër, flokëthinjur, që ishte edhe dada e saj, ishte pranë meje, më sillte barërat ose rrinte pranë shtratit tim, duke ma lagur ballin me ujë të ftohtë. Më rrëfente për kohën kur kjo lavire dhe unë ishim fëmijë. Më tha, për shembull, sesi gruaja ime që nga fëmijëria e hershme kishte shprehi t'i gicë thonjtë e dorës së majtë, e nganjëherë i gicte deri në ndërgishte. Ndonjëherë më tregonte përralla dhe unë atëherë e ndjeja sesi jeta ime e ka ndryshuar rrjedhën e vet dhe sesi përsëri jam bërë fëmijë, ngase përrallat ishin ngusht të lidhura me kujtimet e mia të atyre ditëve.

Fare qartë më kujtohet sesi dada ime i tregonte të njëjtat përralla, kur gruaja ime dhe unë ishim fare të vegjël dhe flinim së bashku në të njëjtin djep për të dy. Disa pjesë nga ato përralla,

që atëherë më dukeshin joreale, tashti më duken fare të natyrshme dhe të besueshme.

Sëmundja ime krijoi te unë një botë të re, botë të çuditshme e të paqartë trajtash, ngjyrash e dëshirash, mbi të cilat një person i shëndoshë nuk mund as të marrë erë. Në ato rrethana, ato ndodhi të shumta nga përrallat e dadës sime shkaktuan një jehonë, që më shkundi dhe më përmbushi me gëzim të papërshkrueshëm. Ndjeva se përsëri u bëra fëmijë. Mu në këtë çast, kur po shkruaj, po i përjetoj këto ndjenja. Të gjitha i takojnë së tashmes. Këto nuk paraqesin asnjë thërrimë të së kaluarës.

Duket se sjelljet, mendimet, synimet dhe zakonet e njerëzve nga kohërat e shkuara, të bartura në brezat e mëvonshëm me këso përrallash, janë ndër pjesët përbërëse, më themelore, të jetës njerëzore. Me mijëra vjet njerëzit kanë shqiptuar të njëjtat fjalë, kanë kryer të njëjtin akt seksual, e kanë munduar veten me brenga të njëjta fëmijërore. Apo nuk është jeta, që nga fillimi e deri në fund, një përrallë qesharake, e marrë dhe e pabesueshme? Apo nuk është kjo që po shkruaj një përrallë mbi jetën time personale? Përralla është vetëm shfryrje për dëshira të dështuara, për gjakimet që rrëfyesi shpreh në pajtim me rezervën e mjeteve shpirtërore, të trashëguara nga brezat e mëparshëm.

Vetëm sikur të mundja te fle i qetë, siç kam fjetur në fëmijërinë time virgjine! Flija në paqë dhe i pashqetësuar. Tashti, kur jam zgjuar, faqet më janë skuqur si mishi që rri lëvarur para shitoreve të mishit, trupi më ndizet flakë dhe kollitem fort dhe tmerrsisht! Nuk di nga cila zgavër e largët e trupit tim vjen kjo kollitje. I ngjan kollitjes së kalit, që çdo nadje sjell delet e therura në kasaphane matanë rrugës së dritares sime.

Më kujtohet mirë, në dhomë ishte fare errët. Rrija i shtrirë disa çaste pa lëvizur, në gjendje gjysmë të vetëdijshme. E kisha bërë shprehi që para se të flija, të bisedoj me vetveten. Kësaj here isha i bindur se përsëri u bëra fëmijë dhe se jam

i shtrirë në djep. Ndjeja praninë e dikuj në afërsi. Të gjithë në shtëpi tashmë kaherë kishin rënë. Ishte kohë nate, diku para agimit, kohë kur njeriut i bëhet — këtë të sëmurët e dinë mirë — se i tejkalon kufijt e botës. Zemra më rrahte fuqishëm, por nuk frikohesha. Sytë i mbaja hapur, por nuk mundja të shoh askë, ngase terri i thellë mbretëronte në të gjitha anët. Kaluan disa minuta. M'u kujtua një mendim, mendim që mund të lindë vetëm te njeriu i sëmurë. I thashë vetes: „Ndoshta është ajo! „Në të njëjtin çast ndjeva sesi një dorë e ftohtë u lëshua në ballin tim të valë.

U dridha. Pyeta veten në mos ishte kjo dora e Ezrailit.[10]) Pastaj fjeta. Kur u zgjova në mëngjes, dada më tha sesi e bija e saj — mendonte në atë lavire, gruan time — i ishte afruar shtratit tim, e kishte vënë kokën time në krahun e vet dhe më kishte përkundur si foshnjen. Si duket, tek ajo papritmas ishte zgjuar një ndjenjë amnore. Dëshirova të vdes atë çast. Ndoshta fëmija, që e mbante nën gjinj, kishte vdekur. A e ka lindur? Për këtë asgjë nuk dija.

Derisa rrija i shtrirë në këtë dhomën time, e cila vazhdimisht gjithnjë e më shumë ngushtohej dhe bëhej gjithnjë e më e errët, si varr, kurdo që isha i zgjuar, shikimi më ngujohej për dere. Shpresoja se do të vijë gruaja ime, por ajo kurrë nuk erdhi. A nuk duhej ta fajsoja atë për gjendjen, në të cilën isha. Tri vjet, ose më mirë, dy vjet e katër muaj... por, ç'do të thonë ditët dhe muajt? Për mua ato nuk janë asgjë; koha nuk ka kurrfarë kuptimi për dikë, që pushon në varr. Dy vjet e katër muaj kjo dhomë ishte varrezë e jetës dhe e mendimeve të mia. Tërë nxitimi, zhurma dhe transformimi, që e përmbushnin jetën e botës tjetër, asaj turme, e cila edhe fizikisht edhe shpirtërisht është krijuar sipas një modeli, krejt kjo më është bërë e huaj dhe pa kurrfarë kuptimi. Që kur jam i lidhur për shtrat, jetoj në një

---

[10]) *Ezraili* — engjulli i vdekjes.

botë të çuditshme, të pamarrë me mend që nuk ka asgjë të përbashkët me atë turmë. Kjo ishte botë misterioze, që e mbaja në vete, dhe ndjeja njëfarë detyrimi të brendshëm të hulumtoj çdo skutë të saj dhe çdo zgavër.

Natën, në kohën kur qenia ime pezullonte në kufirin e këtyre dy botërave, para se të kridhesha drejtpëdrejt në gjumë të thellë e të zbrazët, unë ëndërroja. Për një të vetmin çast e jetova jetën time, që krejtësisht dallohej nga jeta ime zhgjandërr. Në një vis të largët thithja tjetër ajër. Kjo me gjasë kishte domethënie, se dëshiroja të arratisem nga vetvetja dhe ta ndryshoj fatin tim. Teksa mbyllja sytë, para meje zbulohej bota ime personale, e vërtetë. Imazhet që i shihja e kishin jetën e vet të pavarur, që u takonte vetëm atyre. Ato zbeheshin dhe paraqiteshin përsëri ashtu si dëshironin, kurse vullneti im, duket, nuk kishte kurrfarë fuqie mbi to. Mirëpo, kjo nuk është e sigurt. Pamjet që parakalonin para syve të mi nuk ishin ëndërr e zakonshme, sepse unë ende nuk kisha fjetur. Në qetësi dhe heshtje veneroja qartë imazhe të ndryshme dhe i krahasoja mes vete. Më dukej se deri në këtë çast nuk e njihja veten dhe se bota çfarë e merrja me mend deri tashti humbi çdo kuptim e vlerë dhe se e kishte zëvendësuar errësira e natës. Se, mua nuk më kanë mësuar t'ia zgurdulloj syte natës dhe ta dua.

Nuk jam i sigurt nëse në ato çaste kam zotëruar apo jo duart e mia. Ndjeja, megjithatë, se dora ime vetvetiu do të vihej në lëvizje, e ndjekur nga një fuqi e fshehur personale lëvizëse, edhe sikur të mos isha në gjendje të ndikoj ose të udhëheq lëvizjet e saj; po të mos kisha pasur kujdes pareshtur për trupin tim dhe pa vetëdije ta përmbaja, ai do të ishte i prirur të bëjë gjëra fare të papritura.

Prej kohësh e ndjeja sesi mengadalë po shkatërrohem, sesi ende jetoj. Zemra ime ishte në grindje, jo vetëm me trupin tim, por edhe me shpirtin dhe midis tyre nuk ekzistonte asfarë pëlqimi. Gjithnjë isha në gjendje shkatërrimi dhe

kalbjeje graduale. Ndonjëherë i trilloja gjërat, të cilave as vetë nuk mundja t'u besoj. Herën tjetër, pra, përjetoja ndjenjën e dhembshurisë, për shkak të së cilës më qortonte mendja ime. Ngjante shpesh, kur isha i zënë rreth ndonjë pune dhe bisedoja me ndokë, të filloj diskutimin mbi këtë ose atë gjë, ndërsa shpirti mungonte dhe unë mendoja për diçka fare tjetër, njëkohësisht duke ia zënë vetes për të madhe këtë gjë. Isha vetëm një masë, e cila shkatërrohet dhe kalbet. Më bëhet se gjithnjë kam qenë ashtu dhe do të jem gjithnjë — një përzierje e parëndomtë elementesh të papajtueshme...

Ndjeja se jam mjaft larg njerëzve, të cilët i shihja dhe në mesin e të cilëve jetoja, e prapë njëkohësisht isha i lidhur për ta me ngjashmërinë e jashtme, të pacaktuar por të mjaftë. Kjo ishte e padurueshme. Befasia ime me këtë të vërtetë ishte e zvogëluar, pasi mësova se nevojat e mia trupore janë të barabarta me ato të tyre. Ajo që në këtë ngjashmëri më mundonte më shumë se çkado tjetër ishte fakti se ajo lavire, gruaja ime, tërheq turmën njësoj si edhe mua, me atë ndryshim se ata i don më shumë. Jam i sigurt se ose në të, ose në mua, diçka ishte ndërtuar gabimisht.

E quaj lavire ngase asnjë emër tjetër nuk i përshtatet aq mirë. Nuk dua të them thjesht „gruaja ime", ngase ne nuk jemi burrë e grua; do ta gënjeja vetveten nëse do ta quaja ashtu. Prore e kam quajtur „lavire" dhe ajo fjalë kishte për mua një joshje të parëndomtë. Nëse u martova me të, kjo ndodhi vetëm e vetëm pse ajo insistonte. Këtë e bëri me qëllim të keq dhe nga mashtrimi. Jo, ajo nuk ushqente asfarë ndjenje butësie ndaj meje. Si do të mund të ndjente ajo fare butësi ndaj kujtdo qoftë? Një krijesë epshdjegur, e cila kërkon një që t'ia kënaq pasionin, tjetrin që t'i vardiset, të tretin që t'ia plotësojë nevojën për t'i shkaktuar dhembje. Nuk mendoj se kufizohej vetëm në këtë tresh dhe, në çdo rast, unë isha ai të cilin e zgjedhte për ta munduar. Shikuar drejt, viktimë më të mirë nuk mund të

zgjedhte. Sa më përket mua, unë u martova me të pse i ngjante nënës së vet dhe pse kishte një ngjashmëri të pacaktuar me mua. Në atë kohë, jo vetëm e dashuroja, porse edhe çdo pjesë e trupit tim gjakonte pas saj. E sidomos ijet e mia — sepse unë nuk dëshiroj t'i fsheh ndjenjat e njëmendta pas vellos joreale të „dashurisë", „simpatisë" dhe shprehjeve të ngjashme teologjike. Unë nuk kam prirje për shkarravina letrare. Më dukej se njëfarë rrezatimi ose oreoli, ngjashëm me ata që vizatojnë rreth kokave të profetëve, drithëron në kërdhokullat tona dhe se oreoli im i dobët dhe lëngues kërkon atë të sajin si dhe synon kah ai më tërë fuqinë.

Kur gjendja ime u përmirësua, vendosa të shkoj prej aty, të shkoj ndokah, ku bota kurrë më nuk do të mund të më gjejë, posi qeni i sëmurë, që e di se do të ngordhë, ose posi zogjt që fshihen kur u vjen çasti i mordjes. U zgjova heret një mëngjes, u vesha, mora dy ëmbëlsira nga rafti i epërm dhe, padiktueshëm, u përvodha nga shtëpia. Ika nga fatkeqësia ime personale. Ecja rrugëve pa cak, bridhja pa kurrfarë qëllimi të caktuar, duke depërtuar nëpër atë turmë, e cila, me shprehje pasioni në fytyra, preftonte me nguti pranë meje pas parasë dhe kënaqësive seksuale. Askë nuk më duhej ta shoh veç e veç, sepse të gjithë i ngjanin njëri-tjetrit. Secili kishte vetëm një gojë për të cilën kapej një mori zorrësh, me shenjën seksuale në fund.

Sakaq ndjeva se jam më i lehtë dhe më i lëvizshëm. Muskulat e këmbëve më lëviznin me zhdërvjelltësi dhe shpejtësi, që deri atëherë as që mund ta merrja me mend. Ndjeva se jam arratisur nga të gjitha prangat e jetës dhe se kjo është lëvizja ime e natyrshme. Kështu kaptoja në fëmijëri kurdo që lirohesha nga barra e ndonjë brenge ose përgjegjësie.

Dielli tashmë ishte ngritur lart në qiell dhe ishte vapë e madhe. U gjeta në rrugët e shkretëruara, përgjatë të cilave shtriheshin shtëpitë e murrme trajtash të parëndomta gjeometrike —

kuba, prizma, kone — me dritare të ulëta, të errëta. Njeriut i bëhej se këto dritare kurrëkush nuk i kishte hapur, se shtëpitë janë të pabanuara, të përkohshme, dhe se në to kurrë nuk ka mundur të banojë asnjë qenie e gjallë.

Dielli, si farë thike e artë, në mënyrë konstante prente skajin e hijes pranë mureve. Rrugët shtriheshin ndërmjet mureve të vjetra të gëlqerosura bardhë. Çdo gjë ishte e qetë e memece, sikur të gjitha elementet i nënshtroheshin ligjit të qetësisë dhe të heshtjes, që imponon vapa e padurueshme. Kudo ndjehej një misteriozitet dhe unë mezi merrja guximin që të thith ajrin në mushkëri.

Përnjëherë u bëra i vetëdijshëm se gjendem jashtë portës së qytetit. Dielli me gojë njëmifishe absorbonte djersën nga trupi im. Në dritën feksuese të diellit flora e rrallë dukej si safrani. Dielli i gjasonte syrit të ethshëm. Nga thellësia e qiellit derdhte rrezet e veta të zjarrta në pjesën memece, të pajetë. Edhe toka, edhe bimët, frymonin me njëfarë ere të posaçme, që më kujtonte disa çaste të fëmijërisë sime. Ai nuk i ringjallte vetëm veprimet e zakonshme dhe fjalët nga ajo periudhë e jetës sime, veçse për një çast ndjeva sikur ajo kohë përsëri u kthye dhe se e gjithë kjo ndodhi vetëm një ditë më parë. Përjetova një lloj marramenthi të këndshëm. Më bëhej se përsëri u linda në një botë pasosmërisht të largët. Ky emocion kishte një veti dehëse dhe, si farë vere e vjetër, e ëmbël, godiste çdo venë dhe nerv në trupin tim. Njohta gëmushat me ferra, gurët, cungat e drunjve dhe çufrrat e ulta të zhumbricës së egër. E njohta mirë erën e njohur të barit. M'u kthyen ditët e shkuara kaherë të jetës sime. Por të gjitha këto kujtime në një mënyrë të çuditshme ishin jashtëzakonisht të largëta nga unë dhe çonin një jetë personale, të pavarur, në të cilën unë isha vetëm një vrojtues pasiv e i largët; ndjeva se tashti zemra më është e zbrazët dhe se era e bimëve ka humbur magjepsinë, që e kishte në atë kohë. Qiparisat ishin rralluar, e bregoret ishin xhveshur.

Personi çfarë isha atëherë, nuk ekziston më. Sikur të mundja ta grish e t'i flas, ai nuk do të më dëgjonte, po edhe nëse do të më dëgjonte, atëherë nuk do të kuptonte atë që i flas. I gjasonte dikuj, që e kam njohur dikur, por nuk ka qenë as një pjesë imja.

Në sytë e mi bota më dukej si një shtëpi e braktisur, e pikëlluar, e zemra më ishte përmbushur me shqetësim, thuase tashmë duhet të shkoj i zdathur dhe të kontrolloj çdo dhomë në atë shtëpi: shkova prej një dhome në tjetrën, por kur arrita në atë të fundit dhe u gjeta sy më sy me „laviren", dera vetvetiu u mbyll pas meje; pranë meje mbetën në rojë vetëm hijet drithëruese, të mjegulluara, të mureve, si roja e robërve të zi.

Kisha arritur gati te lumi Suran. U gjeta rrëzë një bregoreje të xhveshur, të gurtë. Konturat e saj lakuriqe dhe të ashpra ma kujtuan dadën time; midis tyre ekzistonte një ngjashmëri, që nuk mund të shpjegohet. Ecja përgjatë bregores dhe erdha në pllajën e vogël, të gjelbër, të rrethuar nga çdo anë me bregore. Toka ishte e mbuluar me lozën e gardhpulëçës, e në njërën ndër bregoret ngrihej kështjella madhështore e ndërtuar me tulla të forta.

Sakaq e kuptova se jam i lodhur. Shkova te lumi dhe u ula në rërën e imtë skaj bregut, rrëzë një qiparisi të vjetër. Ishte ai një vend i qetë dhe i vetmuar. Ndjeva se kurrë këmba e askuj nuk kishte shkelur aty. Befas vërejta sesi një vajzushë u duk pas qiparisit dhe lëvizi në drejtim të kështjellës. Kishte fustan të zi prej materiali mjaftë të bukur, të lehtë, në shikim të parë, të mëndafshtë. Gicte thoin në njërin gisht të dorës së majtë dhe lëvizte qetas, me ecje të shkujdesur e të ngathët. Më dukej se e kam parë dikur dhe e dija kush ishte ajo, por nuk mund të isha i sigurt për këtë. Papritmas, ajo u zhduk. Largësia që na ndante dhe feksimi i diellit më penguan të caktoj drejtimin kah shkoi.

Mbeta i stepur, i paaftë të bëj as lëvizjen më të vogël. Isha fare i sigurt se e pashë me këta dy

sy të mi tek kaloi para meje, e pastaj u zhduk. A ishte qenie e gjallë, apo mashtrim? A e pashë në ëndërr, apo zhgjandërr? Të gjitha përpjekjet e mia, që të rikujtoj fytyrën e saj, mbetën të kota. Kurrizin ma përshkoi një fërgëllimë e çuditshme. M'u duk se kjo është pjesë e ditës, kur hijet e kështjellës në bregore kthehen në jetë dhe se kjo vajzushë e vogël është një nga banorët e vjetër të qytetit të lashtë Rej.

Treva para syve të mi përnjëherë m'u duk e njohur mirëfilli. Më kujtohej se njëherë, në fëmijëri, ditën e trembëdhjetë të Noruzit, erdha këndej me vjehrrën dhe laviren. Atë ditë vrapuam njëri pas tjetrit dhe orë të tëra lozëm mbatanë këtyre qiparisave të njëjtë. Pastaj na u bashkua një grup tjetër fëmijësh, por nuk më kujtohet kush ishin ata. Loznim symbyllazi. Njëherë, kur e ndoqa laviren përskaj bregut të Suranit, ajo rrëshqiti dhe ra në ujë. E nxorën dhe e çuan pas qiparisit, që të ndërrojë rrobat. Unë shkova pas tyre. Hapën para saj një vello femërore, si paravan, por unë vjedhurazi përgjoja pas një druri dhe e pashë tërë trupin e saj. Qeshte dhe gicte thoin në gishttreguesin e dorës së majtë. Pastaj e mbështollën me njëfarë mbulese të bardhë, kurse fustanin e saj të lehtë, prej mëndafshi të zi, e shtrinë që të terej në diell.

U shtriva në rërën e imtë nën qiparisin e vjetër. Në veshët e mi vinte gurgullima e ujit, ngjashëm me zëra të palidhur dhe të pakuptueshëm, që murmuron njeriu në ëndërr. Pa menduar futa duart në rërën e ngrohtë e të lagët dhe e shtrëngova me dorë. Ishte e ngjashme me mishin e fortë të vajzushës, e cila ra në ujë dhe pastaj i ndërroi petkat.

Nuk e di se sa kohë kalova ashtu. Kur u ngrita, zura të kaptoj mekanikisht. Kudo përreth mbretëronte paqja dhe qetësia. Shkoja plotësisht i pavetëdijshëm për çdo gjë rreth vetes. Njefarë fuqie kundër së cilës vullneti im nuk mund të bënte çfarëdo qoftë, më detyronte që të lëviz pareshtur. Tërë vëmendjen e kisha për-

qëndruar në shputat e mia. Nuk kaptoja në mënyrë të zakonshme, veçse lëvizja pa zhurmë, sikundër edhe vepronte vajzusha në të zeza.

Kur erdha në vete, pashë se isha kthyer në qytet dhe se qëndroja para shtëpisë së vjehrrit tim. Nuk di si kishte ngjarë që rruga, së cilës shkoja, të më shpjerë këndej. Biri i tij i vogël, miku im, rrinte ulur në bangën e gurtë para shtëpisë. Ai dhe motra e tij ishin si dy pjesë të njëjta të një molle. Kishte sy të kithët, si të turkmenit, mollëza të dala, çehre ngjyrë gruri të pjekur, hojzit sensualë dhe fytyrë jashtëzakonisht të dobët. Derisa rrinte ashtu, në gojë mbante gishttreguesin e dorës së majtë. Dhe, i pavetëdijshëm për këtë, iu qasa, futa dorën në xhep, nxora dy ëmbëlsira, ia dhashë dhe i thashë: „Këto t'i dërgon nëna". Nga dëshira për nënë të vërtetë, ai zakonisht gruan time e thërriste nënë. Duke ngurruar, ai mori ëmbëlsirat dhe i shikoi me sytë e tij prej turkmeni, me shprehje befasie. U ula pranë tij në bangë. E afrova në krah dhe e shtrëngova kah vetja. Trupin e kishte të ngrohtë, e pulpat e këmbëve m'i kujtonin këmbët e gruas sime. Kishte sjellje të njejtë, të pazori, si ajo. Buzët i kishte të ngjashme me të të jatit, por ajo që tek babai i tij më shkaktonte neveri, te i biri më dukej e këndëshme dhe joshëse. Ishin gjysmë të hapura, thuase sapo ishin zbrapsur nga puthja e gjatë epshore. E putha në buzët gjysmë të hapura, të cilat aq shumë i ngjanin buzëve të gruas sime. Buzët e tij kishin shije të vrazhdë dhe të hidhur, si ana e topitur e kastravecit. Më shkoi mendja sesi edhe buzët e lavires duhet të kenë shije të njëjtë.

Në atë çast vërejta babain e tij, plakun e gërmuqur me shami rreth qafe, tek dilte nga shtëpia. Ai kaloi pranë meje pa më shikuar. Qeshte me ngërç. Ishte kjo qeshje e lemeritshme prej së cilës flokët të çohen në kokë, e qeshte ashtu sa edhe shpatullat i dridheshin. Dëshirova të hy në tokë nga turpi. Mbrëmja tashmë lëshohej. U ngrita. Dëshirova të mund të ikja nga vetvetja. Pa menduar, mësyva në drejtim të shtëpisë sime. Në

rrugë nuk pashë askë dhe asgjë. Më dukej se bridhja një qyteti të çuditshëm dhe të panjohur. Isha i rrethuar me shtëpi të parëndomta, të vetmuara, trajtash gjeometrike, me dritare të braktisura, të errëta. Njeriut i bëhet se në to kurrë nuk kishte mundur të banojë asnjë qenie e gjallë. Muret e tyre të bardha rrezatonin me një shkëlqim të dobët. E çuditshme dhe e pabesueshme ishte ajo se saherë që ndaloja, hija ime, e gjatë dhe e zezë, vijëzohej në mur pranë dritës së dritëhenës, por nuk kishte kokë. Kisha dëgjuar njerëzit tek flasin, se ai që e sheh hijen e vet pa kokë në mur do të vdesë para se të përfundojë ai vit.

I mposhtur nga frika, hyra në shtëpi dhe u mbylla në dhomën time. Po në atë çast zu të më rrjedhë gjaku prej hunde. Pasi humba shumë gjak, rashë si pa kokë në shtrat. Dada ime erdhi të më gjendet pranë.

Para se të bie në gjumë, u shikova në pasqyrë. Fytyra më ishte e gërrizhur, e pajetë dhe e ndryshuar, aq e ndryshuar sa nuk munda ta njoh vetveten. Rashë në shtrat, mbulova kokën me jorgan, u rregullova mirë dhe symbyllur vazhdova rrjedhën e mendimeve të mia. Isha i vetëdijshëm për fijet që kishte endur fati i errët, i zymtë e i tmerrshëm; lëvizja viseve ku jeta dhe vdekja treten në një, ku lindin tabllo të çoroditura dhe ku dëshirat e vjetra, të fikura, të zmbrapsura e të mjegulluara, ngjallen përsëri dhe kërkojnë hakmarrje. Në atë kohë isha i ndarë nga natyra dhe bota e fanitur, i gatshëm ta pranoj tërheqjen dhe tretjen në rrjedhjen e amshueshme. Murmuroja pareshtur: „Mordje, mordje... ku je? „Mendimi mbi ndjekjen më qetësoi dhe ashtu fjeta.

Ëndërroja. Gjendesha në sheshin Mohamadi. Aty gjendej trekëmbëshi për varje, e në të pezullonte trupi i antikuarit të moçëm, të cilin rëndom e shihja nga dritarja ime. Nën trekëmbëshin, disa policë të dehur pinin verë. Vjehrra ime, mjaft e emocionuar, me shprehjen çfarë e shoh në fytyrën e gruas sime kur është e padisponuar — buzët e zbeta, me sy të zgurdulluar dhe të egër

— më tërhiqte për dore përmes turmës së njerëzve, duke ia bërë me dorë xhelatit të veshur kuq e duke bërtitur: „Vareni edhe këtë!" U zgjova i lemeritur. Isha i ndezur si furra; trupi më lirohej prej djerse, e faqet më kalleshin. Për ta dëbuar atë mundim nga vetëdija, u ngrita, piva pakëz ujë dhe e freskova fytyrën e duart. Përsëri rashë, por nuk munda të flej.

Derisa rrija i shtrirë në errësirën e qartë, pareshtur shikoja bokallin me ujë, që qëndronte në raftin më të lartë. Më ndiqte një frikë e pakuptueshme se do të bjerë dhe e kisha të qartë se nuk do të mund të flej përderisa ai të qëndrojë atje. U ngrita, me qëllim që ta vë bokallin në ndonjë vend të sigurt, por e udhëhequr prej një instikti të fshehur që nuk ka kurrfarë lidhje me mua, dora ime qëllimisht e shtyri me bërryl, kështu që ra dhe u bë copë e thërrimë. Më në fund munda t'i mbyll sytë, por m'u duk se dada ime hyri në dhomë dhe se tashti më shikon. Shtrëngova grushtat nën jorgan, por, në të vërtetë, asgjë e parëndomtë nuk ndodhi. Si në gjysmëndrre dëgjova sesi u hap dera, që shpie në rrugë dhe e njohta zhurmën e hapave të dadës sime, e cila, duke ngrehur papuçet për toke, shkoi të blejë djathë e bukë për kaftjall. Pastaj dëgjova zërin e largët të shitësit të rrugës, që bërtiste: „Kokrra për vrer! „Jo, jeta po fillonte përsëri, e mundimshme si gjithmonë. Gdhinte gjithnjë e më shumë. Kur i hapa sytë, në tavan lodronte rrezja e dritës së diellit që reflektohej nga syprina e cisternës para dritares sime.

Ëndrra ime e natës së kaluar humbi dhe u zbe, sikur ta kisha ëndërruar para shumë vjetësh, gjatë fëmijërisë sime. Dada më solli kaftjallin. Fytyrën e kishte të dobët dhe të vuajtur; i dukej si refleks në pasqyrën e shtrembëruar, kështu që mori një trajtë mbinatyrore dhe qesharake. Njeriu do të mendonte se ndonjë barrë e rëndë, e lëvarur për mjekre, e tërhiqte teposhtë.

Ndonëse Dada e dinte se tymi i nargiles më bën dëm, prapë tymoste me këmbëngulje në dho-

mën time. Ishte fakt se ajo nuk do të ishte ajo që është, po të mos tymoste. Me rrëfimet mbi gjerat e veta familjare, mbi të birin dhe të renë, më bëri edhe mua pjesëmarrës të jetës së saj më intime. Sado që duket marroqe, unë ndonjëherë e zija veten sesi kotnasikoti mejtoj për sjelljet e anëtarëve të familjes së dadës sime. Për arsye të panjohura, më villej sapo më binte ndër mend veprimi ose lumturia e njerëzve të tjerë. Isha i vetëdijshëm se jeta ime personale ka mbaruar dhe se ngadalë e dhembshëm po fiket. Ç'më hyjnë në punë, atëherë, jetërat e turmës, të atyre budallenjve, që janë të fuqishëm dhe të shëndoshë, hanë mirë, flejnë mirë, shkafanjisen mirë, të cilët kurrë nuk e kanë përjetuar as pjesën më të vogël të vuajtjeve të mia, as kanë ndier kurrë sesi fryma e mordjes çjerret çdo çast për fytyrat e tyre.

Dada sillej me mua si me fëmijën. Përpiqej të mbijë në çdo skutë të mendimeve të mia. Unë gjithnjë hutohesha para gruas sime. Kurdo që hynte në dhomë, mbuloja jargët që i pështyja në pështymore, krehja flokët e mjekrën dhe rregulloja kapelën e natës. Por, për këtë, para dadës nuk ndjeja as fijen e hutimit. Si bën që kjo grua, të cilën nuk e kisha asgjë, mund të më ishte aq e afërt? Më kujtohet sesi dimrit venin korsi[11]) po në këtë dhomë përmbi cisternën. Dada ime, unë dhe lavirja zakonisht flinim rreth korsit. Kur i hapja sytë, lara, në perden që mbulonte derën përballë meje, ngjallej në errësirën e tejdukshme. Ç'perde e parëndomtë dhe shqetësuese ishte ajo! Në të ishte i pikturuar plaku i gërmuqur, i ngjashëm me fakirin hindas, me turban në kokë. Rrinte nën një qiparis dhe mbante njëfarë instrumenti muzikor që i ngjante setarit. Para tij qëndronte vajza e bukur, e re, e cila dukej ashtu sikundër e merrja me mend se duket Bugam Dasi, vallëzuesja në tempullin hindas. Duart i kishte të lidhura, e dukej sikur luante para plakut pse

---

[11]) *Korsi* — tavolinë e vogël, e ulët, e mbuluar me qylym që bie deri në tokë dhe në atë mënyrë e mban ngrohtësinë e mangallit që gjendet nën të.

ashtu ishte e detyruar. Unë zakonisht e merrja me mend sesi ndoshta ai plak kishte qenë i mbyllur në burg me kobrën dhe sesi, pas asaj ngjarjeje, ishte bërë dyfish i kërrusur, ndërsa flokët e mjekra i ishin thinjur. Ishte kjo perde hindase, e qëndisur me ar, të cilën, me gjasë, babai im (ose xhaxhai im) e pat dërguar nga bota e jashtme. Kurdo që soditja më gjatë larën në të, më pushtonte një frikë dhe ashtu në gjysmëndërr, e zgjoja dadën time. Ajo më përqafonte. Kishte duhmë të neveritshme, e flokët e saj të vrazhdët më grithnin fytyrës.

Kur u zgjova në mëngjes, ajo m'u duk njësoj si në atë kohë, pos që tiparet e fytyrës i kishte më të vrazhdëta, e rrudhat të vulosura më thellë.

Që të harroja të tashmen, që të arratisesha prej vetvetës, shpesh kujtoja ditët e fëmijërisë. Orvatesha të ndjehem mu ashtu si ato ditë, para se të sëmuhesha. Atëherë ndjehesha sikur ende jam fëmijë dhe sikur në mua gjendet një „unë" tjetër, të cilit i dhembset ky fëmijë, që vetëm sa nuk kishte vdekur. Në çastet e krizës, më mjaftonte të hudh shikimin në fytyrën e qetë e të zbetë të dadës, në sytë e saj të mjegulluar, të palëvizshëm, të mbëltuar thellë, në hojzit e hollë e ballin e gjerë dhe e gjithë koka, e te unë të ngjallen kujtimet e fëmijërisë. Ndoshta prej saj rrezatonte diçka misterioze, që më qetësonte.

Ajo që nga lindja kishte në ballë një xhungë të mbuluar me qime. Nuk më kujtohet në e kisha veneruar deri më sot. Kurrë më parë nuk e kisha soditur në mënyrë aq hulumtuese fytyrën e saj.

Ndoshta Dada fizikisht kishte ndryshuar, por mendimet e saj kishin mbetur të atilla çfarë kanë qenë gjithmonë. I vetmi ndryshim ishte se tashti tregonte dashuri më të madhe për jetë, e i frikësohej, duket, vdekjes si mizat që kur vjen vjeshta kërkojnë strehim nëpër shtëpia. Unë, prapë, ndryshoja çdo ditë dhe çdo çast. Më dukej se kur është fjala për mua, koha kalon një mijë herë më shpejt sesa kur është fjala për njerëzit e tjerë, e ndryshimet që çdo

ditë i vëreja në vete normalisht do të duhej të ishin vepër e vjetëve të tërë, ndërsa kënaqësitë që m'i ofronte jeta, përkundër kësaj, i afroheshin zeros, e ndoshta lëshoheshin madje edhe nën të. Ka njerëz, te të cilët vuajtjet e vdekjes fillojnë që në moshën njëzetvjeçare, kurse te të tjerët vdesin vetëm kur vjen fundi i vërtetë, qetë dhe në paqë, sikundër kur fiket llamba, në të cilën është shpenzuar i tërë vaji.

Kur më solli drekën, në mesditë unë e rrëzova pjatën me supë dhe zura të bërtas me sa zë që kisha. Të gjithë shtëpiarët nxituan dhe u mblodhën para derës së dhomës sime. Edhe lavirja erdhi me të tjerët, por së shpejti prapë shkoi. Ia shikova barkun. E kishte të madh e të fryrë. Jo, ende nuk kishte lindur. Dikush shkoi të thërrasë mjekun. Kur e kuptova se këtyre budallenjve, në një mënyrë, u shkaktoj mundime, ndjeva një kënaqësi.

Mjeku, me mjekrën e gjatë tri pëllëmbë, erdhi dhe më rekomandoi opium. Ç'bar i mrekullueshëm për vuajtjet e mia! Kurdo që e thithja opiumin, mendimet më bëheshin madhështore, të holla, magjike dhe të lartësuara, e unë kaloja në vise të tjera, jashtë kufijve të botës së zakonshme. Kisha përshtypjen se në krahët e fluturës së artë shetitja nëpër njëfarë bote të ndritshme e të zbrazët, ku nuk ekzistojnë asfarë pengesash. Kjo ndjenjë, që e përjetoja, ishte aq e thellë dhe e mrekullueshme, sa gëzimi që më ofronte ishte më i fuqishëm se vetë vdekja.

U largova nga mangalli dhe iu qasa dritares, që shikon në oborr të shtëpisë sonë. Dada ime rrinte në diell dhe pastronte farë perimesh. Dëgjova sesi i tha së resë: „Të gjithëve na dhembset. E vetmja dëshirë e ime është që perëndia ta shpëtojë nga kjo fatkeqësi". Më siguri, mjeku do t'u ketë thënë se për mua nuk ka kurrfarë shprese.

Kjo nuk më befasoi asnjë fije. Sa të marrë janë këta njerëz! Kur pas një ore ma solli barin, syte i kishte të skuqur dhe të enjtur nga vaji.

Kur më shikoi, e detyroi veten të buzëqeshë. Luanin teatro para meje, të gjithë ata luanin teatro para meje, por sa në mënyrë të pashkathtë e bënin këtë! A konsideronin se unë vetë nuk e di fatin tim? Por, përse kjo grua më donte aq shumë? Përse mendonte se edhe kjo ka hise në vuajtjet e mia? Një ditë dikush erdhi te kjo dhe i dha para, e kjo i fuste në buzët e mia thimthat e fishkuar, të zi, të cicave, që u ngjanin vedrave të vogla. Në ato çaste më vinte keq që nuk i kishte gllabëruar kanceri! Kurdo që i shoh tashti, më villet sapo më kujtohet se në atë kohë thithja me afsh lëngun e tyre, që jep jetë, ndërsa ngrohtësia ime përzihej me të sajën. Sa isha i vogël, kjo më vërshonte me miklime dhe për këtë shkak ende sillej me mua me aso paturpësie, që mund të haset vetëm tek vejushat. Vetëm për shkak se më ka mbajtur që të kryejë nevojat, edhe më shikonte si fëmijën. Kush e di? Ndoshta më përdorte mua, sikundër e bëjnë këtë gratë me motrat e tyre të adoptuara...

Madje edhe tashti nuk i shkonte huq asgjë, kurdo që më ndihmonte të bëj diçka, që nuk mund t'ia dilja në krye vetë. Po të tregonte çfarëdo interesimi gruaja ime lavire, në praninë e saj, kurrë s'do t'ia lejoja Dadës të më afrohet, sepse e ndjej se gruaja ime ka shpirt më të gjerë dhe prirje më të shprehur për të bukurën se ajo. Ose ky turpërim imi ishte vetëm pasojë e mendimeve që më ndiqnin.

Sidoqoftë, nuk më vinte turp para dadës, dhe kjo ishte personi i vetëm, që kujdesej për mua. Me gjasë konsideronte se e gjithë kjo ishte gisht i fatit dhe se ylli, nën të cilin kishte lindur, ia kishte imponuar këtë përgjegjësi. Përfitoi nga sëmundja ime dhe m'i besoi të gjitha brengat e veta familjare e gëzimet, pareshtur më informonte mbi zënkat e grindjet e përditshme dhe më zbuloi shpirtin e saj të thjeshtë, dinak dhe lakmitar. Më rrëfente se ç'vuajtje është për të e reja e saj; për të fliste në atë mënyrë, sa njeriu do të mendonte sesi kjo grua e re është rivale e

saj, që ia ka vjedhur pjesën e dashurisë së të birit. E reja shihej se ishte e bukur. E pashë njëherë në oborr nga dritarja ime. Kishte sy të përhimtë, flokë të kaltërta dhe hundë të vogël, të drejtë.

Ngandonjëherë dada më rrëfente mbi çudirat që i bëjnë profetët. Me atë rast kishte për qëllim të më argëtojë, ndërsa pasoja ishte ajo se te unë shkaktonte smirë ndaj shpirtit të saj të vogël e të marrë. Ndonjëherë më ritregonte risitë e fundit. Për shëmbull, para disa ditësh më tha sesi e bija (që do të thotë lavirja) qepi rrobat e para për beben — beben e vet. Pas kësaj zuri të më ngushëllojë, në mënyrë që të dëshmonte se e di të vërtetën. Ndonjëherë shkonte te fqiu dhe më sillte barërat, që ata i kishin bërë vetë, ose nga magjistari e fallxhiu, kërkonte këshilla për rastin tim. Të mërkurën e mbramë të vitit shkonte ta vizitojë njërin nga fallxhinjtë e vet dhe kthehej me pjatën me hudra, oriz dhe vaj të djegur. Më thonte sesi të gjitha këto mbeturina i ka marrë si lëmoshë nga fallxhiu, me shpresë se do të më ndihmojnë që të shërohem.[12]) Ditëve të ardhshme më jipte ngapak prej tyre me ushqim, pa dijen time. Poashtu më detyronte që, në intervale të caktuara, të gëlltis përzierje të ndryshme që i rekomandonte mjeku im: trumzë, lëng jamballi, kamfor, kaskutë, kamomile, vaj dafinash, vaj liri, boça bredhi, amidon, pluhur-pojton, dhe një mijë marrëzira të tjera.

Para disa ditësh më solli librin e lutjeve, ku pluhuri kishte zënë një gisht. Mua nuk më hynin në punë jo vetëm librat e lutjeve, por edhe të gjitha ato libra, të cilat shprehin botëkuptimet e turmës. Ç'më nevojiteshin mua marritë dhe gënjeshtrat e tyre? A nuk jam unë vetë produkt i

---

[12]) Është zakon që të mërkurën e mbramë para Nevruzit njerëzit të maskohen dhe të shkojnë të kërkojnë lëmoshë. Besohet se lëmosha që me atë rast fitojnë sjell lumturi.

disa brezave të kaluar me radhë, të cilët përvojën e vet ma lanë mua në trashëgim. A nuk ka jetuar e kaluara në mua? Megjithatë, xhamitë, thirrja e myezinit për lutje, abdesi, e të mos e zë ngoje përkuljen prej besimtari në shenjë të nderimit të krijesës së lartësuar e të fuqishme, zotit të gjithëfuqishëm, me të cilin ishte e mundur të flitej vetëm në gjuhën arabe — të gjitha këto më linin plotësisht të ftohtë.

Më parë, para se të sëmuhesha, kam qenë disa herë në xhami, çdoherë pak a shumë kundër vullnetit tim. Atëherë orvatesha që ndjenjat e mia t'i njësoj me ndjenjat e botës rreth meje. Por syri im ndalonte në pllakat e shkëlqyera, të larme, në mur dhe unë transferohesha në botën e mrekullueshme të ëndrrave. Kështu, edhe pa vetëdije, gjeja mënyrën që të largohem nga të gjitha. Gjatë kohës së lutjeve mbyllja sytë dhe mbuloja fytyrën me dorë, e atë natë artificiale, të cilën e krijoja vetë, shqiptoja fjalët e lutjeve të ndryshme, sikundër kur dikush në ëndërr flet fjalë pa domethënie. Fjalët nuk thuheshin me zemër. Më tepër dëshiroja të bisedoj me mikun ose të njohurin, se sa me zotin e fuqishëm e të lartësuar. Zoti për mua ishte personalitet tepër i rëndësishëm.

Derisa rrija i shtrirë në shtratin tim të ngrohtë e të rituar, këto çështje nuk më interesonin aspak. Nuk më ishte e rëndësishme nëse zoti me të vërtetë ekziston, ose paraqet personifikimin e të fuqishmëve në këtë botë, trilluar për shkak të nderimit më të madh të vlerave shpirtërore dhe plaçkitjes më të lehtë të shtresave më të ulta, si shprehje e gjërave tokësore në qiell. Krejt çfarë dëshiroja të di ishte a do të jetoj deri në mëngjes, a jo. Para fytyrës së mordjes ndjeva se sa gjëra të pafuqishme dhe fëmijërore janë devocioni, feja dhe besimi. Gjëja më e mirë, që do të mund të thuhej për to, është se u ofrojnë një lloj këndelljeje njerëzve të shëndoshë dhe të lumtur. Duke shikuar realitetin tmerrues të vdekjes dhe duke e gjetur në gjendje të dëshpruar,

krejt ç'ka qenë e ngulitur në mua lidhur me ditën e gjyqit të fundit, shpërblimet e dënimet në jetën e ardhshme, më dukej si një mashtrim i mykur, e lutjet që m'i kishin mësuar nuk patën kurrfarë veprimi kundër frikës nga vdekja.

Jo, frika nga vdekja nuk më lironte. Njerëzit, që edhe vetë nuk kanë vuajtur, nuk do të më kuptojnë kur të them se lidhja ime për jetën ishte bërë aq e fortë, sa edhe çasti më i vogël, i këndshëm, i kompenzonte orët e gjata të fërgëllimit e të vuajtjes. E kuptova se dhembja dhe sëmundja ekzistojnë, por se janë leçitur nga kuptimi e domethënia. Në mesin e kësaj turme, unë jam bërë pjesëtar i një race të çuditshme, të panjohur, kështu që ata kanë harruar se dikur i kam takuar botës së tyre. Kisha edhe ndjenjë të hatashme se nuk jam as krejtësisht i gjallë, as krejtësisht i vdekur. Isha kufomë e gjallë. Asgjë më nuk më lidhte me botën e të gjallëve, e njëkohësisht isha i privuar nga harresa e paqja, të cilat sjellin vdekjen.

Kur u ngrita nga vendi im te mangalli me opium, nata tashmë ishte lëshuar. Shikova nëpër dritare. Pranë kasaphanes me qepenga të lëshuar shihej vetëm një dru i vetëm, i zi. Hijet treteshin në masën e zezë. Më dukej sikur çdo gjë në botë është e kotë dhe provizore. Qielli i zi si rrëshira i gjasonte një shatori të vjetër, të zi, ku yjet e panumërta, të shkëlqyeshme, paraqesin vrimat. Derisa soditja ashtu, dëgjova nga dikah zërin e myezinit, ndonëse nuk ishte koha e ezanit. Tingëllonte si britma e gruas — ka mundur të jetë lavirja — në mundimet e lindjes. Me atë britmë përzihej të lehurit e një qeni. Mendova: „Nëse është e vërtetë se çdokush ka yllin e vet në qiell, ylli im duhet të jetë i larguar, i errët dhe i pakuptim. Ndoshta edhe fare nuk ekziston ylli im".

Në atë çast nga rruga jehuan zëshëm zërat e policëve të dehur. Derisa kalonin, ata paturpësisht bënin shaka mes vete. Pastaj zunë të këndojnë në kor:

Vemi, vemi të pimë verë,
Verë nga mbretëria e Rejit!
Nëse tashti nuk e pimë,
Kur, pra, do ta pimë?

Duke u dridhur nga frika, u tërhoqa nga dritarja. Zërat e tyre kumbonin çuditërisht në natë dhe gradualisht bëheshin gjithnjë e më të dobët. Jo! nuk vinin për mua, ata nuk e dijnë... Përsëri mbi botën mbretëroi heshtja dhe errësira. Nuk e ndeza llambën time të vajit. Ishte gjë më e këndëshme të rrija në terr, në atë lëng të dendur, që depërton gjithkund dhe në çdo vend. Tashmë jam mësuar në terr. Mendimet e mia të humbura, drojtjet e harruara, qëllimet tmeruese dhe të pabesueshme, të cilat fshiheshin në ndonjë skutë të panjohur të trurit tim, zakonisht në terr ktheheshin në jetë, bridhnin nëpër të dhe ngërdhesheshin në mua. Këndeve të dhomës sime, pas perdeve, pranë derës, banonin këto mendime e këto hije të patrajta dhe kërcënuese.

Atje, pranë perdes, rrinte ulur një siluetë e tmerrshme. Nuk lëvizte dhe nuk ishte as e pikëlluar e as e gëzuar. Gjithnjë, kur kthehesha në dhomën time të errët, m'i zgurdullonte sytë. Ajo fytyrë më ishte e njohur. Më dukej se e kisha parë dikur në fëmijërinë time. Po, ndodhi kjo ditën e trembëdhjetë të Noruzit. Luaja symbyllazi me fëmijët e tjerë në bregun e lumit Suran, kur e vura re po këtë fytyrë, ndër shumë të tjera, fytyra të rëndomta në trupat e vegjël, qesharakë e të njerëzishëm. Kjo fytyrë më kujtoi kasapin matanë rrugës së dritares sime. Ndjeva se kjo siluetë e ka njëfarë vendi në jetën time dhe se e kisha parë disa herë më parë. Ndoshta kjo hije ka lindur bashkë me mua dhe lëviz shtegut të kufizuar rreth e qark jetës sime...

Sapo u ngrita të ndez llambën, silueta u zvetnua dhe humbi. Qëndrova para pasqyrës dhe ia ngula sytë fytyrës sime. Shprehja, të cilën e pashë, më ishte e panjohur. Ishte një imazh i çuditshëm dhe i tmerrshëm. Shprehja ime në pas-

qyrë ishte më e rreptë se vetë personaliteti im dhe unë paraqitja vetëm imazhin në pasqyrë. Ndjeva se nuk mund të mbes vetëm në dhomë me shprehjen time. Po të provoja të ik, droja se do të më ndjek. Qëndronim fytyrë për fytyrë njëri përballë tjetrit, si dy maca që përgatiten për luftë. E dija se me zbraztësinë e shuplakës sime mund të krijoja errësirë të plotë; ngrita dorën dhe i mbulova sytë. Si zakonisht, frika në mua shkaktoi ndjenjën e kënaqësisë së përsosur e dehëse prej së cilës më merreshin mendtë; gjunjtë më dridheshin dhe më kapte mundimi. Përnjëherë u binda se po qëndroja ende në këmbë. Kjo rrethanë m'u duk e çuditshme, madje e pashpjegueshme. Si ishte e mundur që të qëndroj në këmbë? Më bëhej se me lëvizjen më të vogël do ta humbja drejtpeshimin. Më pushtoi një lloj marramenthi. Toka me çdo gjë në të largohej pakufishmërisht larg meje. Në mënyrë të pacaktuar dëshirova ndonjë tërmet ose rrufe nga qielli, që do të më mundësonin të lind përsëri në botën e dritës dhe të paqjes.

Kur, më në fund, u ktheva në shtrat, përsërita në vetvete: „Mordja...mordja... „Fare e kisha humbur guximin e dikurshëm. U bëra i ngjashëm me mizat, të cilat në fillim të vjeshtës sulen nëpër shtëpia — mizat e dobëta, gjysmë të ngordhura, më së pari i drojnë zukatjes së krahëve të vet, prandej edhe mbahen të kapura fort në një pikë në mur përderisa t'u bëhet e qartë se janë të gjalla; atëherë palodhshëm hidhen në derë e në mure përderisa të mos bien të ngordhura në dysheme.

Sapo i mbylla sytë, një botë e turbullt dhe e paqartë zuri të marrë trajtë rreth meje. Kjo botë, krijues i vetëm i së cilës isha vetë, ishte në harmoni të përsosur me vizionin tim të realitetit. Sidoçoftë, më dukej shumë më reale dhe më e natyrshme nga ajo që më rrethonte zhgjandërr dhe nuk paraqitte asfarë pengese për mendimet e mia. Në të koha dhe hapësira e humbin vlerën e vet. Gjakimet e mia të ndrydhura, nevo-

jat e mia të fshehta, kur u liruan në këtë ëndërr, shkaktuan dukurinë e trajtave dhe të ngjarjeve të pabesueshme, të cilat më dukeshin të natyrshme. Disa çaste pas zgjimit më mungoi ndjenja e kohës dhe e hapësirës, për më tepër dyshova edhe se ekzistoj fare. Dukej sikurse unë vetë i krijoja të gjitha ëndrrat e mia dhe që më parë e dija domethënien e tyre.

Kaloi një kohë e mirë e natës derisa më zuri gjumi. Sakaq vërejta se lirisht dhe papengueshëm bredh rrugëve të një qyteti të panjohur, përgjatë të cilit vargoheshin shtëpi të parëndomta, trajtash gjeometrike — të prizmës, konit dhe katrorit — me dritare të ulta, të errëta dhe me dyer e mure të mbuluara me lozën e gardhpulëqës. Të gjithë banorët e këtij qyteti kishin pasë vdekur prej një vdekjeje të çuditshme. Të gjithë, sa kishin qenë, qëndronin të shtangur, e në rroba kishin pasur nga dy pika gjaku të ngjizur që u kishte pikuar nga goja. Kur e preka njërin syresh, koka iu luhat dhe ra në tokë.

Arrita te një kasaphane dhe atje pashë njeriun që i ngjante antikuarit para shtëpisë sonë. Kishte shaminë mbështjellë rreth qafe, e në dorë e mbante thikën me teh të gjatë. M'i kishte zgurdulluar sytë e kallur, në të cilët kapakët thuase i ishin të këputur. Provova t'ia marr thikën prej dore. Koka iu luhat dhe ra në tokë. Unë ika, i tmerruar. Rendja rrugëve; të gjithë që i pashë qëndronin të shtangur. Kur arrita në shtëpinë e vjehrrit, miku im, vëllau i vogël i lavires, rrinte jashtë në bangën e gurtë. Futa dorën në xhep, nxora dy ëmbëlsira dhe provova t'ia fus në dorë; por, atë çast kur e preka, koka iu luhat dhe ra në tokë. Bërtita me zë dhe u zgjova.

Në dhomë ende ishte gjysmëterr. Zemra më rrihte fort. Më dukej sikur tavani ma ndrydh kokën dhe se muret janë bërë shumë të trashë, duke m'u kanosur të më dërmojnë. Sytë m'u turbulluan. Ndejta një kohë i lemeritur, duke numëruar e stërnumëruar trarët në mur. Vetëm sa i mbylla sytë, kur dëgjova një zhurmë. Ishte Dada

që kishte ardhur ta rregullojë dhomën. Mëngjezin ma kishte përgatitur në katin e epërm në dhomë. Hypa lart dhe u ula pranë dritares. Nga lart nuk mund ta shihja antikuarin e moçëm para dritares sime, por e pashë kasapin matanë rrugës, nga ana e majtë. Lëvizjet e tij, të cilat, të përcjella nga dritarja ime, dukeshin të rënda, të matura dhe frikësuese, tashti më dukeshin të pafuqishme, gati qesharake. Mendova sesi ky njeri ndoshta nuk është fare kasap, por vetëm e interpreton këtë rol në shfaqje. Një njeri solli dy kuaj të dobët, të zi, që kolliteshin thellë dhe bosh. Secili barte nga dy dele të therura të vëna në ije. Kasapi lëmoi me dorë të yndyrshme mustakët dhe me sy tregtari i mati të dy trupat. Pastaj i barti dy me vështirësi dhe i vari në çengela në të hyrë të shitores. E pashë tek ua ledhaton këmbët. Nuk dyshoja se natën, kur ta ledhatojë trupin e gruas së vet, do të mendojë delet dhe do të llogarisë se sa mund të fitojë po të duhej ta mbysë edhe atë.

Kur pastrimi mori fund, u ktheva në dhomën time dhe mora një vendim të tmerrshëm. Hyra në depon e vogël pranë dhomës sime dhe mora thikën me dorëz ashti, që e ruaja atje në një kuti. E fshiva tehun me skajin e kaftanit tim dhe e fsheha nën jastëk. Këtë vendim e pata marrë shumë më heret, por tashti kishte diçka në lëvizjet e kasapit, derisa ua prente këmbët deleve, maste mishin dhe shikonte rreth vetes me shprehje vetëkënaqësie, që në një mënyrë në mua nxiste dëshirën ta përkrah. Ndjeja nevojën që edhe unë ta shijoj atë kënaqësi. Përmes dritares sime mund të shihja një pjesë të kaltrisë së përsosur e të thellë ndërmjet reve. Më dukej se më duhet të hyp nëpër shkallë tepër të gjata që të arrija te ajo copë qielli. Horizonti ishte i mbuluar me re të dendura, të verdha, vdekjepruse, të cilat e shtypnin rëndë tërë qytetin.

Koha ishte e hatashme dhe e mrekullueshme. Nga dofarë arsye, të cilat nuk mund t'i shpjegoja, u prira deri në dysheme. Kur është kohë e tillë,

gjithnjë jam i prirur të mendoj mbi vdekjen. Por tashti, kur vdekja më tregoi fytyrën e vet të përgjakur dhe kur duart e saj plot eshtra më kapën për fyti, vetëm tashti vendosa. Vendosa ta sjell laviren, ta pengoj, në mënyrë që, kur bëj për të shkuar, të thotë: „Zoti e mëshiroftë, vuajtjet e tij morën fund".

Pranë dritares sime kaloi funerali mordar. Arkivoli ishte i mbuluar me pëlhurë të zezë, e në të qëndronte qiriu i ndezur. U dëgjua këngëtimi: „La ilahe el' Allah".[13]) Të gjithë kalimtarët dhe tregtarët lenin punën e tyre dhe ecnin shtatë hapa pas arkivolit. Madje edhe kasapi doli, bëri shtatë hapa të caktuar pas arkivolit dhe u kthye në shitoren e vet. Vetëm trastari i vjetër nuk lëvriti vendit. Seç dukeshin seriozë të gjithë përnjëherë! Mendimet e tyre padyshim sakaq iu drejtuan te vdekja dhe jeta pas vdekjes. Kur dada më solli barin, hetova se ishte e mejtuar. Rrotullonte mes gishtërinjsh tespihët e gjatë dhe murmuronte disa fjalë për vete. Pastaj zuri vendin e vet të zakonshëm para derës së dhomës sime, rrahte parzmën me grushta dhe shqiptonte me zë lutjen e vet: „Im zot! Im zooot! „Sikur mua më kishte mbetur të ndjej keqardhje për qeniet e gjalla. Tërë kjo llakërdi më la fare të ftohtë. Madje gëzohesha që po shoh se edhe kjo turmë kalon, njëmend përkohësisht dhe sipërfaqësisht, nëpër të njëjtat vuajtje, nëpër të cilat kalova edhe vetë. A nuk ishte edhe dhoma ime arkivol? A nuk është edhe ky shtrat, që ishte gjithnjë i çrregulluar dhe më fton të flej, më i ftohtë dhe më i errët se varri? Në disa raste kisha përshtypjen se jam i shtrirë në arkivol. Natën më dukej se dhoma ime ngushtohet dhe më shtrëngon. A nuk e kanë po këtë ndjenjë edhe njerëzit në varr? A dihet gjë e saktë sesi e ndjejmë veten pas vdekjes? Në rregull, gjaku pushon së qarkulluari dhe pas njëzet e katër orësh disa pjesë të trupit fillojnë të pri-

---

[13]) „S'ka zot pos zotit...", pjesë e predikimit fetar mysliman.

shen. E, megjithatë, flokët dhe thonjt vazhdojnë të rriten edhe një kohë pas vdekjes. Athua ndjenjat dhe mendimet humbin posa zemra të pushojë së rrahuri, ose edhe më tutje ekzistojnë paqartësisht të ushqyera me gjak të mbetur në enë më të vogla të gjakut? Vdekja vetvetiu është e tmerrshme, por vetëdija mbi atë se njeriu është i vdekur do të duhej të ishte gjë edhe më e keqe. Disa njerëz të moçëm vdesin me qeshje në buzë, sikur nga gjumi të kalojnë në ndonjë ëndërr më të thellë, ose si llamba kur fiket. Çfarë ndjenje duhet të ketë njeriu i ri dhe i fuqishëm, i cili vdes papritmas dhe i cili me tërë fuqinë lufton kundër vdekjes?

Shumë herë kam menduar mbi vdekjen dhe mbi zbërthimin e qelizave në trupin tim, kështu që mendimi për këtë pushoi të më frikësojë. Përkundrazi, njëmend dëshiroja të kalojë në harresë dhe kotësi. E vetmja gjë së cilës i droja ishte se pastaj prej thërrimeve të trupit tim do të ndërtohen trupat e turmës. Ky mendim më ishte i padurueshëm. Nganjëherë dëshiroja që pas vdekjes të kem farë duarsh të gjata, gishtërinj të gjatë, të ndieshëm: atëbotë do t'i mblidhja të gjitha thërrimet e trupit tim dhe do t'i mbaja fort në duar t'i pengoj ata, që janë pronë e ime, të kalojnë në trupat e turmës.

Përsiatja ndonjëherë se të gjithë ata fundi i të cilëve është afër kanë fanitje të njëjta si unë. E tërë droja, frika, brenga dhe dëshira për jetën ishin dobësuar tek unë, ndërsa heqja dorë nga besimi, që më ishte ngulitur që në fëmijëri, më ofroi paqë të mbrendshme të jashtëzakonshme. Gjasat e harresës pas vdekjes më ofronin ngushëllim. Përsiatja mbi botën tjetër më frikësonte dhe më raskapitte. Kurrë nuk kam qenë në gjendje t'i përshtatem botës, në të cilën kam jetuar. Ç'përfitim do të kisha nga bota tjetër? E ndjeja se kjo botë nuk është e krijuar për mua, veçse për një fis torollakësh të pafytyrë, të harbuar e të pangopur, për tregtarë që tregtojnë me ndërgjegje, për të uriturit me sy e me zemër — në të

vërtetë, për njerëzit e krijuar sipas mundësive të saj, të cilët përkulen e zvarrisen para të fuqishmëve në tokë dhe në qiell, sikurse qeni i uritur para kasaphanes, që tund bishtin me shpresë se do të fitojë një copë të pjesëve të brendshme. Përsiatja mbi botën tjetër më frikësonte dhe më raskapitte. Jo, nuk ndjeja asfarë dëshire t'i shoh të gjitha ato botëra të neveritshme, tëra ato fytyra të ndyta. Athua zoti është ronxhobonxho i tillë, që të më shtrëngonte ta shoh koleksionin e botërave të tij? Domosdo, më duhet të flas ashtu si mendoj. Po të isha i detyruar të kaloj përmes një jete, shpresoj se mendja dhe shqiset do të më ishin të pandieshme. Në atë rast do të mund të jetoja pa mundim dhe lodhje. Do ta kaloja jetën nën hijen e ndonjë lingam-tempulli. Do të tërhiqesha në ndonjë skutë, ku drita e diellit kurrë nuk do të më binte në sy, ku as zërat e njerëzve dhe zhurma e jetës nuk do të m'i shqyenin veshtë.

*

* *

U tërhoqa në vetvete sa më thellë që munda, posi shtaza që fshihet në shpellë gjatë dimrit. Veshtë e mi dëgjonin zërat e njerëzve të tjerë, sikurse edhe zërin tim personal tek më kumbon në fyt. Vetmia që më rrethonte i gjasonte natës së thellë, të dendur të amshimit, asaj nate me terr të padepërtuar, ngjitës dhe infektues e cila pret çastin kur do të zbresë në qytetet memece plot ëndrra mbi lakminë dhe urrejtjen. Nga pikëpamja e këtij fyti me të cilin jam identifikuar, unë paraqitja vetëm një veprim të marrë dhe abstrakt matematikor. Fuqia, që në aktin e zgjatjes së llojit, i bashkon dy persona, të cilët luftojnë të shpëtojnë nga vetmia e tyre, është pasojë e po asaj marrëzie, që banon në çdo personalitet — marrëzisë së përzier me dhembshuri në mejtimin se ky ngadalë shkon drejt greminës së vdekjes...

Vetëm vdekja nuk gënjen.

Prania e vdekjes rrënon çdo bestytni. Ne jemi fëmijë të vdekjes dhe vdekja është ajo që na

liron prej mashtrimeve të jetës. Në mes të jetës ajo na thërret dhe na tubon rreth vetes. Nëse jemi në vjetët kur ende s'e kemi mësuar gjuhën e njerëzve, dhe nëse ndonjëherë ndërprejmë lojnat tona, kjo ndodh për shkak se mund të dëgjojmë zërin e vdekjes... Vdekja na grish gjatë gjithë jetës. A nuk na ka ndodhur çdonjërit nesh që, papritmas, pa asfarë arsyeje, të kridhemi në mendime dhe të mbetemi ashtu thellësisht të kredhur në to, sa të humbasim vetëdijen mbi kohën e hapësirën, e madje edhe mbi vetë mendjen tonë? Në atë rast njeriu duhet të rropatët, në mënyrë që përsëri të jetë i vetëdijshëm për veten dhe botën e jashtme. Gjatë kësaj kohe e kemi dëgjuar zërin e vdekjes.

Derisa isha i shtrirë në këtë shtrat të rituar, që kundërmon djersë, derisa kapakët e syve më bëheshin gjithnjë e më të rëndë, e unë dëshiroja t'i dorëzohem kotësisë dhe natës së amshuar, me dukej se të gjitha kujtimet e mia të humbura dhe të gjitha drojtjet e harruara përsëri po kthesheshin në jetë: frika se puplat në jastëkun tim do të shndërrohen në teha thike, ose se pullat në pallton time do të rriten me madhësi të gurëve të mullirit; frika se thërrimet e bukës, që bien në dysheme, do të bëhen copë e grimë si xhami i thyer; droja se, derisa fle, vaji i llambës do të derdhet dhe do të kallë tërë qytetin; frika se do të dëgjoj sesi shputat e qenit para kasaphanes do të jehojnë si çukurmim të patkonjve të kuajve; frika se antikuari i moçëm, që rri pas mallit të vet, do të shpërthejë në gaz dhe nuk do të mund të ndalet; fërgëllima se krimbat në kënetë pranë pellgut, në oborrin tonë, do të shndërrohen në shlliga hindase; frika se shtroja në shtratin tim do të shndërrohet në gur të mbyllur varri mbi mua dhe se dhëmbëzat e mermertë do të mbyllen, duke më penguar për tërë jetën që të shpëtoj prej aty; frika lemeritëse se përnjëherë do të humb mundësinë e të folurit dhe se askush, pa marrë parasysh thirrjet e mia — askush kurrë nuk do të më dalë në ndihmë...

Përpiqesha që t'i grish në kujtesë ditët e fëmijërisë sime, por sikur t'ia dilja kësaj dhe ta përjetoja përsëri atë kohë, edhe kjo do të ishte po aq e tmerrshme dhe e dhembshme si e tashmja.

Kishte edhe gjëra të tjera, që i kontribuonin shqetësimit dhe frikës sime: kolli im njësoj si kolli i kuajve të dobët, të zi, para kasaphanes; nevoja që të pështyj dhe droja se një ditë në ato jargë do t'i shoh gjurmët e gjakut, atë lëng të vakët, të njelmët, që ngjitet prej thellësive të trupit, lëngu i jetës që në fund duhet patjetër ta qesim jashtë; dhe, tekembramja, kanosja e pareshtur e vdekjes, e cila përgjithmonë thërrmon indin e mendjes dhe pastaj kalon.

E ftohtë dhe indiferente, jeta zbulon çfarë fshihet pas maskës që e bart çdo njeri. Duket se secili ka disa fytyra. Disa njerëz gjatë tërë kohës e përdorin vetëm njërën dhe, natyrisht, ajo atëherë bëhet e ndytë dhe rudhet. Ata janë njerëz të kursyer. Të tjerët, prapë, ruajnë maskat e tyre me shpresë se do t'ua lënë trashëgimtarëve të vet. Disa, ani, vazhdimisht i ndërrojnë fytyrat e tyre. Për të gjithë ata, kur të plaken një ditë, e kuptojnë se maska që e mbajnë është maska e tyre e fundit, se së shpejti do të vjetërohet, e pastaj pas asaj maske të fundit del fytyra e njëmendtë.

Me siguri, në muret e dhomës sime duhet të gjendet ndonjë farë infektuese, e cila i helmonte të gjitha mendimet e mia. Sigurisht, në të ka jetuar ndonjë vrasës, ose ndonjë i marrë, i sëmurë. Jo vetëm muret e dhomës sime, veçse çdogjë që kam parë përmes dritares sime, kasapi, antikuari i moçmuar, dada ime, lavirja dhe të gjithë të tjerët që i shihja, madje edhe pjata ku haja çorbë elbi, edhe rrobet që i vishja — të gjitha këto ishin përbetuar të shkaktojnë mendime të tilla në trurin tim.

Nuk ka shumë kohë që kur mendimet e mia muaren drejtim tjetër. Kjo ndodhi një mbrëmje në banjon publike. Xhvesha rrobet në dhomëz. Hamamxhiu më qitte ujë në kokë. Sakaq ndjeva sikur ai ujë shplau edhe mendimet e mia të zeza.

Në murin e banjos, të mjegulluar me avull, vura re hijen time. E pashë se jam i dobët dhe thatim si para dhjetë vjetësh, kur isha fëmijë. M'u kujtua qartë se në atë kohë hija ime pokështu pat rënë në murin e lagësht në banjo. Shikova trupin tim. Në dukjen e kërdhokullave të mia, të pulpave të këmbëve dhe në ije, kishte diçka epshndjellëse, e prapë të pashpresë. Hija e tyre ishte si para dhjetë vjetësh, kur ende isha fëmijë. Ndjeva se e tërë jeta ime ka kaluar pa kurrfarë qëllimi e kuptimi, si hijet që drithërojnë në murin e banjos. Njerëzit tjerë ishin të mëdhenj e të fuqishëm dhe, natyrisht, hijet e tyre në murin e lagësht të banjos ishin më të mëdha dhë më të dendura, kështu që gjurmat e tyre mbeteshin disa çaste pasi shkonin ata, ndërsa imja aty për aty humbej. Kur mbarova të veshurit, pas larjes, lëvizjet dhe mendimet e mia sikur prapë ndryshuan. Si të kisha hyrë në njëfarë bote tjetër, si të lindja përsëri në botën e vjetër, që më neveritej. Sido që të jetë, mund të thoja se kam arritur jetë të re, sepse për mua ishte çudi e njëmendtë që në banjo nuk u treta si kokërr kripe.

*

* *

Jeta ime më duket poaq e parëndomtë, e panatyrshme dhe e pashjegueshme, siç është piktura në kutinë për lapsa të cilën po e përdor në këtë çast, derisa po shkruaj. Po e ndjej se vizatimin në kapakun e kësaj kutie duhet ta ketë punuar ndonjë artist gjatë të shfaqurit të çmendurisë. Shpesh, kur shikimi më bie në këtë kuti më bëhet sikur më është disi e njohur. Ndoshta kjo pikturë është shkak që...Ndoshta mu kjo pikturë më cyt të shkruaj. Kjo paraqet një selvi nën të cilën rri kruspull plaku i gërmuqur, që i gjason fakirit hindas. Është i mbështjellë me pallto të gjatë, e në kokë e ka turbanin. Me gishtreguesin e dorës së majtë shtyp buzët, duke shprehur habi. Para tij luan vajza me fustan të

gjatë, të zi. Lëvizjet e saj nuk janë lëvizje të njerëzve të rëndomtë — kjo do të mund të ishte vallëzuesja Bugam Dasi. Në dorë mban lulen e gardhpulëçës. Ndërmjet tyre gurgullon përrocka e vogël.

*

* *

Rrija ulur pranë mangallit tim me opium. Të gjitha mendimet e mia të errëta u derdhën dhe u tretën në tymin e hollë, qiellor, të drogës. Trupi im mendonte, trupi im ëndrronte dhe rrëshqiste nëpër hapësirë. Dukej se lirohej nga barra dhe molepsja e shtresave të ulta të ajrit dhe hidhej në botën e panjohur të ngjyrave dhe të trajtave të parëndomta. Opiumi e thithte shpirtin e tij të plogët, bimor. Kaloja, pra në botën bimore. U bëra bimë. Derisa, me pelerinën në shpinë, kotesha pranë shtrojës së lëkurtë, ku qëndronte mangalli im, fillova, as vetë nuk e di pse, të mendoj mbi antikuarin e moçëm. Ai zakonisht rrinte i kërrusur skaj mallit të vet, në të njëjtën pozitë, në të cilën rrija dhe unë. Ky mendim më përmbushi me frikë. U ngrita, hoqa pelerinën dhe qëndrova para pasqyres. Faqet më digjnin; ishin të skuqura si mishi që rri lëvarë para kasaphanes. Mjekra më ishte e shprishur. E, megjithatë, në shprehjen që pashë, kishte diçka jotrupore, diçka tërheqëse. Sytë kishin shprehje të lodhur e të dhemshur, si te fëmija i sëmurë. Dukej se gjithë ajo që ishte e rëndë, tokësore dhe njerëzore në mua, ishte tretur dhe ishte zhdukur. Më pëlqeu fytyra ime. Thitha në vete një kënaqësi epshore. Derisa shikoja në pasqyrë, i thashë vetes: „Vuajtja jote është aq e thellë, sa ka depërtuar deri në fund të syve të tu... dhe nëse qan, lotët do të rrjedhin nga vetë thellësitë e syve të tu, ose fare nuk do të dalin". Pastaj thashë: „Ti je i marrë. Përse nuk i jep fund tashti këtu çdo gjëje? Ç'po pret? Çfarë shpreson? A e ke harruar shishen me verë në depo? Vetëm një hurpë dhe fundi është

aty... I marrë! ... Ti je i marrë! .. Ja, këtu jam, flas në të zbrazët!"

Mendime të palidhura më kalonin nëpër kokë. Mirë e dëgjova zërin tim sesi më jehon në fyt, por nuk e kuptova domethënien e fjalëve. Tingujt e fjalëve të mia përziheshin në trurin tim me tingujt e tjerë, të jashtëm. Më bëhej se gishtërinjtë më janë më të gjatë se rëndom, si kur jam në ethe. Qepallat e syve më janë rënduar, e buzët më janë fryrë. U ktheva dhe pashë dadën tek qëndron në derë. Shpërtheva në gaz. Fytyra e saj ishte e palëvizur. Drejtoi në mua shikimin e turbullt, në të cilin nuk kishte as habi, as hidhërim, as pikëllim. Duke folur në përgjithësi, zakonisht qëndrimi kokëtrashë e nxit njeriun në gaz. Por ky gaz imi kishte domethënie më të thellë. Kjo kokëtrashësi e pamatur, që e pashë para vetes, ishte pjesë e paaftësisë së përgjithshme të njerëzimit që të zgjidhë problemet themelore jetësore, e ajo që për të ishte e veshur me terrin e padepërtueshëm, paraqitte parandjenjën e vetë vdekjes.

Ajo mori mangallin dhe me hapa të matur doli nga dhoma. Unë fshiva djersën nga balli. Duart më ishin mbuluar me njolla të bardha. U mbështeta për murin, e puthita kokën për tulla dhe e ndjeva veten më mirë. Pas disa çastesh zura të murmuroj fjalët e këngës, të cilën e pata dëgjuar dikur:

Vemi, vemi të pimë verë,
Verë nga mbretëria e Rejit!
Nëse tashti nuk e pimë,
Kur, pra, do të pimë?

Gjithnjë, kur afrohej kriza, unë atë e ndjeja që më parë. Isha i përmbushur me një bezdi e pocaqisje të jashtëzakonshme, si të më ishte lidhur litari fort për zemre. Disponimi më ishte si koha para motit të ligë. Atëbotë bota reale largohej prej meje dhe më dukej se jetoj në njëfarë bote vezulluese, të largët nga ajo e tokës deri në pakufi.

Atëherë i droja vetes sime dhe të gjithë të tjerëve. Me gjasë shkak i kësaj gjendjeje ishte sëmundja ime, e cila e pat gërmuar fuqinë time shpirtërore. Shikimi përmes dritares, që e zente antikuarin dhe kasapin, më përmbushte me frikë. Kishte diçka lemeritëse në lëvizjet e tyre dhe në fytyrat e tyre. Dada më rrëfeu diçka të tmerrshme Betohej në të gjithë profetët se e ka parë antikuarin e moçëm sesi natën vjen në dhomën e gruas sime dhe se në derë ka dëgjuar sesi lavirja i thotë: „Hiqe shaminë". Edhe vetë të menduarit e kësaj gjëje është i padurueshëm. Para dy ose tri ditësh, kur klitha dhe kur gruaja ime erdhi dhe u ndal te dera, pashë, me sytë e mi, pashë, në buzët e saj gjurmën e dhëmbëve të ndytë, të verdhë e të prishur të plakut, përmes të cilëve ai recitonte shpesh vargje arabe nga Kurani. Dhe ja, tash po filloj të mendoj përse ky njeri qëndron në këmbë para shtëpisë sonë që nga kurorëzimi im? A mos ka qenë ky njëri nga dashnorët e saj? Më kuptohet sesi mu atë ditë iu qasa vendit ku rrinte ai pranë mallit të vet dhe e pyeta sa kërkon për vazën. Ai më shikoi përmes palës së shamisë, që e kishte të lidhur rreth fytyre. Nën buzën e lepurit i lëvareshin dy dhëmbë të prishur dhe ai shpërtheu në gaz. Ishte kjo një qeshje boshe dhe krikëlluese, prej së cilës flokët të çohen në kokë. Tha: „Vallë, i blen ti gjërat para se t'i kesh shikuar? Kjo vazë nuk vlen gjë. Merre, djalosh. Shpresoj se do të të sjell fat". Futa dorën në xhep dhe nxora dy dirhem dhe katër pes-hiza[14]) dhe i vura në skajin e pëlhurës. Përsëri shpërtheu në gaz. Ishte kjo një qeshje krikëlluese, prej së cilës flokët të çohen në kokë. Po të mundja, do të hyja në tokë nga turpi. Mbulova fytyrën me duar dhe u ktheva në shtëpi.

Tërë malli që shtrihej para tij kishte një erë të mykët, si të gjitha gjërat e ndyta, që janë qitur jashtë përdorimit. Ndoshta ky ishte edhe qëllimi i tij, t'ua eksponoj botës sendet e braktisura dhe

[14]) Para mesjetare që i përgjigjet *kranit* bashkëkohës, respektivisht *abasit*.

t'ua zgjoj vëmendjen për to. Tekembramja, a nuk ishte ai vetë plak dhe i braktisur. Të gjitha sendet nga koleksioni i tij ishin të vdekura, të ndyta dhe të pavlerë. Por sa këmbëngulëse ishte jeta në to dhe çfarë kuptimi gjendej në trajtat e tyre! Ato sende të vdekura lanë në mua përshtypje shumë më të thellë se sa do të mund ta bënin këtë ndonjeherë njerëzit e gjallë.

Mirëpo, Dada këtë rrëfim mbi të ma rrëfeu mua dhe tërë botës... Me lëmoshëtarin e ndytë! Dada më rrëfeu se shtroja e gruas sime vlonte prej morrave, kështu që i duhej patjetër të shkojë në banjo. Pyes veten si dukej hija e saj në murin e banjos së mjegulluar nga avulli. Nuk ka dyshim se kjo ishte hije lakmitare plot vetëbesim. Kur t'i marr parasysh të gjitha, kësaj here zgjedhja e gruas sime nuk më lëndoi. Antikuari i moçëm nuk ishte krijesë e rëndomtë, e thjeshtë dhe jointeresante, si ato shtazët e shembullta mashkullore për shkak të cilëve femërat e marra dhe të shfrenuara mbeteshin pa mend. Vuajtjet dhe fatkeqësitë e vulosura në fytyrën e tij, mjerimi që shquhej prej tij, i jipnin dukjen e një gjysmëpërendie, ani pse ai për këtë ndoshta nuk ishte i vetëdijshëm. Derisa rrinte aty, me koleksionin e ndytë të mallit para vetes, ai ishte shembull dhe personifikim i krijimit të gjithmbarshëm.

Po, pashë në fytyrën e gruas sime gjurmën e dy dhëmbëve të ndytë, të prishur, përmes të cilëve ai recitonte shpesh vargje arabe nga Kurani. Ishte po ajo grua, që nuk më lejonte t'i afrohem, që më përbuzte, e të cilën unë e doja përkundër të gjithave, përkundër faktit se kurrë nuk më lejonte t'ia puth buzët.

Dielli perëndonte. Prej dikah erdhën tingujt depërtues e trishtues të talambasit.[15]) Ai tingull, që shpreh pështpëritje dhe lutje, sgjoi në mua të

---

[15]) Në qytetet e Iranit të vjetër, çdo mbrëmje, perëndimi i diellit përshëndetej me tingujt e fanfarës. Ky zakon u ruajt në shumë vise, e kryesisht në Teheran.

gjitha bestytnitë e të parëve të mi, e me të edhe frikën time nga terri. Ndodhi kriza, qasjen e së cilës e ndjeva që më parë dhe e pritja çdo çast. I tërë trupi më ndizej dhe e ndjeja se po ngulfatem. U plandosa në shtrat dhe i mbylla sytë. Në ato ethe më dukej se të gjitha sendet rreth meje zgjeroheshin dhe humbnin konturat e qarta. Në vend se të lëshohet, tavani ngjitej gjithnjë e më lart. Më shtypte pesha e rrobeve. Atëherë u ngrita pa kurrfarë arsye dhe përsëri u ula në shtrat, duke murmuruar: „Kjo i kaloi të gjithë kufijt ... Kjo është e padurueshme... „Pastaj sakaq u bëra heshtje. Pas një kohe të shkurtër, përsëri zura të flas, ngadalë dhe qartë, me zë ironik: „Kjo i kaloi..." U ndala, e mandej shtova: „Unë jam i marrë". Nuk ua vëja veshin domethënies së fjalëve që shqiptoja. Më dëfrente vetëm drithëritja e zërit tim në ajër. Ndoshta i flitja hijes sime për të zhdavaritur vetminë.

E atëbotë pashë diçka të pabesueshme. Dera u hap dhe lavirja hyri në dhomë. Ashtu domethënë, kjo përkohësisht paska menduar në mua dhe, përkundër të gjithave, unë edhe tashti kisha arsye t'i jem mirënjohtës. Kjo e dinte se jam ende gjallë, se vuaj dhe se po vdes mongadalë. Përkundër të gjithave, unë edhe tashti kisha arsye t'i jem mirënjohtës. Vetëmse pyetja veten a e di se po vdes për shkak të saj. Sikur kjo ta dinte këtë, do të vdisja tejet i lumtur. Në atë çast unë isha njeriu më i lumtur në rruzullin tokësor. Teksa lavirja hyri në dhomë, u zhdukën të gjitha mendimet e mia të zeza. Prej trupit të saj dhe prej lëvizjeve të saja rrezatonte diçka, që më qetësonte. Kësaj here dukej më mirë nga shëndeti, seç e pashë herën e kaluar. Ishte e trashë dhe e fortë. Kishte pelerinë prej tusi. Vetullat i kishte të ndukura dhe të ngjyrosura blu. Kishte një lyth artificial, e fytyra i ishte e lyer me të kuq, zhivë të bardhë dhe pluhur antimoni. Me një fjalë, ishte si nga kutia. Shihej se ishte tejet e kënaqur me jetën. Pavetëdijshëm e mbante gishtreguesin e dorës së majtë në buzë. A ishte kjo

po ajo krijesë e dashur, a ishte kjo ajo vajzushë e hedhur, ajrore, e cila me atë fustan të zi, të ndrydhur luante me mua symbyllazi në bregun e lumit Suran, ajo vajzushë e natyrshme, fëmijërore, skofiare, zogthat e këmbëve të së cilës, tek i përvidheshin nën fund, më emocionon aq tepër. Kurrë deri në këtë çast nuk e pashë sesi duket ajo përnjëmend. Sikur tashti njëfarë velloje të kishte rënë prej syve të mi. Përnjëherë më ranë ndër mend delet, që rrinin të varura para kasaphanes. Ajo për mua është bërë njësoj si një copë mish kasapi. Magjepsitë e saj të dikurshme u tretën. Është bërë femër e mbushulluar, e fuqishme, koka e së cilës është plot mendime të rëndomta, praktike — është bërë grua e vërtetë. Tmerrësisht venerova se gruaja ime tashti është njeri i rritur, ndërsa unë kam mbetur fëmijë. Njëmend e ndjeja veten të turpëruar në praninë e saj dhe nën shikimin e saj. Kjo grua, e cila trupin e vet ia falte çdokuj pos mua, ndërsa unë ngushëllohesha me kujtime joreale nga fëmijëria e saj, kur fytyra i ishte e thjeshtë dhe e pafaj, me shprehje ëndërruese e të mprehtë, kjo grua, në fytyrën e së cilës ende shiheshin gjurmët e dhëmbëve të atij antikuarit në shesh — jo, kjo grua nuk ka qenë i njëjti person, të cilin e kam njohur.

Ajo, në mënyrë sarkastike, më pyeti: „Si e ndjen veten?"

Unë u përgjegja: „Vallë, nuk qenke plotësisht e lirë? A nuk bën krejt çka të duash? Përse kujdesesh ti për shëndetin tim?"

Ajo doli nga dhoma, duke përplasur derën pas vetes. Duket se unë kam harruar si flitet me njerëzit në këtë botë — me njerëzit e gjallë. Ajo, ajo grua për të cilën besoja se është e privuar nga çdo ndjenjë, ajo u ofendua për shkak të sjelljes sime! Disa herë më shkoi mendja të ngritem, të shkoj dhe të gjunjëzohem para saj, duke qarë dhe duke e lutur të më falë. Po, të qaj. Sepse besoja se do të gjeja lehtësim vetëm po të mundja të shkrihem duke qarë. Kaloi një kohë;

nuk di a mund të matej me minuta, me orë ose me shekuj. U bëra posi ndonjë i marrë dhe gjeja kënaqësi të shprehshme në dhembjen që ndjeja. Ishte kjo njëfarë kënaqësie, që e tejkalon përvojën njerëzore, kënaqësi të cilën isha në gjendje ta ndjeja vetëm unë dhe të cilën as vetë perënditë nëse ekzistojnë, nuk e kanë shijuar në këtë masë. Në këtë çast isha i vetëdijshëm për superioritetin tim. Ndjeja superioritet mbi turmën, mbi natyrën dhe perënditë — ato perëndi, që janë produkt i lakmisë njerëzore. Unë u bëra zot. Isha më i madh se zoti dhe e ndjeja në vete lëvizjen e amshuar dhe të pareshtur...

Ajo u kthye. Domethënë se nuk është aq mizore, siç kam menduar. U ngrita, putha kindin e fustanit të saj dhe u gjunjëzova para saj, duke qarë dhe duke u kollitur. Fërkova fytyrën për këmbën e saj dhe disa herë e thërrita me emrin e saj të vërtetë. Më dukej se tingëllimi i emrit të saj të vërtetë ka një jehonë të posaçme. Njëkohësisht, në zemër, në fund të zemrës, thashë: „Lavire... lavire...!" Ia putha këmbët; lëkura e kishte shijen e anës së topitur të kastravecit, ngapak të vrazhdë dhe të idhët. Qaja dhe qava. Nuk di sa kohë shkoi ashtu. Kur erdha në vete, ajo kishte shkuar. Ndoshta më mjaftoi vetëm një cast t'i përjetoj të gjitha kënaqësitë, ëmbëlsitë dhe dhembjen, së cilave u nënshtrohet natyra njerëzore. Rrija vetëm me llullën time për opium pranë mangallit, skaj llambës me vaj që tymonte, në të njëjtën pozitë siç rrija zakonisht, si antikuari i moçëm pas mallit të vet. Nuk luajta vendit; rrija dhe kundroja tymin e llambës. Grimcat e blozës më binin në dorë dhe në fytyrë si borë e zezë. Kur dada ime hyri të ma sjellë darkën, pjatën me çorbë elbi dhe pilav të yndyrshëm pule, këlthiti nga tmerri, lëshoi tabakun dhe doli nga dhoma. Isha i kënaqur që më shkoi për dore ta frikësoj. U ngrita në këmbë, ndala fitilin e llambës dhe iu qasa pasqyrës. Leva fytyrën me grimca bloze. Sa e tmerrshme ishte fytyra që e pashë të këtillë! Tërhoqa tatëpjetë qepallat

e poshtme të syve, i lëshova, ndeva këndet e buzëve, fryva faqet, faqet, çova mjekrën, e shtrembërova, e ndava në dy pjesë dhe zura t'i ngërdheshem vetvetes. Kisha prirje nga natyra që fytyrën time ta shtrembëroj në diçka qesharake ose të tmerrshme. Në atë mënyrë mund t'i shihja me sytë e mi të gjitha pamjet e fshehta, të gjitha imazhet qesharake, të tmerrshme dhe të pabesueshme, që fsheheshin në thellësitë e vetëdijes sime. Të gjitha më ishin të njohura, i ndjeja në vete, e prapësepraprë më dukeshin se janë qesharake. Të gjitha ato fytyra të shtrembëruara ekzistonin në mua dhe përbënin një pjesë timen: maska të tmerrshme, kriminele, tallëse, të cilat ndërroheshin, që lëviznin me lëvizjen më të vogël të gishtit tim. Pashë në vete lexuesin e moçëm të Kuranit, kasapin, gruan time — të gjithë shikoheshin në mua si në pasqyrë; të gjithë ata ekzistonin në mua, por asnjëri syresh nuk më takonte mua. A nuk ishin tiparet e shprehjet e fytyrës sime rezultat i vargut të shtytjeve të fshehta, të cilat në sprovat, lakmitë dhe dëshprimet e tyre i përjetuan të parët e mi? U unë, që jam roje e asaj trashëgimie, a nuk jam unë i shtrënguar nga një ndjenjë e marrë dhe qesharake, më pëlqeu mua apo jo, a nuk e kam kuptuar si detyrë timen të ruaj ekzistimin e shprehjes së atyre fytyrave? Mbase fytyra ime do të lirohet nga ajo përgjegjësi dhe do të marrë shprehje të natyrshme vetëm në çastin e vdekjes... Madje edhe atëherë, këto shprehje, që me vendimin dashakeq të ndokuj janë shartuar në fytyrën time, a nuk do të lënë gjurmët e ngulitura aq thellë sa të mos mund të shlyhen? Sido që të jetë, tashti e dija çfarë mundësish disponoja dhe çmoja aftësitë e mia.

Sakaq shpërtheva në gaz. Ishte kjo një qeshje e ngjirur, krikëlluese dhe e tmerrshme, prej së cilës flokët m'u çuan në kokë. Se, nuk e njohta qeshjen time personale. Thua se buronte prej dikuj tjetër, e jo prej meje. Më bëhej se shpesh jehonte në thellësitë e fytit tim dhe se e dëgjoja

në thellësitë e veshëve të mi. Njëkohësisht zura të kollitem. Një copë jarge me gjak, pjesë e kraharorit tim, ra në pasqyrë. Me majë gishti e leva xhamin. U ktheva dhe e pashë dadën, që kishte mbetur gojëhapur. Ishte e tmerruar. Në dorë mbante pjatën me çorbë elbi, të cilën ma solli duke shpresuar se kësaj herë do të jem në gjendje të ha darkën time. E mbulova fytyrën me duar dhe nxitova pas perdes, e cila e ndante hyrjen në depo.

Më vonë ndjeva dëshirë të fle. Më dukej sikur ndonjë hark i zjarrtë më shtrëngonte rreth koke. Era e fortë dhe ngacmuese e vajit të drurit të santalit, me të cilin mbushja llambën, depërtoi në hojzit e mi. Ai përmbante në vete erën e këmbëve të gruas sime dhe unë e ndjeva në gojë shijen ngapak të idhët të anës së topitur të kastravecit. Preka me dorë trupin tim dhe në mendime e krahasova — ijet, pulpat në këmbë dhe të tjerat — me trupin e gruas sime. Përsëri mund t'i shihja vijat e kofshave të saj dhe të prapanicës, isha në gjendje ta ndjeja ngrohtësinë e trupit të saj. Mashtrimi ishte shumë më i fortë se imazhi i pastër në mendjen time; ishte e fuqishme si nevoja trupore. Dëshiroja që trupin e saj ta ndjej pranë timit. Mjaftonte vetëm një lëvizje, vetëm një përpjekje e vullnetit, të zhdavaris këtë sprovë gjakuese. Pastaj harku i zjarrtë rreth kokës sime u bë aq i ngushtë dhe i valë, sa u krodha thellë në një det misterioz, ku jetonin fantazma lemeritëse.

Ende ishte terr, kur më zgjuan zërat e grumbullit të policëve të dehur, që shkonin rrugës, duke u tallur mes vete paturpësisht. Pastaj zunë të këndojnë në kor:

Vemi, vemi të pimë verë,
Verë nga mbretëria e Rejit!
Nëse tashti nuk e pimë,
Kur, pra, do ta pimë?

M'u kujtua — jo, por befas më erdhi frymëzimi: unë kam verë në depo, një shishe verë të

përzier me helmin e kobrës. Vetëm një hurpë e asaj vere dhe të gjitha ankthet e jetës do të zhdukeshin si të mos kishin qenë kurrë... Po lavirja?... Kjo fjalë e shtonte gjakimin tim për të dhe bënte që ajo të më duket plot fuqi jetësore dhe ngrohtësi. Ç'mund të bëja më mirë se sa asaj t'ia jap një gotë të kësaj vere, e unë ta pi një gotë tjetër? Atëherë do të vdisnim bashkë, në një përpëlitje. Ç'është dashuria? Për turmën dashuria është shfrenim, ajo është trupore dhe kaluese. Njerëzit, që i takojnë turmës, duhet ta ndjejnë nevojën që dashurinë e vet ta shprehin me këngë lakmitare, me fjalë të shëmtuara dhe shprehje të turpshme, që pareshtur i përsërisin, qofshin të dehur apo esull, siç janë: „të mbathësh gomarin në baltë", „të biesh në kurriz" dhe të ngjashme. Dashuria ndaj saj për mua do të thonte diçka krejtësisht tjetër. Njëmend, unë e njihja tashmë shumë vjet. Sytë e saj të shkëlqyer e të parëndomt, goja e vogël, gjysmë e hapur, zëri i ngjirur dhe i butë — të gjitha këto zgjonin në mua kujtime të largëta e të dhembshme, dhe në të gjitha ato kërkoja diç nga e cila isha privuar, diç që ishte ngushtë e lidhur me qenien time, e më ishte rrëmbyer.

A jam i privuar prej asaj gjëje për të gjitha kohët, Frika se mund të jetë kështu, më bënte të tërbohem. Më pushtonte mendimi mbi ndonjë kënaqësi tjetër, që do të mund të më kompenzonte dashurinë time të pashpresë. Nuk di përse mendoja papra në kasapin matanë rrugës së dritares sime. E pashë tek përvjel mëngët, shqipton fjalën e shenjtë bismilah dhe i qaset çapëlimit të mishit. Fotografia e tij nuk më dilte prej mendjes. Më në fund, edhe unë mora një vendim të tmerrshëm. U ngrita nga shtrati, përvola mëngët dhe nxora thikën me dorëz ashti, që e kisha fshehur nën jastëk. U përkula, hodha pelerinën e verdhë dhe e mbështolla me shami qafën dhe fytyrën. Kur e bëra këtë, ndjeva në vete personalitetin e dyfishuar, më të ndërlikuar se kasapi e antikuari.

Atëbotë u drejtova në gishtërinj kah dhoma e gruas sime. Kur arrita, pashë se brendë ishte tejet terr. Qetas hapa derën. M'u duk se ajo dremitet. Pastaj bërtita, me zë dhe qartë: „Hiqe shaminë". Iu qasa shtratit të saj, u përkula dhe ndjeva frymën e saj të ngrohtë e të njëllojtë në fytyrën time. Ç'ngrohtësi e mrekullueshme dhe ç'fuqi jetësore! M'u duk se prapë do të kthehesha në jetë, sikur për një çast të mundja ta thith atë ngrohtësi. Që kur kam menduar se fryma e njerëzve të tjerë duhet të jetë e valë si imja. Me kujdes shikova përreth që të shoh në mos ishte edhe ndokush në dhomë, të bindem se asnjë dashnor i saj nuk është aty. Ishte vetëm. Kuptova se krejt ajo që njerëzit flitnin për të ishte përgojim. Kushedi, po nëse kjo është ende virgjëreshë? Ndjeja turp për shkak të të gjitha dyshimeve të mia.

Kjo ndjenjë zgjati vetëm një minutë. Atëherë befas dëgjova një teshtitje pas dere, e pastaj një qeshje të ngulshuar ironike, qeshje prej së cilës flokët të çohen në kokë. Vetëm sikur të mos e dëgjoja atë teshtitje dhe atë qeshje, sikur ai njeri, kushdo qoftë ai, të mos më kishte ndalur,[16]) unë do ta zbatoja vendimin tim në vepër dhe do ta preja trupin e saj copë-copë. Mishin do t'ia jipja kasapit matanë rrugës së shtëpisë sonë t'ua shesë myshterinjve, të vet, e posaçërisht një copë mish të kofshës së saj do t'ia sillja lexuesit të moçëm të Kuranit. Të nesërmen do të shkoja dhe do ta pyesja: „A e di nga është mishi që ke ngrënë mbrëmë?" Po qe se ai nuk do të qeshte, unë do ta bëja këtë. Do të duhej ta bëja këtë në terr, në mënyrë që të mos jem i detyruar t'i shoh sytë e lavires. Shprehja e saj për të ma hedhur fajin do të më ishte tepër e padurueshme. Tabani më ishte ngatërruar për njëfarë pëlhure, që ra nga shtrati i saj dhe tërhiqej nëpër dysheme. E rrëmbeva dhe ika nga dhoma.

---

[16]) Bestytnia persiane kërkon që, nëse dëgjohet se dikush teshtit, të ndërprehet puna nga frika e fatit të kobshëm.

Thikën e hodha në çati, sepse ajo më nxiti mendimin për vrasje. Kështu u lirova prej thikës, që ishte e njëjtë si ajo që e kam parë në dorën e kasapit.

Kur u ktheva në dhomën time, pranë dritës së llambës së vajit pashë se pëlhura që e mora është, në të vërtetë, këmisha e saj e natës; këmisha e ndytë e natës, që ishte në prekje me trupin e saj; këmisha e butë, e mëndafshtë e natës, me punim hindas. Kishte erë të trupit të saj e të shampakut dhe ende ruante diç nga ngrohtësia e saj dhe jeta e saj. E mbaja në fytyrë dhe i thithja thellë erërat e saj. Mandej rashë, e vura mes këmbëve dhe fjeta. Kurrë nuk kam bërë gjumë aq të rëndë si atë natë. Heret në mëngjes më zgjoi britma e gruas sime. Ankohej për shkak të humbjes së këmishës së natës dhe përsëriste pareshtur me sa zë që kishte, „këmisha e natës, flakë e re", ndonëse mënga në të ishte e shqyer. Nuk do t'ia ktheja në asnjë mënyrë. Me siguri kam të drejtë ta ruaj një këmishë nate të gruas sime.

Kur Dada më solli qumësht gomarice, mjaltë dhe bukë, vura re sesi, pos gjërave të tjera për kaftjall, kishte vënë në tabak edhe një thikë me dorëz ashti. Tha sesi e ka vërejtur në mallin e antikuarit dhe se e ka blerë prej tij. Pastaj shtoi, duke ngrehur vetullat: „Mund të na duhet një ditë". E mora dhe e shikova në mënyrë hetuese. Ishte thika ime. Dada pastaj vazhdoi me zë vajtues dhe fyes: „Po, në mëngjes më tha bija (mendonte në laviren) se mbrëmë ia kam vjedhur këmishën e natës. Unë nuk dua të përgjigjem për çkadoqoftë, që është në lidhje me ju të dy. Sidoqoftë, dje filloi të përgjaket... E dija se ai fëmijë... Ajo thotë se ka mbetur shtatzënë në banjo.[17]) Hyra natën në dhomën e saj t'i bëj

[17]) Besohej se gratë mund të mbesin shtatzënë, kur i shfrytëzojnë banjot publike, në të cilat (para tyre) janë larë edhe meshkujt. Ky besim përdorej për shpjegimin e shtatzënive, të cilat nuk mund të shpjegoheshin në mënyra të tjera.

një masazh barkut dhe më ra në sy se duart i kishte plot shenja. M'i tregoi dhe më tha: „Zbrita në bodrum në kohë të papërshtatshme, kështu që Njerëzit e Mirë më pickuan tmerrshëm". Dada vazhdoi: „A e ke ditur se gruan e ke shtatzënë ka një kohë të gjatë?" Qesha dhe thashë: „Jam i sigurt se fëmija do t'i ngjajë plakut që lexon Kuranin". Më duket se për të parën herë lëvizi në bark kur ajo e pa fytyrën e plakut.[18]) Dada më shikoi me zemërim dhe doli nga dhoma. Padyshim nuk kishte pritur këso përgjegje. Unë u ngrita aty për aty, me dorë të dridhur mora thikën me dorëz ashti, e vendosa në kuti në depo dhe e mbylla kapakun.

Gjatë pasditës dera e dhomës sime u hap dhe vëllau i saj i vogël, vëllau i vogël i lavires, hyri duke gicur thoin. Atë çast që t'i shohë njeriu, sakaq i bëhet e qartë se të dy janë vëlla e motër. Jashtëzakonisht i përngjajnë njëri-tjetrit. Ai ka buzë të plota, të lagështa dhe sensuale, kapakët e syve të plogët e të rëndë, sy të shkëlqyer dhe pyetës, mollëza të qitura, flokë të gështenjtë kaçurrelë, ndërsa fytyrën ngjyrë gruri të pjekur. Është figura e gjallë e lavires, e mpleks në vete edhe frymën e shpirtit të saj satanik. Ka një aso fytyre turkmene, të pandjenja e të pashpirt, me cilësi të popullit që pareshtur lufton për jetë, të popullit që çdo veprim e konsideron të lejueshëm po qe se ai i ndihmon që të mbahet në jetë. Natyra u ka dhënë trajtë këtij vëllau e kësaj motre gjatë brezave të shumtë. Të parët e tyre kanë jetuar të eksponuar në diell e shi, duke luftuar papra me rrethin e vet dhe nuk i kanë bartur në të vetëm fytyrat e vetitë, me ndryshime përkatëse, veçse ua kanë lënë trashëgim edhe një pjesë të kokëfortësisë, sensualitetit, lakmisë dhe të urisë së tyre. Më kujtohet shija e buzëve

---

[18]) Besim tjetër i popullarizuar ishte se fëmija do t'i përngjajë atij personi, të cilin nëna rastësisht e shikon kur fëmija lëviz për herë të parë në barkun e saj.

të tij, ngapak e idhët, si ana e topitur e kastravecit.

Kur hyri në dhomë, ai më shikoi me sytë e hutuar turkmenë dhe tha: „Nëna thotë se ka thënë mjeku që do të vdesësh dhe që kjo do të jetë shpëtim për ne. Si vdesin njerëzit?"

„I thuaj se unë prej kohësh kam vdekur", u gjegja.

„Nëna thotë: „Po të mos kisha abortuar, e tërë shtëpia do të na takonte neve."

Dhe padashur shpërtheva në gaz. Ishte kjo një qeshje boshe e krikëlluese, prej së cilës flokët të çohen në kokë. Nuk e njihja zërin tim personal. Fëmija iku nga dhoma i tmerruar.

Atëherë e kuptova se përse kasapit i shkaktonte kënaqësi që tehun e thikës së vet me dorëz ashti ta fshijë për këmbët e deleve. Të gjithë e shihnin kënaqësinë e tij kur çapëlonte mishin e freskët, ku mblidhej gjaku i vdekur, i ngjizur si lym në fund të ndonjë cisterne, ndërsa lëngu i ujshëm shtrydhej prej gabzherit në tokë. Këtë e shihnin edhe qeni i verdhë para shitores, koka e prerë e kaut që ishte në dysheme me sy të zgurdulluar topitshëm, si dhe kokat e vetë deleve, në sytë e të cilave shihej vdekja. Të gjithë ata e shihnin këtë dhe e dinin se ç'ndjen kasapi.

Tashti e kisha të qartë se jam bërë zot në miniaturë. I kam tejkaluar nevojat e gjora e të shkreta të njerëzve; ndjeja në vete rrjedhën e amshimit. Ç'është amshimi? Për mua amshim do të thotë të luash symbyllazi me laviren në bregun e lumit Suran, t'i mbyllësh sytë dhe ta zhysësh për një çast fytyrën në palat e fundit të saj.

Sakaq vërejta se po flas me vetveten, madje në një mënyrë të çuditshme. Orvatesha t'i them diçka vetes, por buzët më ishin rënduar aq, sa nuk mundnin të bëjnë as lëvizjen më të vogël. Megjithatë, edhe pse buzët nuk më lëvrinin, as e ndjeja zërin tim, e ndjeja se po flas me vetveten.

Dhoma ime bëhej gjithnjë e më e ngushtë dhe më e errët, si ndonjë varr; nata më rrethonte me hijet e veta të tmerrshme. Kah drita e llambës së vajit, që tymonte, hija ime, me gëzof dhensh, pelerinë e shami rreth qafe, shtrihej e shtangur në mur. Hija ime ishte shumë më e fortë dhe më e qartë se trupi im. Hija ime ishte bërë më reale se vetë unë. Antikuari i këputur, kasapi, Dada dhe lavirja, gruaja ime — të gjithë ata ishin hijet e mia, hije në mjedisin e të cilëve isha i mbyllur unë. I gjasoja bufit krrokatës, por thirrjet e mia për ndihmë ndaleshin në fytin tim dhe unë i nxirrja në trajtë të pështymës së përgjakur. Ndoshta bufat krrokatës lëngojnë nga ndonjë sëmundje, që i shtyn të mendojnë njësoj si unë. Hija ime në mur identifikohej me bufin dhe duke u prirur përpara, me vëmendje lexon çdo fjalë që po shkruaj. Nuk ka dyshim se kuptonte për mrekulli. Vetëm kjo ishte në gjendje të kuptojë. Kur e shikova me bisht syri hijen time, u frikësova.

Ishte natë e errët, memece, e ngjashme me atë që e ka mbështjellur tërë jetën time, natë plot silueta të tmerrshme, të cilat nga dera, nga muri dhe nga perdja, ngërdhesheshin në mua. Në disa çaste dhoma më bëhej aq e ngushtë, sa më dukej se jam i shtrirë në arkivol. Tamthat më digjnin. Gjymtyrët e mia nuk ishin në gjendje të bënin as lëvizjen më të vogël. Një peshë ma shtypte parzmën, si pesha e kufomave që ua ngarkojnë kuajve në shpinë dhe i shpiejnë te kasapi.

Vdekja ma pështpëriste këngën në vesh, si njëriu që belbëzon kur duhet të përsërisë çdo fjalë, e i cili, kur mezi arrin në fund të vargut, duhet të i nisë që nga fillimi. Kënga e saj depërtonte në mishin tim si fërshëllima e sharrës. Ngriste zërin, në mënyrë që pastaj përnjëherë të heshtë.

Ende s'i kisha mbyllur sytë, kur disa policë të dehur kaluan rrugës para dhomës sime, duke u tallur paturpësisht mes vete. Pastaj në kor ia thanë këngës:

Vemi, vemi të pimë verë,
Verë nga mbretëria e Rejit!
Nëse tashti nuk e pimë,
Kur, pra, do ta pimë?

I thashë vetes: „Meqë do t'i bie në dorë policisë..." Papritmas ndjeva në vete një fuqi mbinjerëzore. Balli m'u ftoh. U ngrita, hodha pelerinën e verdhë në shpinë dhe mbështolla dy ose tri herë shaminë rreth qafe. U përkula, hyra në depo dhe nga kutia e nxora thikën me dorëz ashti, që e kisha fshehur. Pastaj majë gishtërinjsh u drejtova në dhomën e lavires. Kur erdha te dera, pashë se dhoma ishte krejtësisht e errët. Përgjova dhe dëgjova zërin e saj tek thotë: „A, erdhe? Hiqe shaminë". Zërin e kishte të këndshëm, si në fëmijëri. Më kujtonte murmurimin e pavetëdijshëm të dikuj që ëndërron. Unë personalisht në të kaluarën e kam dëgjuar këtë zë në një gjumë të thellë. Athua ëndrron? Zërin e kishte të ngjirur dhe të paqartë. Është bërë si zëri i asaj vajzusheje, e cila luante me mua symbyllazi në bregun e lumit Suran. Qëndroja i palëvizur. Atëbotë e dëgjova sesi përsëri tha: „Hajde, hiqe shaminë".

Qetas hyra në dhomën e errët. Hoqa pelerinën, shaminë e rrobat tjera dhe u futa në shtrat. As vetë nuk e di përse, por thikën me dorëz ashti e mbajta në dorë. M'u duk se ngrohtësia e shtratit të saj futi në mua jetën e re. Më kujtohej vajzusha e zbetë, thatime, me sy të mëdhenj e të parëndomtë turkmenë, me të cilën kam luajtur symbyllazi në bregun e lumit Suran. Me duar e përqafova trupin e saj të bukur, të lagësht e të ngrohtë. E përqafova? Jo, u hodha mbi të si bishë e egër, e uritur, ndërsa në fund të zemrës ndjeva neveri ndaj saj. Për mua dashuria dhe urrejtja janë e njëjta gjë. Ky trup i freskët, i zbetë si dritëhëna, trupi i gruas sime, u hap dhe më mbylli në vete si kobra kur të dredhohet rreth presë së vet. Nga era e gjinjve të saj m'u morën mendtë. Mishi i duarve të saj, të

përqafuar në qafën time, ishte i butë dhe i ngrohtë. Atë çast dëshirova të vdes, sepse u tret urrejtja dhe neveria, që ndjeja ndaj saj. Përpiqesha t'i mbaj lotët.

Këmbët e saj u kryqëzuan disi fort me të miat, si te mandragora, kurse duart e saj më shtrënguan rreth qafe. Në mua depërtonte ngrohtësia e këndshme i këtij mishi të ri e të freskët. Çdo qelizë e trupit tim të ndezur e thithte këtë ngrohtësi. Ndjeva se jam pre e saj dhe se kjo më fut në vete. Isha i përmbushur me frikë dhe entuziazëm. Goja e saj kishte shije të idhët si ana e topitur e kastravecit. U djersita nën presionin e këndshëm të përqafimit të saj. Isha jashtë vetes prej epshit.

I nënshtrohesha trupit tim, çdo qelize të qenies sime materiale, e ata e këndonin me zë këngën e tyre të lirisë. I gjykuar nga fati, i pafuqishëm në atë det të paskaj, e ula kokën dhe iu lëshova epshit të fuqishëm të valëve. Flokët e saj, që kundërmonin shampak, u ngjitën për fytyrën time. Nga thellësia e qenieve tona depërtoi britma e dhembjes dhe e kënaqësisë. Sakaq vërejta se kjo egërsisht ma gic buzën, sa që ma kafshoi të tërën. A e kishte bërë shprehi që t'i gicë kështu thonjtë, ose e kuptoi se unë nuk jam plaku me buzë lepuri? U rropata të lirohem, por nuk munda ta bëj as lëvizjen më të vogël. Përpjekjet e mia ishin të kota. Mishi i trupave tanë u bashkua në një.

Mendova se ishte çmendur. Derisa rezistoja, padashur e tërhoqa dorën. Ndjeva sesi thika, që ende e mbaja, u fut në mishin e saj. Lëngu i ngrohtë shpërtheu fytyrës sime. Ajo lëshoi një klithje dhe më liroi. Duke mbajtur grushtin e shtrënguar plot me atë lëng të ngrohtë, hodha thikën. Me dorën tjetër i përqafova trupin. Ndjeja ftohtësi të hatashme. Ajo ishte e vdekur. E atëbotë më rroku kolli — por jo, nuk ishte koll; ishte kjo një qeshje boshe dhe krikëlluese, prej së cilës flokët të çohen në kokë. Duke u dridhur nga frika, hodha pelerinën në shpinë dhe me

nxitim u ktheva në dhomën time. Pranë dritës së llambës së vajit hapa shuplakën: në pëllëmbën e dorës sime ishte syri i saj, e unë i tëri isha i lagur në gjak.

Iu qasa pasqyrës. I tmerruar, mbulova fytyrën me duar. Atë që pashë në pasqyrë ishte ngjashmëri, jo, ishte fotografia besnike e antikuarit të moçëm. Flokët dhe mjekra më ishin thinjur plotësisht, si njeriut, i cili ka dalë gjallë nga dhoma ku kish qenë i mbyllur me kobrën. Qepallat më kishin rënë, një tufë qime të bardha më kish dalë në parzmë, e njëfarë shpirti i ri zuri vend në trupin tim. Mendja dhe shqiset më funksionon ndryshe në krahasim me atë më parë. Në mua u zgjua një demon prej të cilit nuk mund të ikja. Ende me fytyrë të zhytur në duar, padashur shpërtheva në gaz. Kjo qeshje ishte më e fuqishme se ajo e mëparmja, ndaj më shtyri të dridhem këmbë e krye. Kjo ishte një qeshje aq e thellë, sa ishte e pamundur të caktohet nga cila skutë e fshehur e trupit tim rridhte, një qeshje boshe, që vinte nga fundi i trupit tim dhe jehonte në fytin tim. Unë u bëra antikuari i drobitur.

V

Forca e shqetësimit tim sikur më zgjoi nga një ëndërr e gjatë dhe e thellë. Fërkova sytë. Isha në dhomën time. Jashtë ishte gjysmëterr, e dritaret të mjegulluara me avull. Diku në largësi kukurisi gjeli. Qymyri në mangallin pranë meje ishte djegur fare dhe ishte bërë hi i ftohtë, që mund ta zhdavarisja me një frymë. E ndjeja se edhe mendimet më janë bërë më boshe e të blozuara si qymyri dhe se janë në mëshirën e pamëshirën e një të fryeri, të vetëm.

Para së gjithash, kërkova vazën nga Raxhezi, të cilën karrocieri i moçëm ma dha te varrezat. Nuk e gjeta. Shikova rreth vetes dhe vura re pranë derës dikë me hije të kërrusur — jo, ky ishte plaku i gërmuqur me fytyrën pjesërisht të fshehur me shami, që e kishte të mbështjellë rreth qafe. Nën dorë mbante diçka që i ngjante vazës, të mbshtjellë në faculetë të ndytë. Ai shpërtheu në një qeshje boshe e krikëlluese, prej së cilës flokët të çohen në kokë.

Atë çast kur u ktheva, ai doli nga dhoma. U ngrita shpejt me qëllim që të vrapoj pas tij

dhe t'ia marr vazën, apo atë që ishte e mbështjellë në faculetë, por ai kishte shkuar bukur larg. U ktheva në dhomën time dhe hapa dritarën. Larg në rrugë ende mund të shihja siluetën e kërrusur të plakut. Shpatullat i dridheshin prej qeshjes, e nën dorë e shtrëngonte boshçen. Vraponte aq sa mund ta mbanin këmbët, përderisa në fund u zhduk në mjegull. U zmbrapa nga dritarja dhe vështrova veten. Rrobat më ishin të shqyera dhe të njollosura me gjak të piksur. Dy kacabunë fluturonin rreth meje, kurse krimbat e vegjël, të bardhë, zvarriseshin palltos sime. E në parzmë e ndjeja peshën e trupit të vdekur të një gruaje...

DY FJALË PËR AUTORIN DHE VEPRËN

Emri i shkrimtarit të madh persian, Sadek Hedajatit, romani i të cilit „Bufi i verbër" u përkthye në të gjitha gjuhët e mëdha botërore, është sot njësoj aktual sikundër edhe Borhesi, Markezi, Kortazari, Selinxheri, Asturiasi e shkrimtarë të tjerë të mëdhenj të këtij shekulli.

Sadek Hedajat, i lindur (më 17 shkurt 1903 në Teheran) në një familje aristokrate me ndikim, më shumë se Firdusi, Sadi e Khajami, i kaloi kufijtë nacionalë. Diplomën e parë e mori në kolegjin teheranas francez Sen-Luj. Nga viti 1926 e deri më 1930 studjoi në Belgjikë dhe në Francë (në Paris e Bezanson) arkitekturën. Në këtë kohë shkruan prozat e veta të para dhe në mënyrë sistematike hulumton dhe studjon letërsinë evropiane.

Në vitin 1928, i pakënaqur me rrethanat në vendin e vet si dhe me vetveten, tenton të bëjë vetëvrasje.

Diku nga mesi i vitit 1930 Hedajati vendos të kthehet në vendlindje. Në Teheran, boton përmbledhjen e tij të parë të novelave me titull „I varrosur gjallë". Meqë ishte dhënë dendur pas shkrimeve, më 1932 boton përmbledhjen e dytë të novelave „Tri pika gjaku" e një vit më vonë tregimet „Drita dhe hijet".

Për shkak të kushteve shoqërore në vend si dhe të rrethanave personale, një pjesë të jetës e kalon në zhgënjim të plotë dhe jashtë vendit. Gjatë kohës së qëndrimit në Hindi, shkruan dhe punon shumë (atje e përfundon edhe veprën e tij të madhe „Bufi

i verbër"). Pasi kthehet prej andej, kryen punë të ndryshme dhe boton librin me tregime e novela „Qeni pa strehë" (1942), prozën antifashiste e antiimperialiste „Korrupcioni" (1944); përmbledhjet e tregimeve „Drejt e tërthorazi" (1944) dhe „Haxhi-agaj" (1945).

Ndikim të madh në personalitetin e tij bëjnë ngjarjet e viteve 1947—1948 të lidhura me keqësimin e papritur të situatës politike në Iran. Forca e tyre vrastare shpirtin poetik të Sadek Hedajatit e kthen në gjendje të krizës së thellë psikike. Ai e heton dhe e ndjen se qeveria e pengon punën e tij dhe se e ndjek. Nuk don të përfill bamurinë se rrjedh prej një familjeje aristokrate dhe se vetë kjo mund t'i sigurojë imunitet politik. Kështu, në vitin 1950 ik në qytetin e tij të rinisë, në Paris, plotësisht i pushtuar me maninë e ndjekjes. Një vit më vonë, më 1951, Hedajati, duke mos gjetur prehje as mbështetje kurrkund, ngrit akuzën më të madhe ndaj shoqërisë së vendit të vet — përfundon me vetëvrasje. Këtë akt duket të pashmëngshëm për personalitetin e tij të paqetësuar, e kryen në Paris, duke lëshuar gasin në dhomën e vet të vogël. Disa ditë më vonë, shkrimtari Sadek Hedajat varroset me nderime më të mëdha në mesin e kolosëve botërorë, në Per Lashez. Vdekja e tij — si u konstatua më vonë — shpalli fillimin e famës, së cilës gati as mund t'i afrohet kush në botën e Lindjes.

Një pjesë e trashëgimisë letrare të Sadek Hedajatit, që merret si e frymës realiste — pamflete e satira — (këtu me siguri bën përjashtim romani i vetëm i tij „Bufi i verbër" që është vepër tejet moderne) lidhet me kontaktin e tij me letërsinë ruse, në rend të parë me Gogolin, Dostojevskin e Çehovin.

Është i njohur përkthimi i „Procesit" të Kafkës nga Hedajati, i cili në parathënien „Misioni i Kafkës" dihet se e ka interpretuar në mënyrë origjinale.

Në Shqipëri është përkthyer (ribotuar edhe në Kosovë) një libër proze me titull „Tregime persiane" ku janë prezentuar gjashtë autorë, kurse vendin e parë dhe meritor e zë me të drejtë Sadek Hedajati. Në atë libër S. Hedajat është prezentuar me novelën e gjatë mbi njëqind faqe „Haxhi-agaj" dhe me dy tregime „Patrioti" dhe „Qeni pa strehë".

*

* *

„Marrë në përgjithësi, në biografinë time s'ka asgjë të jashtëzakonshme. Në jetën time nuk ka ndodhur asgjë që do të meritonte vëmendjen, unë nuk kam as pozitë të rëndësishme, as diplomë solide. Në

shkollë asnjëherë nuk kam qenë nxënës i shkëlqyeshëm; përkundrazi, kudo më kanë ndjekur mossukseset.

Kudo që kam punuar, mbetesha i panjohur, nëpunës i padalluar, i cili gjithnjë shkaktonte pakënaqësi te shefat. Gëzoheshin vetëm, kur jepja dorëheqje nga puna.

Me fjalë të tjera, unë jam krijesë e tërhequr, e parëndësishme. Mjedisi im ka mendim të këtillë për mua dhe ndoshta ka të drejtë".

Këto fjalë i ka shënuar Hedajati në një biografi kah fundi i jetës së tij.

Por a ishte ashtu, vertet? Si përgjegje mbase mjafton të theksohet vetëm kjo: Hedajati „plot dy decenie ishte polemist në çështjet bashkëkohëse politike e filozofike me detyrë të pamfletistit të vetmuar e të hidhëruar. Ishte njohës i shkëlqyeshëm i të kaluarës letrare e historike persiane dhe i traditave të mendimit letrar evropian". Mirëpo, dekadenca politike (1936), sundimi i Reze Shahut, shpërndarja e organizatave demokratike, miqtë e hedhur në burgje ose të emigruar, e tërë situata e turbullt politike në vend e katandisi dhe e hodhi në rezignim të pafund Hedajatin. Në një atmosferë të këtillë, ai, në Hindi, përfundoi veprën e vet të njohur — romanin „Bufi i verbër", që pas botimit në Teheran më 1941 e bëri të njohur në botën letrare.

*

* *

Ç'është, në të vërtetë, romani „Bufi i verbër" i S. Hedajatit?

Kur e lexova për të parën herë „Bufin...", fitova përshtypjen se e kam lexuar një vepër nja 400—500 faqesh, kurse ajo në të vërtetë ka mezi 100 faqe të plota. Nga kjo përshtypje, duhet pranuar, nuk munda të lirohem as pas leximit të dytë e të tretë e as gjatë tërë kohës kur i hyra përkthimit të saj në gjuhën shqipe.

M'u mbush mendja se ky roman është shumë i dendur, i shtresuar; se prosedeu i tij është mjaft i ndërlikuar dhe se ngërthen një mori temash, që do të mund të emëroheshin edhe si romane në miniaturë brenda një tërësie romaneske. Poashtu, përkah forma, ky roman është tejet modern, i liruar fare nga konvencionalja dhe nga çdo gjë tjetër tradicionale. Në të asimilohen më së miri përvojat e letërsisë më të mirë e të avansuar evropiane të shekullit tonë. Shprehja moderne e kësaj proze është evidente, ngjarjet në të — si kanë konstatuar kritikët — kanë simbolikë të dyfishtë, ka elemente të spikatura su-

realiste në strukturë, realja dhe irealja gërshetohen aq bukur sa nuk dihet mirëfilli se ku fillon njëra e ku mbaron tjetra. Tablot e imazhet e shumta si përfytyrime të kryeprotagonistit të paidentifikuar ose më mirë: të paemëruar, paraqiten në atmosferën që mund të karakterizohet si gjendje midis ëndrre e zhgjandrre: ëndrra është në zhgjandërr, e zhgjandrra në endërr.

„S'ka gjë më fantastike se realiteti" thotë në një vend Dostojevski, njëri ndër krijuesit e romanit modern në Europë dhe në botë. Edhe ngjarjet e romanit të S. Hedajatit e kanë tabanin në realitetin e caktuar, por ato nuk mbesin fotografime të thjeshta e të drejtpërdrejta, askund nuk reprodukohet realiteti si realitet. Ngjarjet ngriten, lartësohen, fisnikohen, e lëshojnë dimensionin e parë dhe degëzohen realiteti bëhet refleksion, kështu që nën ndikimin e fuqishëm të imagjinatës së ndezur e të pakufishme, krijohet një realitet i ri, ai më i bukuri, pra, realiteti artistik. Autori krijon fantastikën e vet duke u bazuar në ngjarjet e përjetimet e jetës krejt reale të kryeprotagonistit. Ai, si krijues që me vetëdije lufton dhe tejkalon barrierat e shijes tradicionale, dëgjon edhe zërin e ndërdijes, duke përgjuar e ndjekur rrjedhat më të fshehta e vitale të vetëdijes që si tendencë e shënon një pjesë të letërsisë moderne botërore. Po qe se është e drejtë të thuhet kështu, shartimi fatlum i kombëtares dhe universales në këtë roman është shembull (nëse jo edhe model) më i mirë se si mund (dhe duhet) t'i iket përqasjes njëdimensionale në letërsinë moderne.

Është vështirë të thuhet se ç'është „Bufi..." i Sadek Hedajatit. Përcaktimi i diagnozës së saktë vetvetiu bie poshtë (por vetëm mund të supozohet), ngase mundësitë asociative të tij janë të shumta, të mos e teprojmë: të pakufishme. Ky roman bën pjesë në radhën e atyre veprave si janë ato të Xhojsit, Prustit, Kafkës e donjë tjetri, ku principet e veprimet edhe më të ndërlikuara matematikore i nënshtrohen ligjeve të pafuqisë e të pamundësisë. Varësisht nga mënyra e përqasjeve dhe metodat, mundësitë e interpretimit të tij janë të gjera dhe të hapta. Me siguri deri tash „Bufi..." është interpretuar në mënyra të ndryshme dhe kështu do të jetë edhe tash e tutje, si kundër ka ndodhur në të vërtetë me kritikët e Perëndimit e të Lindjes.

Pason pyetja: a është „Bufi..." roman autobiografik? S'di sa është i rëndësishëm dhe me interes ky moment, pasi, në radhë të parë, kritikët dhe estetët i intereson se sa është një vepër artistike. Në bazë të disa vendeve në roman, si për shembull, motivi i ndjekjes se kryeprotagonistit nga policia, vet-

mimi dhe izolimi i plotë, ironizimi i një realiteti të vrazhdët e i njerëzve të paskrupull, kërkimi e madje gjakimi i idealit të kotë që simbolizohen (duket) përmes gruas, apo edhe ndonjë motiv tjetër që hetohet edhe më vështirë, mund të thuhet se ka disa simptome e indicje që mund të vihen në lidhmëri. Duke pasur parasysh këto, përkundër të dhënave biografike relativisht të pakëta për ne, mund të supozohet se romani „Bufi i verbër" i S. Hedajatit ka disa elemente të theksuara autobiografike.

Pra: „Bufi..." mund të quhet (e mund të jetë) roman mbi vetminë. Por edhe roman mbi fatin e krijuesit, artistik në përgjithësi. Roman mbi vdekjen. E pse jo edhe roman mbi idealin e kërkuar, rezultati i fundit i të cilit del punë Sizifi. Roman mbi absurditetin, pakuptimësinë e jetës. Ndoshta edhe roman pikërisht mbi amshueshmërinë.

Skena fillimtare dhe ajo përmbyllëse e romanit është e njëjtë: krimi. Kënaqësia dhe nevoja e vetme e kryeprotagonistit të paemëruar është opiumi: aty ai lirohet shpirtërisht, zhgarkohet prej kujtimeve, shlyen dhembjet dhe mendon se e gjen shpëtimin e vet. Detyra e tij është e rëndë, me përgjëgjësi dhe e çuditshme: ta njohë vetveten. Mikun e vetëm (të cilit i flet po s'merr edhe përgjegje) e konsideron hijen e vet, që duhet t'i rrëfehet më sinqerisht seç i rrëfehet njeriu priftit. Atmosfera e plotë e vetmisë është ajo në të cilën gdhihet e erret ai. Gjallëron në shtëpinë e vet që gjendet afër gërmadhave në periferi të qytetit. Dhoma e tij duket e vogël dhe gjysmë e errët. Dritaren e ka lidhje të vetme me natyrën e botën, përmes së cilës sodit matanë rrugës kasapin me thikë të madhe tek copëton delet me kënaqësi, antikuarin e moçëm zhelan që shet sende të vjetra dhe që lexon Kur'anin; vozitësin e karrocës mordare e ndonjë kalimtar të rastit. Mendimet i rrjedhin në mënyrë të parëndomtë, kujtimet i vjel në mënyrën më të çuditshme. Gjendja e tij shpirtërore është e padefinuar plotësisht: pak i çmendur, pak i vdekur, e më së pakut i gjallë. Dikur është marrë me mjeshtrinë e stolisjes së kutive për lapsa, por jo vetëm e vetëm për të fituar, por sa për ta kaluar kohën, e cila e ngulshon në atë hapësirë.

„Vetëm vdekja nuk gnjen!" — kjo sentencë kuptimplote, në atmosferën konstante e të nderë shpirtërore të kryeprotagonistit, kumbon nga goja e tij edhe si lemëri, edhe si ironi, edhe, në fund të fundit, si e vërtetë e hidhur.

Kryeprotagonisti i „Bufit" është i vërshuar nga fatkeqësitë. Çkado që thotë rrëfen ai është e parëndomtë, e çuditshme, e tmerrshme, tragjike. Për-

jetimet e ndryshme që i përfytyron pareshtur si ëndrra e zhgjandrra, ngjarje e situata pothuaj të pamundshme, ia imponojnë vdekjen. Asnjë fatkeqësi s'mund ta zmbraps, asnjë problem të vetin s'mund ta zgjidhë, as përsiatjet maratonike s'mund ta vënë në lëvizje atë. Kryeprotagonisti, fjala vjen, rrëfen se si nuk i ka parë kurrë prindërit, nëna e tij vallëzuese e një tempulli është fajtore për vdekjen e babait të tij, ajo i ka takuar babait dhe xhaxhait të tij, gruaja e tij është lavire, e pabesë, që vetëm njëherë i është dorëzuar në jetë si grua... e të tjera. Të gjitha këto motive disi e kornizojnë dhe e smadhojnë fatkeqësinë dhe vetminë e tij të plotë. Është interesant motivi i gruas së pabesë (të cilën ai e mbyt me thikë dhe e varros fshehtas në një pllajë ku nuk kishte shkelur këmbë njeriu!) është i pranishëm dhe e përshkon të tërë romanin e Hedajatit. Ç'simbolizon gruaja — mantenutë në këtë vepër. Të keqen? Ndoshta pamundësinë, pashpresën? Apo kotësinë, pakuptimësinë e jetës? A e ka mbytur të keqen kryeprotagonisti kur e ka mbytur gruan? A ka mundur dhe a ia ka dalë t'i mbysë të këqiat e tjera rreth vetes e në vete? Tradhëtia e saj a nuk asocionon në tradhëtinë e idealit të tij që ia bëjnë njerëzit, mjedisi, shoqëria?! Në anën tjetër, pasi ngjarjet këtu paskan simbolikë të dyfishtë, prapë na bëhet se motivi i gruas së pabesë është ndoshta vetëm paravan (njëfarë boshti i romanit) për t'i zhvilluar e trajtuar motivet e tjera që nuk janë të pakta në këtë roman. Simbolika më e ndërlikuar në këtë roman, e ndoshta edhe ideja origjinale në prosede, fshihet në paraqitjen e disa personazheve përmes një shprehie a vetie siç ngjet me zhelanin plak që e shet mallin e vet në rrugë dhe e lexon Kur'anin, i cili herë është xhaxhai i kryeprotagonistit (ose babai) herë kushëriri, herë njerku, herë varrminësi, herë vozitësi i karrocës mordare dhe — e tërë kjo, për t'u kurorëzuar artistikisht në mënyrë efektive — në fund të romanit, vetë kryeprotagonisti identifikohet me të!!!

Vepra „Bufi i verbër" ka pësuar edhe interpretim të dyfishtë, varësisht prej aduteve, përqasjeve e botëkuptimeve të kritikës përkatëse. „Për kritikët e Perëndimit kjo është klithje konsekuente e pesimizmit, lindur në miqësi me një situatë të përgjithshme sociale mbarënjerëzore dhe me një vetëdije të jashtëzakonshme individuale. Kritikët e Lindjes sidomos ata rusë (të cilët krenohen me lidhjet e Hedajatit me kulturën letrare ruse) ndërkaq, në „Bufin e verbër" kryesisht e shohin tabllon e lartësuar të tragjedisë së artistit, i leçitur nga vendi në botën e interesit, hipokrizisë dhe kufizimit mikroborgjez shpirtëror".

Jeta plot bezdi e dëshprim e shkrimtarit të madh Sadek Hedajatit duket njëmend se i ngjante asaj të bufit të verbër. Prandaj ai shkoi, por pas vetes la një margaritar në letërsi — veprën e tij dhe një akuzë të rëndë. Romani „Bufi i verbër" është protestë e madhe e një kohe mu ashtu siç ishte protestë edhe vetëvrasja (duket) e pashmëngshme e shkrimtarit. Se vepra gjithmonë e mbijeton shkrimtarin, dëshmon në mënyrën e vet vetë koha. Sadek Hedajati nuk është më ndër të gjallët, por „Bufi..." i tij mbeti që të flasë:

„Koha s'ka kurrfarë kuptimi për dikë që pushon në varr!"

Musa Ramadani

SADEK HEDAJAT

BUFI I VERBËR

Redaktor teknik
Shyqri Kushevica

Korrektor
Shemsedin Gorani

Tirazhi 2.000 copë

U shtyp në qershor të vitit 1977
në Shtypshkronjën e Ndërmarrjes
gazetare, botuese e grafike
„Rilindja" — Prishtinë

891.5-31

Sadek Hedajat • BUFI I VERBËR

ÇMIMI 20 DIN.